

بہر بہ سستہ کائی گہ سستہ سہ نڈائی سیاسی

عہد ولععلی قہوام
ھیوا مهجید خلیل

منتدی اقرأ الثقافی

www.igra.ahlamontada.com

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

بہر بہ ستہ کانی گہ شہ سہ ندنی سیاسی

نووسینی

عہ بدول عہ لی قہ وام

وہ رگیرانی

ھیوا مہ جید خہ لیل

دهزگای توژیینهوه و بلاوکردنهوهی موکریانی

بهر بهسته کانی گه شهسه ندنی سیاسی

● نویسنی: عه بدول علی قهوام

● وه رگپرانی: هیوا مه جید خلیل

● نه خشه سازی ناوه وه: گوران جه مال رواندزی

● بهرگ: ناسر مامزاده

● ژماره ی سپاردن: ۹۲۴

● نرخ: ۲۰۰۰ دینار

● چاپی په کهم ۲۰۰۹

● تیراژ: ۱۰۰۰ دانه

● چاپخانه: چاپخانه ی موکریانی (هه ولتیر)

زنجیره ی کتیب (۲۸۷)

هه موو مافیکی بو دهزگای موکریانی پاریزراوه

مالپه: www.mukiryani.com

ئیمهیل: info@mukiryani.com

تہم وەرگیږانه پيشکەشە بە:
بانو

ناومرۇك

- بەشى يەكەم : تەھدەدى رىيازەكان لە خوئىندەنەوہى گەشەسەندنى ۷
- بەشى دووہم : گەشەسەندنى تيۆرى گەشەسەندنى سياسى ۳۱
- بەشى سىيەم : زەمىنە كۆمەلايەتتەيەكانى ديموكراسى و ۴۹
- بەشى چوارەم : تەھدەدى پلۇراليزم و ديموكراسى ۷۱
- بەشى پىنچەم : نوئىگەرایی سياسى و وەرچەر خانى كارگىزى ۹۱
- بەشى شەشەم : كولتورى سياسى ، نمونەيەك ۱۱۵
- بەشى حەوتەم : بەر بەستەكانى پلان دانان و ديموكراسى ۱۳۷
- بەشى ھەشتەم : چاكسازى و شۆرش ۱۵۳
- بەشى نۆيەم : لەمپەرەكانى بەردەم كۆمەلگائى مەدەنى ۱۶۷
- بەشى دەيەم : بۆرۆكراسى لە سىستەمى ديموكراسىدا ۱۸۱

به شی یه که م

ته حه دی ریازه کان له خویندنه وهی

گه شه سهندنی سیاسیدا

پیشہ کی

گہشہی سیاسی یہ کیٹک لهو چه مکانہ یہ کہ ره گہز گہری دژبہ یہ کی له خو گرتووه و کاتیک کہ به سہر یہ کہی سیاسی (واته ده ولت) ده چه سپیت. ثم دژبہ یہ کیبہ ناشکرا ده بیت.

بویه پلان دارژهر و به ریو به رانی پرژهی گه شه سەندنی سیاسی به رده وام له گهژ
ثم دۆخه لوغزاوییه له مشتومردان. له هەندی شوین به هۆی له بار بوونی بواری
کولتوری و میژوویی جیبه جی کردنی پلانه کانی گه شه سەندنی سیاسی رووبه پرووی
گرفتگه ملی که متر ده بنه وه و له هەندی شوینیدا به درژیایی میژوو به هۆی یہ کلایی
نه کردنه وهی پرسى به ها نۆرمه کان ثم پرۆسه یہ زۆر له سەر خو به ریو ده چه پت بو
نه وهی که سیسته می سیاسی بتوانیت وه لامی داواکارییه روو له زیاد بوونی
هاوولاتیان بداته وه، پیوسته به جیددی به ره وه پرۆسه ی (گه شه سەندنی سیاسی)
ههنگاو بنیت و سه ره رای چاکسازی و وه چه خان له ستراکتوری کولتوری، سیاسی
کۆمه لایه تی و نابووری کۆمه لگا، به ره به توانای و لیته اتوویی خو شی بو پیشکه ش
کردنی داتای گونجاو بدات.

گوزار له پرۆسه ی گه شه سەندنی سیاسی، زۆر سه خت و ئالۆز و هەندی جاریش
نیگه رانی دروستده کات. چونکه پیوسته له م ریو وه دا، به بویرانه رووبه پرووی
دژبہ یہ کی جۆراجۆر که به واقیعه تی ژبانی سیاسی هه ژمار ده کرین، بینه وه و به
به ره نگرابوونه وه یان ناکۆکیه کانی به وپه ری که می بگه یینین چونکه گه شه سەندن له
گشت شیتواز و ره هه ندکانیه وه دژی سیاسه تی پاریزگاری له بارودۆخی به رقه راره، بویه
ده بیته هۆی له هه مبه ریه ک وه ستانی لایه نگرانی پاراستنی بارودۆخی به رقه رار و نه و
لایه نگرانه ی که پشتگیری له گۆرینی بارودۆخی به رقه راره کهن.

په ره سەندنی ته نگه ره کان ته نیا به هۆی چونه ناوه وه ی پرۆسه ی گه شه سەندنی
سیاسی نییه. به لکو زۆرجار گه شه ی نابووری و جولای کۆمه لایه تی ده بیته هۆی
دروستکردنی ناکۆکی له نیوان گروویه کان، سه ره رای سه ره له دانی هیزگه ملی نو،

گروپه‌کانی پیتشو رووبه‌رووی مه‌ترسی ده‌بنه‌وه. بېم جۆره‌ش بۆ گروپه‌کانی خوارووی کۆمه‌لگا دهره‌ت بۆ باشترکردنی دۆخه‌که‌یان دهره‌خسیت ناکۆکی کۆمه‌لايه‌تی له‌ نيوان چين، ناوچه و تويزه‌کان، هوشياریی گروپیی دروستده‌کات و ئەم‌ش گرتنه‌به‌ری هه‌لویتستی ده‌سته‌جه‌معی له‌لایه‌ن گروپيیکه‌وه بۆ پاراستنی به‌رژه‌وه‌ندییه‌که‌یان له‌دژی گروپيیکي تری لێده‌که‌وتنه‌وه و کۆی ئەم بزافانه‌ش ده‌بیته هۆی ناراسته‌بوونی کۆمه‌لگا به‌ره‌و سیاسه‌ت (کردن).

له‌ لایه‌کیتره‌وه، ئالۆزتر بوونی سیسته‌می ئابووری، ئیمکاناتی زۆرتر بۆ به‌شداریکردنی خه‌لک له‌ گروپ و ریک‌خراوه‌کاندا فه‌راهه‌م ده‌کات. له‌ژێر ئەم چه‌شنه‌ بارودۆخه‌دا، به‌ هۆی فره‌ ستراکتۆرییه‌وه، نۆرگان و که‌نالی جۆراوجۆر بۆ ده‌برپینی داواکارییه‌کان و گۆرپینی به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان بۆ سیاسه‌ت سه‌ر هه‌لده‌ده‌ن.

بېم جۆره‌ش له‌ پرۆسە‌ی گه‌شه‌سە‌ندندا مامه‌له‌ی نيوان ستراکتۆره‌کان ده‌بیته هۆی ئەوه‌ی که‌ ئابووره‌ سیاسه‌ت و کولتووری به‌ریژه‌ی جیاواز له‌ سه‌ر یه‌کتر کاریگه‌ری بنوینن و بریاره‌کانی تايبه‌ت به‌ هه‌ریه‌ک له‌م ستراکتۆرانه‌ی کاریگه‌ری له‌سه‌ر پانتایی ستراکتۆره‌که‌یتەر دابنیت. بېم پيیه‌ش گه‌شه‌ی ئابووری تاراده‌یه‌ک یارمه‌تی به‌رفراوان بوونی کارکرده‌کانی حکوومه‌ت ده‌دات و له‌م پرۆسە‌یه‌شدا هه‌رچه‌ند هه‌لسوکه‌وتی حکوومه‌ت زۆرتر ژيانی گروپه‌ جۆراجوهره‌کانی کۆمه‌لگا بیته‌ ژێر کاریگه‌ریی خۆیه‌وه، ناسه‌واریی ئەم هه‌لسوکه‌وته له‌سه‌ر کۆمه‌لگا زه‌قتر ده‌بیته‌. له‌م بارودۆخه‌دا هه‌رچه‌ند خه‌لک زۆرتر چالاک بن، باشتر ده‌توانن داواکارییه‌کانیان له‌ بریار و سیاسه‌ته‌کانی حکوومه‌تدا ره‌نگ به‌ده‌نه‌وه.

به‌رچاو کردنی ئەو شتانه‌ی که‌ له‌ سه‌ره‌وه‌ ناماژه‌مان پینکردن، ده‌بینین که‌ نوێگه‌ریی ئابووری و کۆمه‌لايه‌تی له‌ چوارچێوه‌ی گه‌شه‌سە‌ندنی نه‌ته‌وه‌یی به‌رجه‌سته ده‌بیته‌.

به‌ واتایه‌کیتەر له‌م رێه‌وه‌دا حکوومه‌تی نیشتمانی به‌ ماشینی نوێگه‌ریی کۆمه‌لايه‌تی ئابووری و سیاسی هه‌ژمار ده‌کریت. له‌م چه‌شنه‌ بارودۆخه‌دا په‌یوه‌ندی

گه و حکومتی نیشتمانی پتهوتر ده بیټ و له نه نجامدا وه فاداریتی تاکه کهس، سنوردار و خو جیبی بۆ وه فاداریتی نیشتمانی ده گۆرډریت که نه مهش ده توانریت بیټ به رینگه خو شکهری به شداری سیاسی.

ههروهک ناماژه مان بۆ کرد پلانه کانی گه شه سهندن به گشتی و گه شهی سیاسیش به تایبه تی رووبه پرووی به ربه سستی جوړاوجور ده بنه وه، لیره دایه که لیته اتووی و هونه ری به ریه بردنی سیاسی ده خریته به رده م مه حکمی تاقیکردنه وه دا. له ناکوکییه باوه کان و ته حه دیه کانن ده کریت ناماژه بهو خالانه ی خواره وه بدهین:

- له هه مبه ر یه ک وه ستانی سونه تگه رای و مودیرنیزم.
- که له که بوونی ده سه لات و دووباره دابه شکردنه وه ی.
- پۆلۆرالیزم له هه مبه ر نافره یی بوونی (تنوع) سیسته می سیاسی.
- گه و ره کردنی ده ولته ت و بچووک هه ژمار کردنی کۆمه لگا.
- به رز بوونی (ریژه یی) به شداری سیاسی و هاوبه شکردنی نه وانیه تر له ده سه لاتدا، له به رامبه ر دابه زینی و له ده ستانی ده سه لات له لایه ن ده سه لاتدارانی پی شوو.
- گه شه ی نابووری به هۆی سه رمایه گوزاری ده ره کی و زیاد بوونی رۆلی کۆمپانیا فره ره گه زه کان له کاروباری نابووری، سیاسی و کۆمه لایه تی، له هه مبه ر سیاسه تی وابه سته نه بوون (عدم التبیعه).

- په یره یی کردنی سیاسه تی ناوه ندگه رای و به هیزکردنی سیسته می پله به ندی (سلسله مراتب) له هه مبه ر گه شه ی ئیداری له رینگه ی په یره یی نه کردنی (سیسته می) پله به ندی له ستراکتۆری ئیداری، هه ریم گه رای، سپاردنی ده سه لات و به هیزکردنی سیسته می ئیداری به شداریکردن.

- فه راهم کردنی زه مینه ی له بار بۆ به رزکردنه وه ی هۆشیاری گشتی و ئال و گۆری نازادانه ی زانیاریه کان، له هه مبه ر شوړشی زیادبوونی داواکاریه کان و خیرابوونی مه شروعیه ت.

ستراکتوری و سهربه‌خۆیی ریژیدی سیستمه لاهه‌کیه‌کان (SUB SYSTEM)، له‌هه‌مبهر دژ به یه‌ك بوونی به‌هاکان، گه‌وره‌کردنی ده‌ولت و به‌کاره‌یتانی توند و تیژی و سیاسه‌تی سه‌رکوتکردن و تۆقاندن.

به پێی شیکردنه‌وه‌ی سه‌روهه‌ ده‌بینین که پانتایی گه‌شه‌سه‌ندن، پانتای به‌ریه‌ك کهوتنی را، هزر، بروا، سیمبول، نۆرم و ئه‌وله‌وییه‌ته‌کانه و به هۆی به‌هایی بوونی گه‌شه‌سه‌ندنی سیاسیه‌وه، ئهم دژ به‌یه‌ك بوون و جیاوازیانه {له پانتایی سیاسیدا} زه‌قتره به به‌راورد له‌گه‌ڵ پانتای نابووری. ههر بۆیه‌ش ته‌نیا له ریگه‌ی پلانیکه‌ی لۆژیکانه و راست و دروست و واقیع‌گه‌رایانه، نامانج‌گه‌کانی گه‌شه‌سه‌ندن ده‌سته‌به‌ر ده‌کری‌ن. نامانج‌گه‌لێك که به ناراسته‌ی به‌رز کردنه‌وه‌ی ناستی کولتور، مرۆفایه‌تیکردنی کۆمه‌لگا، متمانه، هاوکاری، هۆشیاری و وه‌لامدانه‌ی پێداویستیه‌ سیاسی، نابووری و کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی رۆژانه‌یی کۆمه‌لگاییت.

له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی بیست و یه‌که‌مدا که رووبه‌رووی خێرای جیهانی بوون بووینه‌ته‌وه، سه‌ره‌پایی ئه‌و ته‌حه‌دیانه‌ی که له چوارچۆیه‌ی سیستمی سیاسیدا هه‌ن، شایه‌تی زنجیره‌ لۆغز و جیاوازیگه‌لێکن له کارکردنی ده‌ولت‌تان سه‌بارت به گه‌شه‌سه‌ندنی سیاسی و پرۆسه‌ی جیهانی بوون. له کاتی‌کدا که هه‌ریه‌ك له یه‌که‌ سیاسییه‌کان نمونه و ستراتیژی تایبه‌تیا‌ن بۆ گه‌شه‌سه‌ندن به‌گشتی و گه‌شه‌ی سیاسی به تایبه‌تی په‌یره‌ ده‌کهن، پێدوانگ و خه‌سه‌له‌ته‌کانی گه‌شه‌سه‌ندن له چوارچۆیه‌ی جیهانی بووندا جیاواز و هه‌ندی‌ جاریش دژ به‌یه‌کن، هه‌روه‌ها له‌هه‌ل و مه‌رجی‌کدا که کۆمه‌لگا‌کان هه‌ولتی چاره‌سه‌رکردنی قه‌یرانگه‌ی جۆراوجۆری وه‌ك مه‌شروعیه‌ت، ده‌ست‌پۆیی، به‌شداری، شوناس، دابه‌شکردن، یه‌که‌پارچه‌یی ده‌دات، به‌لام هێزه‌کانی جیهانی بوون که هاوکاته به دابه‌زینی رۆلی کلاسیکی ده‌ولت، له‌رزۆک بوونی سنوره‌ جوگرافییه‌کان، سنووردارکردنی سه‌روه‌ری، لێکترازانی کۆمه‌لایه‌تی و جیاخوازی، فره‌ ناوه‌ندگه‌راییی (هه‌ریم گه‌راییی) و په‌ره‌سه‌ندنی ئهم قه‌یرانانه، دژی هه‌ولتی ئه‌و کۆمه‌لگا‌کانه بۆ چاره‌سه‌رکردنی کێشه‌ ناماژه‌ پێکراوه‌کان. به‌م جۆره‌ش

دژ بهیهك وهستانی رهوتی جیهانی بوون و ستراتژییه کانی گه شه سندن له چوارچیوهی دهولت. نهتهوه دهتوانیت خسهلته و تاییهتمه ندییه کانی گه شه سندن سیاسی له کومه لگا لیک جیاوازه کانداهستنیشان بکات. یه کیک له ناسه واری نهم ته حدییه و هموارکردنی نمونه (نموذج) کانی گه شهی سیاسی نهویش به پیتی پیناسه گه لی نوی له مه شروعییهت، دهسه لات، بهرژه وهندی، کومه لگا و دهولت به پیتی نهم شیکردنه وهیه پیداجوونه وهی په یوهندی نیوان هاوولاتی و حکوومهت کرا و تیرامانی نیمه ی بژ گه شه سندن سیاسی گورانی به سردها دیت.

تهنگ و چهلمه می میتوده کان له خویندنه وهی گه شه سندن سیاسییدا بابتهی گه شهی سیاسی له کوتایی ۱۹۵۰ و سهره تای ۱۹۶۰ له چوارچیوهی خویندنه وهی سیاستی بهراوردکاری سرنجی زانایانی زانسته رامیارییه کانی راکتشا هه لبت پیش شهری دووه می جیهانی به تاییه تیش له سالانی ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ تویره و فیهله سورفانی سیاسی هه ولیاندا به پیتی گوران و وهرچه خانه کومه لایه تیه کان بابتهی گه شهی سیاسی شیکه نه وه. له سالانی ناماژه پیکراودا روانینی زانایان ره شینانه بوو، به چه شیک که نهوان کوتایی هر شارستانییه تیکیان به تاییه تیش شارستانییه تی روژناوا، ههره سهیتان و پوکانه وه ده زانی و لهو پروایه دا بوون که نهو گورانکارییه تی که له رهوتی به پیشه سازی بوون و نویگه راییدا به دیهاتن، زنجیره قهیرانیک و هک له خو بیگانه بوون و لیکترزانی کومه لایه تی لیکه وته وه.

پاش شهری دووه می جیهانی به خویش بینیه وه سهیری رهوتی گه شهی سیاسی و گورانکارییه کومه لایه تیه کان کرا و تویره ران له ژیر کاریگری سهرکه وتن و بوورانه وهی نابوری که روژناوا به تاییه تیش ولایه ته یه کگرتوه کان به دهستی هینابوو، له رهه ندیک پوزه تیقانه وه نهم بابته بیان شیکرده وه.

چونکه که شی زال به سر په یوه ندییه نیوده ولته تیه کانداه چوارچیوهی شهری ساردی نیوان دوو جه مسه ری سهرمایه داری و سوسیا لیزمدا بوو، بویه تویره ره روژناواییه کانی له ژیر کاریگری نهم بارودوخه دا نمونه و تیورگه لیکیان سه بارهت به

گه شهسەندنى سىياسى پىشكەش كرد كه سىماى ئايدىيۆلۆژىكىيان پىتو ديار بوو و رەنگدانەوہى وەرچەرخان و گۆررانكارىيەكانى جىھانى رۆژئاوا بوون.

فاكتەر و پالئەرگەلى جۆراوجۆر لە دارشتنى تىيۆريەكانى گەشەسەندنى سىياسى و رەوتى نۆيگەرىيى كارىگەر بوون كه لىئەدا ئاماژە بە ھەندىكىيان دەكەين:

۱- سەقامگىرىيى سىستەمى دوو جەمسەرىيى و مشتومپرئى نيوان سۆسياليزم و سەرمایەدارى.

۲- پەرسەندنى بزافە سۆسياليسەتەكان، پارته كۆمۆنيسەتەكان لە جىھانى سىيەم و ولاتانى سەرمایەدارى ئەوروپا، ھەرەھا سەقامگىر بوونى ديموكراسى جەماوہرى (كۆمەلئى) لە ولاتانى ئەوروپاي رۆژھەلات.

۳- بزافى مەكارتيزم لە ولايەتە يەكگرتوہەكانى ئەمريكادا.

۴- رەوتى روو لە پەرسەندنى بزافە رزگاربخواز و سەربەخۆخوازەكان لە كۆلۆنەكاندا.

۵- زياد بوونى ژمارەى يەكە سىياسىيەكانى سەربەخۆ لە جىھاندا

۶- دامەزراندنى بزافى بى لايەن (عدم الانحياز) و تىكدانى سىستەمى ھاوسەنگى لە نيوان زھىزھەكاندا.

بەم چەشنە گۆرانكارىيەكانى شەرى سارد پانتاي زانكۆيى و رۆشنبىرىيى رۆژئاوايى خستە ژيتر كارىگەرىيەوہ و زۆرئىك لە تويژەرانى زانستە راميارىيەكان ھەولياندان پاريزگارى لە ناسايش و ساغلمى ژيانى ئاكادىمىكى بكن.

لە كاتىكدا كە تيوردارىيەرانى رۆژئاوا شىواي گەشەسەندنى سەرمایەدارىيانەيان بۆ ولاتانى دامەزراويى جىھانى سىيەم پىشتىياز دەكرد، رۆژھەلات شىواي گەشەسەندنى ناسەرمایەدارىيى بۆ ئەم ولاتانە نەيدەخستەروو.

لىكدانەوہ پاريزگارىيەكانى تويژەرانى رۆژئاوا لە بوارەكانى گەشەى ئابوورى، كۆمەلایەتى و سىياسى، بەرپەرچدانەوہيئىك بوو لە ھەمبەر مەترسى سىياسەتە رادىكالىيەكان. جىي ئاماژە پىندانە كە لە سالانى ۱۹۵۰ دا، تاقمىك بە پىي پىنداويستىيە ئابوورىيەكانى ناوخۆ و دەرەوہ خويندنەوہى گەشەسەندنى ئابوورىيان

دەکرد، تاقمىكىتريش ئەم بابەتەيان لە چوارچىۋەى شەرى سارددا گەلەت دەکرد. سەرەراى جەخت كوردنە سەرى تىۋردارىزەرانى رۆژئاۋا بۆ پەپرەۋىي كوردنى شىۋازى سەرمایەدارى لەلەين ولاتانى جىھانى سىيەمەۋە، بەلام ئەم كەسانە دەيانزانى كە ئەو پروسەيەى دەولەتانى سەرمایەدارى رۆژئاۋا بە درىژاى چەندىن سەدە پىويانە، كۆمەلگاكانى جىھانى سىيەم ئەم رىگەيەيان نەپرەۋە، چونكە لە رۆژئاۋادا گەشەسەندنى ئابورى سەرەتا لە چوارچىۋەى سىستەمى سەرمایەدارىدا بەدى ھات و دواتر بەرە و پاش نەھىشتنى لەمپەرەكانى بەردەم ئەم پروسەيە ناسەۋارەكانى گەشەسەندنى سىياسى و كۆمەلەيەتى دەرکەوتن.

بە بۆچونى زۆرىك لە زانايانى ئابورى سىياسى، لە كاتىكدا كە رۆژھەلات و رۆئاۋا، سەرەتايەك رىگەيان بۆ دەرياز بوون لە قۇناغى فيوداليزم بەرەو سەرمایەدارى پىرە، بەلام بە ھاتنى كۆلۇنيال بۆ رۆژھەلات ئەم رىپرەۋە سروشتىيە لە رۆژھەلاتدا پىچرا و لەم قۇناغەۋە ولاتانى جىھانى سىيەم ئەيانتوانى پەرە بە دامەزراۋەكانى پىويست بۆ گەشەسەندنى ئابورى و سىياسى و كۆمەلەيەتى بەن.

لە سالانى ۱۹۴۰ و ۱۹۵۰ كاتىك كە باس لە گەشەسەندن دەكرا، مەبەست بوۋرەنەۋەى ئابورى بوو، واتە رەوتىك كە بىتتە ھۆى زياد بوونى داھات و بەرھەمى ناپوختەى نىشتمانى و باشتر بوونى ناستى بۆيۇى ژيان بۆ كەسە بى بەشكراۋەكان لى بەكەۋىتتەۋە. چونكە سەلمىنرا كە ناكارامەيى ستراكٹورەكان و كاركردى سىستەمى سىياسى، بارودۇختىك دروستدەكات كە بەرەستە بۆ گەشەسەندنى ئابورى خوازراو.

تا سەرەتاي سالانى ۱۹۶۰ ۋەھا بۆى دەچوون كە بە ھۆى ھاۋبەندى لە نىۋان كۆمەلگاكەن (بە ھۆى پەرەسەندنى پەيۋەندىيەكان) ئەگەر بىتتە بتوانرىت جىھانى سىيەم لە روى دەروونىيەۋە ھەرەك كۆمەلگا پىشەسازىيەكانى پىشكەۋوتتو، بە مودىرن ھەژماربكرىن و يارمەتى ئابورى بەرىن، گەشەسەندنى سىياسى چاۋەرۋانكراۋ بەدىدەت. لەم ئاراستەيەدا ھەندى لە زانايان ۋەھا بۆى دەچوون كە بە ھۆى ئەم گۆرۋانكارىيەنەۋە، سىستەمى سىياسى ئالۆزتر، خاۋەن فرە (تنوع) ستراكٹورىي و دامەزراۋەيەكى نۆى دەبىت و ۋەلامى پىداۋىستىيەكانى كۆمەلگا دەداتەۋە.

سەرەرای ئەم خۆش بېنېيە، لە پراکتیکدا بە رووخانی دامەزراوە کۆنەکان لە کۆمەڵگاگانى جیهانى سېيەمدا، يەكەم دامەزراوەگەلى نوێ دامەزراون و دووهم تەنەنەت ئەگەر دامەزراوەگەلىكيش بنیاتنران، بە ھۆى نەبوونى پەيوەندى و پيێكەوہ گوئجان لە نيوان کارکردنى ئەم دامەزراوانە و پيێداويستىيە سەرەكىيەگانى خەلگ، کارامەيى پيێويستيان بۆ وەلامدانەوہى داواكارىيەگانى كۆمەلگايان نەبوو. كۆى ئەم گۆرانكارىيانە نيشانياندا كە نەتەنيا ئەم وەرچەرخانە بەدى نەھات، بەلگو پاش دەرچوونى كۆلونيال لەم ناچەدا، بە ھۆى نەبوونى ستراتۆگەلى كاراسە، سىستەمى سياسى و كۆمەلگا روو بەرووى پشيوئى بوونەوہ.

دەتوانين بليين كە ھۆى ئەم شپرزەيى ئاكادىمىكى بوونى لوغز گەليگ لە گەلآلە كردنى بابەتى گەشەسەندن بوو، چونكە پرۆسەى گەشەسەندنى سياسى، لەلایەكەوہ دەبىتتە ھۆى پەرسەندنى بەشدارىكردن و بەخشىنى رۆلى پرياردان بە ناستە جوړاوچۆرەگانى كۆمەلگا، لە لایەكىترەوہ دووبارە داپەشكردنەوہى دەسەلات و بنیاتنانەوہى دامەزراوەكان، لە روانگەى تيۆردارىژەرانى رۆژ ئاوادا، تەندروستى كۆمەلگاي كۆمەلئى و ديوكراسى رووبەرووى مەترسى دەكاتەود، كە نەمەش ليكدانەوہگانى پەيوەست بە تيۆرى ديوكراسى دەخاتە ژيئر كارىگەرى خۆيدا. بەم جوړەش پيێكدادانى ئايديۆلۆژىكى، بە ماناي دوور مانەوہى ولاتانى جيهانى سېيەم لە دەستدرىژىيەگانى سۆسياليزم و كۆمۆنيزم ديئت و پابەندنەبوونى {لەم ئايديۆلۆژىيانە لە ھەمبەر جيهانى سېيەم} بۆ بە لەمپەريگ لە بەردەم توێژەران بۆ نەبينىنى راستىيەگانى جيهانى سېيەم.

لە قۆناغەگانى دواتردا زۆريگ لە زانايانى زانستە راميارىيەكان ھەولياندا گەشەى سياسى بە پيئى گۆرانكارىيە كۆمەلایەتییەكان ليكدانەوہ بكەن. ھەلبەت گۆرانكارىيەگانى رەچاوكرائ لەلایەن ئەم زانايانەوہ بنەرەتى نەبوون و ئەوان لەو برۆايەدا بوون كە دەتوانن لەسەر دامەزراوە كۆنەكان، لە چوارچيۆھى گۆرانكارىيە چاكسازىيانە، دامەزراوەكەى نوێ بنیات بنين. لەم ناراستەيەدا گرنگترين بابەت كە رەچاودەكرا سوننەتگەرايى لە ھەمبەر نۆيگەرايى بوو.

چونکہ بە پروای زۆریک لە تیۆردارێژەرانى گەشەسەندنى سیاسى، بوونى رەگەز و دامەزراره تەقلیدییهکان لە بەردەم گەشەسەندنى سیاسیدا. بۆیە مشت و مپلە نیتوان (سوننەت) و (مودێرن) سەرى هەلدا. شایانى باسکردنە کە تیۆردارێژەرانى رۆژەهلات (سۆسیالیستەکان) لە برى باسکردنى بابەتگەلى سوننەت و مۆدێرن، ناماژەیان بە کۆمەلگای (فیودالى) و (سەرمايه‌دارى) و (نیمچە فیودالى) و (نیمچە سەرمايه‌دارى) دەکرد.

هەلبەت کاتیک کە لە سەرەتاکانى ۱۹۷۰ دا گۆرانکارییهک لە چەمكى گەشەسەندنى سیاسیدا روویدا و رەخنەگرە لیبرال و رادیکالییهکان خوازىارى پیداجوونەوه لە پێناسەکردنى چەمكى گەشەسەندنى سیاسى بوونەوه، ئەوان دابەشکردنى کۆمەلگا بە پێى سوننەت و مۆدێرن کە دەکرا بێتتە هۆى جۆرە دوو فاقییتییهک، رەتیانکردەوه. لێرەدا بوو کە رەخنە لە روانگە نامیژوویی و دەمارگرتیی پارێزگاریمانە گیرا. لەم قۆناغەدا هەندى لەو برۆایە دابوون کە پێویستە هاوکات لەگەل پاراستنى سوننەتەکان، بۆ خۆگۆنجاندن لەگەل ئەم بارودۆخە گۆردراوەدا، هاوکات سوننەتەکان نۆى بکریتەوه تا بەم شێوەیە سەرەپای پاراستنى مەشروعییهتى سیستەمى سیاسى، ناستى کارامەیی سیستەم لەپرووی بەرزکردنەوهى توانایی سیستەم بۆ وەلامدانەوهى داواکارییهکانى خەلك، بەرز بکریتەوه.

ئەگەرچى لە سالانى ۱۹۴۰ و ۱۹۵۰ رەهەندە نابوورییهکانى گەشەسەندنى سیاسى رەچاو دەکرا، بەلام لە کۆتایی ۱۹۶۰ توێژەرانى زانستە سیاسییەکان لەهەمبەر فاکتەرە نابوورییهکان گرنكى زۆرتریان بە پێدوانگە کۆمەلایهتى و سیاسییەکانیدا. ئەمەش بەو رادەیه گەیشت کە توێژەرانى گەشەسەندنى سیاسى ترسى ئەوهیان هەبوو کە بۆ روونکردنەوهى تیۆرییهکانیان بچنە ناو سنوورەکانى نزیك بوونەوهیان لە پرسە نابوورییهکان تا ئەو ناستە کە بە شێوەیهک لەشێوهکان ئەم نزیك بوونەوهیه پەيوەندى بە بابەتى گۆرانکارییهوه هەبوو. بەچەشنیک کە ئەگەر پشتگیریى لە زانایهكى وهك (الت رۆستو) دەکرا، ئەم پشتگیرییه بە هۆى روانگە سیاسى و

كۆمەلەيە تىيە كانييە ۋە بو. لە قۇناغە كانيەردا بە شىۋە يەك لە شىۋە كان چەمكى گەشەسەندى سىياسى بە بابەتى (كولتورى سىياسى) گرېدرا. چۈنكى بە بۆچۈنى تاقمىك لە زانايان ئەگەر بىتو لە رىنگە راقە و شىكردەنەۋە كولتورى سىياسى كۆمەلەگەكان بگۆرگەلىك بدۆزىنەۋە كە ئەم رەگەزانە بە ناراستە بە كارھىتەنى تۈنەيەكانى سىستەم بۆ ۋەلامدانەۋە پىداۋىستىيەكانى كۆمەلگە ۋەگەر بخرىن، دەتۈنەن چاۋەرۋانى بەدېھاتنى گەشەسەندى سىياسى خۈزراۋ بگەين.

لە سالانى ۱۹۷۰ ۋە ھەندى لە تويۇەرەن، زۆرتەر رەھەندى دەرەكى گەشەيان رەچاۋ دەكرد. لەم قۇناغەۋە ئەم بابەتە زۆرتەر لە چوارچىۋە تىۋرەكانى (گەشە نەسەندى) و (سەربەخۇبى و وابەستەبى) گەلەلەكرا. چۈنكى بە بىرۋاى ھەندى لە زانايان زىچىرە ھۇكار گەلىكى دەرەكى واتە كۆلۇنيال و ئىمپىريالىزم بۈنەتە ھۆى گەشەسەندى ۋلاتانى جىھانى سىيەم. ھەلبەت پىۋىستە لە بىر نەكرىت كە لەم قۇناغەدا دووبارە جەخت لە سەر رەھەندە ئابۋورىيەكانى گەشە سىياسى كرايەۋە. لە قۇناغە كانيەردا، رەخنە لەم تىۋرانە گىران، واتە بە بىرۋاى ھەندى كەس پىۋىستە پىرسەكانى پەيۋەست بە گەشە سىياسى بە پىتى فاكتەرە دەروونى و دەرەكەيەكان بىخۇندىرتەۋە بۆيە ناكرىت تەنيا جەخت لەسەر رەھەندە دەرەكەيەكەى بگىرتەۋە. لىرەدا پىۋىستە ناماژە بە پىۋدانگ و بگۆرگەلى جۇراۋچۆر بگەين كە بەدريۋاى چۈار دەيە رابردوۋ سەبارەت بەگەشە سىياسى جەختيان لىكراۋە و بە پىتى ئەم پىۋدانگانە لىكدانەۋەى گەشەسەندى سىياسى كراۋە.

۱. سامۋىل ھانتىنگتون: بە بىرۋاى ھانتىنگتون ھەر ئەندازە سىستەمى سىياسى لە سادەبىيەۋە بەرەۋ ئالۇزى، لە وابەستەبى (التبعية) بەرەۋ سەربەخۇبى، لە نامەيلداربىيەۋە بۆ مەيلدار بۈون (انعطاف)، لە پەرت و بلاۋبىيەۋە بۆ يەكگرتۈبى مەيلدار بىت، بەھەمان ئەندازە، ئاستى گەشەسەندى سىياسى ئەم سىستەمە بەرز دەبىتەۋە. بەم جۇرە بە بۆچۈنى ئەم بىرەندە پىۋەرەكانى گەشەسەندى سىياسى بىرتىن لە: ئالۇزى، سەربەخۇبى، مەيلدارى، يەكگرتۈبى و پراگماتىزم.

۲. سامۆیل ھانتینگتون و نلسون : ئەم دوو توێژەرە یەکیك لە پێودانگە سەرەکییەکانی گەشەیی سیاسی، بەشداری کردنی سیاسی دەزانن و سیستەمەکان بە پێتی ئەم پێودانگە پۆلیندەکن. مۆدیلی ئەم دوو توێژەرە بریتین لە :
- أ. مۆدیلی بۆرژوازی گەشەسەندن : لەم مۆدیلهدا تەنیا پێداویستییه سیاسییەکانی چینی تازە سەرھەلداوی مامناوەندی، لە چوارچێوەی پەرەپێدان بە دامەزرێوانەکانی ھەلبژاردن و یاسادانان، رەچاوە دەکرێت.
- ب. مۆدیلی پۆلیستی : لەم مۆدیلهدا زۆرتر جەخت لەسەر بەشداری و مۆبیلیزە کردنی سیاسی و یەكسانی ئابووری، سەرەرای نزم بوونی رێژەی بووژانەوێ ئابووری، دەکرێتەو.
- ج. مۆدیلی لیبرال: لەم مۆدیلهدا نۆیگەریی و گەشەسەندن دەبێتە ھۆی بەرز بوونەوێ بارودۆخی ماددی و پرسگەلیك دەورووژنێت. بەلام سیستەم ھەولەدات گرتە ھەلقولۆھەکانی ئەم پرۆسەییە چارەسەر بکات.
- د. مۆدیلی خۆکامە: لەم مۆدیلهدا دەسەلاتی دەولەت بۆ بەدەستھێنانی پشتگیری چینیە خوارووەکانی کۆمەلگا و سەرکوتکردنی بەشداری چینی مامناوەندی بەکار دەھێنرێت.
- ھ. مۆدیلی تکنۆکرانیک گەشەسەندن : لە خەسلەتەکانی ئەم مۆدیله نزمی ناستی بەشداری کردن و زۆرتر جەخت لە سەر گەشەیی ئابووری دەکاتەو.
- ئەم دوو توێژەرە ھەولەدەن لە چوارچێوەی دوو جۆری گەشەسەندندا خۆبندنەوێ ئەم مۆدیلانە بکەن، یەكەمیان بارودۆخیكە، کە چینیە جۆراوجۆرەکانی کۆمەلگا ھەولتی گەشتن بە دەسەلات و بەشداریکردنی سیاسی دەدەن، ئەوێ تریشیان بارودۆخیكە کەتیایدا گەشەیی ئابووری دەبێتە ھۆی دروستکردنی نایەكسانی ئابووری. بە گشتی ئەم دوو توێژەرە ھەولیاندا، پەيوەندی نێوان بەرفراوانی و سنوورداریوونی بەشداریی سیاسی و ناستی یەكسانی کۆمەلایەتی و ئابووری نیشانبدەن.

به گشتی هانتینگتون به پتی ناستی به پیشه‌سازی بون، بزاڤ و مۆبیلیزه‌کردنی کۆمه‌لایه‌تی، بووزانه‌وه‌ی ئابووری و به‌شداریی سیاسی، چه‌مکی گه‌شه‌سەندنی سیاسی هەل‌ده‌سه‌نگاند. به‌پرۆای ئەو چونکه له‌پرۆسه‌ی گه‌شه‌سەندنی سیاسیدا داواکاریی نوێ بۆ به‌شداریکردن و گێرانی رۆلی نوێتر سه‌ره‌ه‌ل‌ده‌ن، بۆیه‌ پێویسته‌ سیستمی سیاسی بۆ گۆڕینی بارودۆخ توانایی و لێهاتوویی پێویستی هەبێت. به‌پێچه‌وانه‌وه‌ سیستم رووبه‌رووی ناسه‌قامگیری، پشێوی، ده‌سه‌لاتخواری و هه‌ره‌س هێنانی سیاسی ده‌بێت‌وه‌ و له‌وانه‌یه‌ به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی کۆمه‌لگا بۆ ئەم پشێویه‌ خۆی له‌شۆرشدا بێتته‌وه‌.

۳. لۆسیان پای: پای ناماژه‌ی به‌پێوه‌ر و بگۆڕێکی تایه‌ت و ده‌ست‌نیشانکراو له‌گه‌شه‌ی سیاسیدا نه‌کردوه‌ و جه‌خت له‌سه‌ر چه‌م‌گه‌گی جزاوجۆر ده‌کاته‌وه‌. که‌ ده‌توانین به‌م شێوه‌ی خواره‌وه‌ روونیان بکه‌ینه‌وه‌.

گه‌شه‌ی ئابووری پیش‌مه‌رجی گه‌شه‌ی سیاسی، گه‌شه‌ی سیاسی به‌رده‌وام و وه‌رچه‌رخانی رێکخراو، پێداویستی گه‌شه‌ی سیاسی، گه‌شه‌سەندن کارگێری و یاساییه‌، گه‌شه‌ی سیاسی به‌پتی به‌هێزکردنی به‌ها و نه‌ریته‌ دیموکراتییه‌کان، گه‌شه‌ی سیاسی هاوته‌ریبی نوێگه‌ریی سیاسی، مۆبیلیزه‌کردنی جه‌ماوه‌ر و به‌شداریکردن پێداویستی گه‌شه‌سەندنی سیاسییه‌، ده‌بێت به‌پتی سیاسه‌تی کۆمه‌لگا پێشه‌سازییه‌کانی رۆژناوا خوێندنه‌وه‌ی گه‌شه‌سەندنی سیاسی بکریت و له‌کۆتاییشدا گه‌شه‌سەندنی سیاسی به‌توانا‌کردنی (تجهیز) ده‌سه‌لاتی سیاسییه‌.

به‌گشتی پای به‌رزبوونه‌وه‌ی توانایی سیستم بۆ وه‌لامدانه‌وه‌ی پێداویستی و داواکارییه‌کانی کۆمه‌لگا، فره‌ستراکتۆریی، به‌پسپۆریی بوونی ستراکتۆره‌کان و به‌رزبوونه‌وه‌ی به‌شداریی سیاسی، له‌پێداویستییه‌کانی گه‌شه‌سەندنی سیاسی هه‌ژمار ده‌کات. به‌پرۆای پای بۆ به‌ده‌یه‌نانی گه‌شه‌سەندنی خوآزارا (مطلوب) پێویسته‌ سیستمی سیاسی به‌سه‌رکه‌وتوویی له‌زنجیره‌ قه‌یرانیك ده‌رباز بێت. پای ره‌چاوی پێشخست و دواخستنی یه‌کیك له‌قه‌یرانه‌کان ناکات. چونکه هه‌لومه‌رجی

كۆمەلەيەتى و سىياسى كۆمەلگەكان بۆ رووبەر و بوونەوۋى ھەرىكە لەم قەيرانانە جىاوازە.

بە پىئى شىكردنەوۋى پاي قەيرانى شوناس پەيوەندى بە كولتورى نوخبەكان و كۆمەلانى خەلك سەبارەت بە ھەستى نىشتىمان پەروەرىيەو ھەيە و ھىدى ھىدى ناكۆكى لە نيوان وەفادارىتى نەژادى و پابەندى نىشتىمانى زۆرتەر دەكات و گرفتگەلىك بۆ يەكگرتوبى و يەكپارچەيى ولات دروستدەكات. قەيرانى مەشروعيەت بە ھۆى ناكۆكى لەسەر سەرکردايەتى كردن و سەرچاۋەى دەسەلات روو دەدات، بۆ نمونە تاقمى دەسەلاتدار ناچار بە ركابەرىتى كردنى تاقمىكىتەر دەبىتەو. لەم رېرەوۋەدا دەسەلاتى تاقمىك لە لايەن خەلكەو ھەتدەكرىتەو ىا خود بە نارەوا ھەژمار دەكرىت قەيرانى بەشدارى كردن زنجىرە ناكۆكىيەكى بە دواوۋە دىت كە لەم رېرەوۋەدا نوخبەى دەسەلاتدار، داواكازى و ھەلسوكەوتى ئەو كەس و گروپانەى كە ھەولتى بەشدارىكردن لە سىستەمى سىاسىدا دەدەن بە نىياسايى و نارەوا ھەژمار دەكەن. قەيرانى دەستپۆيى (نفوز) لەمىانەى گوشار خستەسەر نوخبەى دەسەلاتدار بۆ رىكخستەوۋى دامەزراوۋەكان و ھىنانەدى نويگەرىى و ئەفراندن سەر ھەلدەدات. دواچار قەيرانى دابەشكردن لە چوارچىۋەى پرسگەى نايدىۋلۆژىكى، سەرچاۋە فىزىكى و مەرىيەكان بەرجەستە دەبىتەو.

4. گابرىل ئالموند: ئالموند و پاول لەرووى ھەلسوكەوتەو (سلوك) بەرژەوۋەندىى خوازىى، لە سەرروتر بوونى چالاكى كۆمەلى لەسەر تاكگەرايى ھاوبەندىى و وەفادارىتى بەسىستەم، پەيوەندىى سىياسى پشتبەستراو بە متمانەى دوو لايەنە، بە پىۋەرەگەلى گەشەسەندنى سىياسى ھەژمار دەكەن و لەرووى ستراكتورىيەو ھەخت لەسەر فرەستراكتورىى، كولتورىى دۇنياخوازىى، ئاستىكى بەرزى سەربەخۆيى سىستەمە لاۋەكىيەكان () دەكەنەو.

لە لايەكىترەو، گابرىل ئالموند و سىلانى فېرباي لە توۋىنەوۋەكانىندا لەسەر پىنج ولاتى بەرىتانىا، ئەلمانىا، ئەمرىكا، ئىتالىا و مەكزىك بەم نەجمە دەگەن كە ھۆى

سەرەکی گەشە نەکردنی ولاتانی جیهانی سییەم دەگەرپیتەوه بۆ فاکتەری دەروونی، میژوویی و کولتووری ئەم ولاتانە. واتە بە درێژایی میژوو لەم سیستەمانەدا جۆرە کولتورێک دروستبوو. کە لەمپەرە لەبەردەم گەشەسەندنی سیاسیدا. بە بروای ئەم دوو کەسە دەکرێ لە رینگە بەکارهێنانی میکانیزمی وەك بەرزکردنی ناستی خوێندەواری، سەرلەنۆی دابەشکردنەوی سامان، بەرەبەرە ئاسەوارە خراپەکانی دەروونی و میژوویی لەبەین تاکەکان بۆ لە ئەستۆگرتنی بەرپرسیاریتی و گێرانی رۆلی سیاسی نوێ و بەشداریکردن لە پرۆسەی بریارداندا نامادە بکری. بەم شێوەیەش ئالموند هەولێدەدات کە بە جۆرێک، سیستەمی ئۆرتۆدۆکس و تیۆرەکانی پەيوەست بە کولتور بە گەشەسەندنی سیاسییەوه گرییدات.

لەم ئاراستەیدا کولتوری سیاسی لە زنجیرە بنەما، پروا و رەگەز پێکھاتوو کە مانا بە سیستەمی سیاسی دەدات و رەفتارگەلی سیاسی تایبەتی لێدەکەوتەوه. هەلبەت لە خوێندنەوی بنەما (مقومات) جۆراوجۆرەکاندا، سیستەمە جۆراوجۆرەکان خاوەن بارودۆخی جیاوازن. بۆ نمونە ئەگەرچی لە مەکزیک بە ھۆی سیمبولە بزۆینەرەکانی شۆرش تا ھەنۆکەش وەفادارییان بۆ سیستەمی سیاسی ھەیە. بە پیتی ئەم رێسایانە ئالموند و فیربای سی جۆرە کولتوری سیاسی دەستنیشان دەکەن کە بریتین لە: کولتوری سنووردار، پەیرەو کەر (التبعي) و کولتوری بە شداریکردن. لە کولتوری سنووردادا تاک بە دەگمەن گێرۆدەي کاروباری سیاسی دەبیت و لیتی ناگادار نییە. لە کولتوری پەیرەکەردا تاکەکان پەيوەندی ھەلچوو (انفعالي) و ملکەچانەیان ھەیە. بەلام لە کولتوری بەشداریکردندا تاکەکان بە پۆزەتیفانە سەبارەت بە زۆری لایەنەکانی سیستەمی سیاسی، پارتە سیاسییەکان، بەشداریکردن لە ھەلبۆاردنەکان و دەنگداندا، مۆیلیرە دەکری. ئالموند و فیربای خوێندەوێ تیکەلێک لە کولتورە سیاسییەکانی وەك سنووردارە - پەیرەویکەر، بەشداری - سنووردار، بەشداری - پەیرەویکەریان کردوو.

بەلگەنەوېستە كە لە دياركردنى كولتورى سىياسى و كولتورتيك كە بە چەشنيك بتوانيت يارمەتى گەشەسەندنى سىياسى بدات فاكترى جۆراوجۆرى وەك ھەل و مەرجى ميژووبى، جوگرافى، ستراكٲورىي نابوورى، كۆمەلگايى بوونى (التنشنة) سىياسى كاريگەرييان ھەيە و لەم كاريگەرييەش لە كۆمەلگاكاندا جياوازە.

ئالموند و ھيكر كولمەن گەشەسەندنى سىياسى بە پرۆسەيەك دەزانن كە تيايدا سيستەمە كلاسيكييەكانى ناروژناوايى خەسلەتى كۆمەلگا پيشكەوتووەكان وەردەگرن. بە بۆچوونى ئەم دوو كەسە ئەم خەسلەتەنە برىتين لە: رىژەيەكى بەرزى شارنشىنى، زۆرى خويئەوارىي، داھاتى سالانە بەرز، جوولانەوھى بەرفراونى جۆگرافيايى و كۆمەلایەتى، ئاستىكى بەرزى بە پيشەسازى بوونى نابوورى، تۆرى بەرفراونى نامرازەكانى راگەياندن و بەگشتى بەشدارىي بەرفراوانى ئەندامانى كۆمەلگا لە چالاكييە سىياسى و ناسياسىيەكاندا.

۵-كارل دويچ: پيۆەرى سەرەكى لە لاينەن دويچ بۆ گەشەسەندنى سىياسى رادەى جوولانەوھى كۆمەلایەتيدا (حراك اجتماعى). لە روانگەى دويچەوھ، جوولانەوھى كۆمەلایەتى پرۆسەيەكە كە تيايدا پروا و وابەستەيە تەقلیدیيەكان لە بوارەكانى سىياسى، دەروونى، نابوورى، كولتورى و كۆمەلایەتى دەگۆردرپين و جەماوەر بۆ قەبوولكردنى شيواز گەلى نوپى ھەلسوكەوت كردن نامادە دەكات. بەم جۆرەش بابەتى گەشەسەندنى سىياسى لە پرسە كۆمەلایەتييەكان جياناكرتتەوھ.

شاينانى روونكردنەوھيە كە ھەر سيستەميك لە پرۆسەى گەشەسەندنى سىياسيدا نازموونگەى تايبەت بە خۆى ھەيە. چونكە ئەم پرۆسەيە بە سيستەمى نابوورى، سىياسى، كولتورى و فاكترە سروشتيەكانى ھەر كۆمەلگەيەك گريدراوھ و لە ژيئر كاريگەرى ئەم بگۆرپانەدا بنيات دەنرپت. بەلگە نەويستە كە كۆى وەرچەرخان و گۆرپانكارىيانە، ليك دروستدەكات و تەنيا سيستەميكى كارامە دەتوانيت گرفتگەى لەم گۆرپانكارىيانە بە دروستى ھەلدەسەنگيئييت و پەيوەندى نيوان ئەم بگۆرپانە لە پرۆسەى گەشەسەندنى سىياسيدا دەستنيشان بكات. ھەرۆھاناييت گشت بەشەكانى

كۆمەلگا بەيەك ئاست رووبەرۋوۋى گۆران بېنەو، واتە لە گەل پاراستنى ھاوسەنگى و ھەماھەنگى لە نىوان بگۆرە جۆاروجۆرەكاندا پىۋىستە بە وردى توانايى ھەر بە شىك ھەلبەسەنگىندىت، بۆ نمونە لە روتى سەر لە نوى دابەشكردنەوى دەسلەت، لەوانەيە دەسلەت بەخشىن بە كەرتىك، بېتتە ھۆى لاواز بوونى كەرتە كافتىرلا و لە ئەنجامدا سىستەمى سىياسى رووبەرۋوۋى قەيرانگەلىك بېتتەو، واتە لە برى ئەوئى كە ئەم كارانە لە پرۆسەى گەشەسەندنى سىياسى و نوڭگەرىدا بەشدارىكردنى زۆرتى لى بگەوتتەو، بېتتە لەمپەرىك بۆ مۆبىلەرە كىردنى كۆمەلايەتى، ئەم پرۆسەيەش وەكو دژى گەشەسەندن و بەشدارىي كىردن و قەيرانى مەشرووعىيەت بەرجەستە بېتتەو.

۶- كاوانوف : كاوانوف شىۋازى دارشتنى ياساى بىنەرەتى و ئەو رىساينەى كە بە پىي ئەم ياسايە دارىژراون و پىكھاتەى سىياسى دادەمەزىنەت و كارىگەرى بەسەر ھەلسوكەوتى تاك، گرووپ و رىكخراو دەنۆنەت، بە فاكتەرى سەرەكى گەشەسەندن ھەژمار دەكات. ئەو زۆر بايەخ بە فاكتەرە ئابوورى و كۆمەلايەتتەكان ناكات.

۷- نايىنسات : ئەو گەشەسەندنى سىياسى بە ستراكتورى سىياسى فرە رەھەند (متنوع)، بە پىسپۆرى كراو، دابەشكردنى دەسلەتتى سىياسى بەسەر گشت بەش و پانتاكانى كۆمەلگاۋە گرئەدەت. لە كاتىكدا كە ماكس فېر سى جۆرە سىستەمى سىياسى ديار دەكات و لە ميانەياندا ئاماژە بەسىستەمى ((باوكانە))، ((باوك سالارى)) و ((فىودال)) دەكات. نايىنسات ئاماژە بە سىستەمى ((نېمپراتۆرى مېژووبى)) دەكات. ئەو ھەولەدەت نىشانىدات كە چۆن ئەم سىستەمانە توانىويانە لە نىوان رەگەزە تەقلىدى و ناتەقلىدىيەكان ھاوسەنگى دروستبەكن و لە ژىر چ جۆرە ھەلومەرجىكدا خەندى لەم كۆمەلگا بۆ رۆكراتىيە مېژووبىيە بۆ سىستەمى سىياسى مودېرن گۆردراون. بە پرواى ئەو لە پرۆسەى مودېرنىزە بوونى كۆمەلگادا، پىۋىستە رەچاۋى چەند خالىك بكرتتە كە برىتەن لە :

۱- ناسىنى ناوەرۆك و پىكھاتەى نوڭگەراكان.

۲- شىكردنەوئى ناستى نوڭگەرايى لە نىوان چىن و گرووپە بەرفراوانەكان.

۳- دیاریکردنی (جوړی) په یوډندی نیوان نوڅبه نوښگهراکان به کومهلگا و سیسته می چینایه تییه وه.

۴- شیکردنه وهی کارکردی نوڅبه کان له هلسوکه وتیان له گهل حکومت و کومهلگا. به گشتی، کهسانی وهک نایزنسات جهخت لهسر فره ستراکتوری، پسپوری بوون (تخصص) و بۆرؤکراتیزه بوونی سیسته می سیاسی ده که نه وه. هاوکات له گهل فره ستراکتوری پیویسته ره چاوی ناستی سهر به خوڅی یان وابه سته می ستراکتور و کارکرده کانیش بکریت. واته هر نه اندازه کومهلگا خاوهن ستراکتور گهلینک بیټ که هر په کیان خاوهن شوناسی سهر به خوڅو بیټ، به هه مان نه اندازه ناستی گه شهی سیاسی کومهلگا بهرز ده بیټه وه. بۆ نمونه له سیسته می ته قلیدی باوکسالارانه دا، سهرکرده کان ناتوان به باشی سوود له سهر چاوه و تواناییه کان وه ربگرن و توانایی که میان بۆ وه لامدانه وهی داواکاری خه لگ هیه. له م باره یه دا پیویسته بۆ گه شه سندنی سیاسی گشت تواناییه کانی سیسته می سیاسی ره چا بکریت. گرن گترین نه م تواناییه بریتین له: دابه شکردنی، سیمبولی (رمزی)، هه لئینجان، پیکه یان، ریڅخستن. له خویندنه وهی وه ره خانی چه مکی گه شه سندنی سیاسی ده بینین که هر یه که له توڅه ران له چوار دهیهی رابردوودا، جهخت لهسر پیوهری تابیهت ده که نه وه. به چه شنیک که زانایانی وهک روستو، بلاک، لیپست، مۆروپای به سوود وهرگرتن له توڅه یینه وه بهراوردکاری- میټووییه کان، سهره پای بهراوردی نیوان کومهلگا جؤراوجؤره کان پیوهرگهلی وهک کولتور، دامه زراوه، سهرکرده می، ستراکتوره نابوووییه کان و... ره چاویان کردووه و بهراوردی نیوان نمونه گهلی جؤراوجوریان کردووه بۆ نمونه ((برینگتون مۆر)) سه نمونهی نوښگهری واته دیوکراسی رؤژئاوا، سیسته می فاشیستی و سیسته می کومونیستی و نهزمونی ولاتان، خویندنه وهی شتوازه جؤراوجؤره کانی نوښگهری و گه شه سندنی سیاسی کردووه. مۆر خویندنه وهی بۆ بنه ماکانی شوړشی دیوکراسی سهرمایه داری له بهریتانیا، فره نسا و ولایه ته یه کگرتووه کانی نه مریکای کرد و نهزمونه کانی ناسیای بۆ

ولاتانی چین، ژاپۆن و هیند به کار هیئا. ده‌توانین ره‌خنه‌ی زۆر ناراسته‌ی تیۆری مۆر بکه‌ین، به‌تایبه‌ت ناتوانین بنه‌ما کۆمه‌لایه‌تییه‌کان به‌ پره‌نیه‌سیپتیکی به‌لگه‌ نه‌ویست و ریگه‌یه‌ک به‌ره‌و جیهانی مودێرن هه‌ژمار بکه‌ین و ده‌بێ گشت ولایه‌ته‌کانی رۆله‌ سیاسی-ستراتیژییه‌کان له‌ شۆرشه‌ نوێخوازه‌کاندا به‌ بۆرژواز یا خود پرولتاریا بسپێردریت.

گرووپیکیتر له‌ توێژه‌رانی زانسته‌ سیاسییه‌کان وه‌ک تانتر، دویچ و لرنیر جه‌خت له‌سه‌ر خۆیندنه‌وه‌ی پرۆسه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌که‌نه‌وه. له‌م جۆره‌ توێژینه‌وانه‌دا. توێژه‌ران هه‌ولێ دۆزینه‌وه‌ی هۆ و هۆبه‌ند (عله‌ و معلول) ده‌ده‌ن و به‌ خۆیندنه‌وه‌ی ره‌فتارییه‌کانی (السلوکیه‌) گۆزین و وه‌رچه‌رخان، گه‌شه‌سه‌ندنی سیاسی شیده‌که‌نه‌وه. لێره‌دا پرسێ وابه‌سته‌یی سیاسه‌ت به‌ پرسه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ ئارا دا‌یه و په‌یوه‌ندی نیوان بگۆره‌ جۆراوجۆره‌کان هه‌لده‌سه‌نگیندریت. ئەم ده‌سته له‌ زانایان له‌و بره‌وایه‌دان که‌ هه‌ر جۆره‌ گۆزانی‌ک له‌ به‌شیکێ کۆمه‌لگا وه‌ک شه‌پۆلیتیک به‌سه‌ر گشت به‌شه‌کانیتردا په‌رده‌سه‌ینیت و پێویسته‌ راده‌ی ئەم گۆزان و کاریگه‌رییه‌ خۆیندنه‌وه‌ی بۆ بکریت.

دوا‌جار که‌سانیک وه‌ک ئالموند، لوی، ئەپه‌رو بایندر گه‌شه‌سه‌ندنی سیاسی له‌ ریگه‌ی سیسته‌م، کارکردی ده‌زانن. ئەم ده‌سته هه‌ولده‌ده‌ن که‌ سیاسه‌تی به‌راوردکاری به‌ پێی نوێگه‌ری و وه‌رچه‌رخانی سیاسی له‌ چوارچۆیه‌ی سیسته‌می- کارکردی خۆیندنه‌وه‌ی بۆ بکه‌ن بۆ نمونه‌، ئالموند کارکرده‌کانی سیسته‌می سیاسی وه‌ک په‌یوه‌ندییه‌ سیاسییه‌کان، به‌کۆمه‌لگایی بوونی سیاسی، هه‌لبژاردنی (خیاارات) سیاسی و گرده‌بوونه‌وه‌ و ده‌ربڕینی خواست و به‌رژه‌وه‌ندییه‌کان به‌ موده‌ خیاالی (INPUT) سیسته‌م هه‌ژمار ده‌کات و یاسادانان، جێبه‌جێ کردنی یاساکان و دادوه‌ری سیاسی به‌ موخریجاتی (OUTPUT) هه‌ژمار ده‌کات و شیده‌کاته‌وه. له‌م رێه‌وه‌دا ئەم خۆیندنه‌وه‌یه‌ جه‌خت له‌سه‌ر هاوسه‌نگی سیسته‌م ده‌کاته‌وه و نه‌مه‌ش له‌کاتی گۆزان و وه‌رچه‌رخان له‌ پرۆسه‌ی گه‌شه‌سه‌ندن و نوێگه‌ری سیاسیدا، ناکۆکی و دژیه‌ک بوونگه‌لیتیک دروستده‌کات. به‌واتایه‌کیتر نه‌وانه‌ی که‌ بۆ خۆیندنه‌وه‌ی

گه‌سه‌ندن و نويگه‌ری سياسي سوود له شيگردنه‌وی سيستمی و کارکردی وهرده‌گرن، له لايه‌که‌وه به روانگه‌یه‌کی پارتي‌گاران ده‌واننه پاراستنی هاسه‌نگی سيستم و له‌لايه‌کيتره‌وه خوازياری گۆزان و وهرچه‌رخان تا ناست وه‌چانتيکی قول و ريشه‌ن. له رپه‌وی گۆزان‌کاريه‌کان که به دريژایی چوار ده‌یهی رابردوو به‌سه‌ر چه‌مکی گه‌سه‌ندنسی سياسيدا روويداوه- به‌تابيه‌تیش له سالانی دواي شه‌ری دووه‌می جيهانی و به‌تابيه‌تیش له سالانی ۱۹۵۰- زۆرتتر جه‌خت له‌سه‌ر پيژوهه‌ چنده‌نایه‌تیه‌کانی (کمی) نابووری ده‌کرا، له راستیدا گه‌سه‌ندن ه‌اوواتای گه‌سه‌ندنسی نابووری هه‌ژمار ده‌کرا. به‌ره‌به‌ره‌ پيژدانگه‌ کومه‌لایه‌تی و سياسيه‌کان جيگه‌وه‌ی پيژدانگه‌کانی پيشوو بوونه‌وه. هه‌روه‌ها که‌شتی زالی شه‌ری سارد به‌سه‌ر توژينه‌وه‌کانی په‌يه‌ست به‌ گه‌سه‌ندن، بوويه هۆی نه‌وه که‌به‌ نايدیۆلۆژيکانه مامه‌له‌ له‌گه‌ل‌ بابته‌ی گه‌سه‌ندن بکريت و به‌ره‌به‌ره‌ لايه‌نه‌ پراگماتيزم و نابه‌هاييه‌کان جيگه‌يان گرته‌وه.

وهرچه‌رخانتيکيتر له چه‌مکی گه‌سه‌ندنسی سياسيدا جيگير بونی ريبازه ليراليسيته‌کان له بری مامه‌له‌ پارتي‌گاران له‌گه‌ل‌ نه‌م بابته‌دا بوو به‌ چه‌شنيک که توژهران به‌م نه‌نجامه‌ گه‌يشتن که له پرۆسه‌ی گه‌سه‌ندنسی سياسيدا پيويسته ره‌چاوی وهرچه‌رخان و گۆزان‌کاريه‌کان بکريت، چونکه به‌ پيچه‌وانه‌وه گه‌سه‌ندنسی سياسي مانا و ناوه‌رۆکی نامينيت.

له کاتيکدا که توژهران هه‌وليانده‌دا سياسه‌ت وابه‌سته‌ی نابووری بکه‌ن به‌لام له قوناغه‌کانی دواتردا په‌يه‌ندی نيوان پيژدانگه‌ نابووری، سياسي و کومه‌لایه‌تیه‌کان ره‌چاوکران، به‌بی نه‌وه‌ی که نه‌م پيژدانگانه له‌ بگۆزه‌کانی سه‌ربه‌خۆ و په‌يره‌وه (مستقل و تابع) پۆلين بکه‌نه‌وه.

وهرچه‌رخانتيکيتر له شيوازی مامه‌له‌ کردن له‌گه‌ل‌ چه‌مکی گه‌سه‌ندنسی سياسي، په‌يره‌وی کردنی ريبازی ميژوویی و کاملبوونی (تکامل) له‌بری توژينه‌وه ناميژووييه‌کان بوو. چونکه له‌لايه‌که‌وه بو گه‌سه‌ندنسی سياسي جيهانی ستيه‌م

توتیۆه‌ران نمونەى رۆژئاوايان پيشكەشده‌كرد، له‌لایه‌كیتره‌وه گۆرانكاریه‌یه مێژوویى ئابووری، سیاسى و كۆمه‌لایه‌تییه‌كانى رۆژئاوا كه له ولاتانى جیهانى سییه‌م روویان نه‌دابوو پشتگۆی ده‌خست. له‌وانه‌یه وه‌رچه‌رخانه ریشه‌یه‌یه‌كانى كۆمه‌لگاكانى جیهانى سییه‌م ده‌یاننوانى به‌ جۆریك له‌ جۆره‌كان ئەم ناكۆکییه‌ چاره‌سه‌ریكه‌ن.

له‌ كاتیكدا كه‌ جه‌خت له‌سه‌ر شارنشینى، په‌ره‌پیدانى نامرازه‌كانى راگه‌یاندى ده‌كرایه‌وه، به‌لام به‌ره‌به‌ره‌ پرسگه‌لى وه‌ك سه‌ركردایه‌تى، بنیاتنانى دامه‌زراوه‌كان و ستراكتیۆرى سیاسى ئەوله‌ویه‌تیان به‌ده‌سته‌یتنا. ئەگه‌رچى مامه‌له‌ كرده‌ سه‌ره‌تاییه‌كان له‌گه‌ڵ چه‌مكى گه‌شه‌سەندنى سیاسى روانگه‌یه‌كى وه‌ستای هه‌بوو، به‌لام له‌ ده‌یه‌كانى دواتردا گۆران و وه‌رچه‌رخان بوو به‌ ته‌وه‌رى سه‌ره‌كى له‌ خۆیندنه‌وه‌ی گه‌شه‌سەندنى سیاسیدا.

تیۆریه‌ ئۆرتۆدۆكسییه‌كانى گه‌شه‌سەندنى سیاسى كه‌ نزیك به‌ تیۆرگه‌لى كاملبوونى گه‌شه‌سەندنى، مایكرو كۆمه‌لناسى، مۆدیرنیزاسیۆن و روونكردنه‌وه و ده‌رونناسیه‌كان بوون، له‌ ده‌یه‌ى ۱۹۷۰دا ره‌خنه‌ی لیگه‌را و توتیۆه‌ران هه‌لیاندا له‌ ره‌هەندى وابه‌سته‌بوون و سه‌ره‌به‌خۆیه‌وه گه‌شه‌سەندنى سیاسى شروقه‌ بكه‌ن. له‌م ره‌وته‌دا زۆرتتر جه‌خت له‌سه‌ر ره‌هەندى ده‌ره‌كى گه‌شه‌سەندنى ده‌كرا. چونكه‌ به‌ بۆچوونى هەندى له‌ زانایان له‌ قۆناغى یه‌كه‌مدا، رێه‌وى گه‌شه‌سەندنى له‌ رۆژئاوا و رۆژه‌لاتدا وه‌كو یه‌ك بوو به‌لام به‌ هاتنى كۆلۆنیال بۆ جیهانى سییه‌م ئەم ره‌وته‌ پچرا و ئەم كۆمه‌لگایانه‌ نه‌یاننوانى بچنه‌ ناو قۆناغى دواى فیودالیزمه‌وه.

له‌قۆناغه‌كانیتردا ئەم جۆره‌ مامه‌له‌ كرده‌ له‌گه‌ڵ بابەتى گه‌شه‌سەندنى سیاسى و ئابووری ره‌خنه‌ی لیگه‌را و هه‌ر دوو ره‌هەندى ناوه‌وه و ده‌ره‌وه‌ی گه‌شه‌سەندنى گرنگی پیدرا.

ئەگه‌رچى به‌ درێژایى چوار ده‌یه‌ى رابردوو زانایانى زانسته‌ سیاسیه‌كان له‌ ره‌هەندى جۆراوجۆره‌وه خۆیندنه‌وه‌یان بۆ گه‌شه‌سەندنى سیاسى كرده‌وه و جه‌ختیان له‌سه‌ر بگۆرگه‌لى جۆراوجۆر كرده‌وه‌ته‌وه، به‌لام له‌سه‌ر زۆریك له‌م بگۆرانه‌ كۆده‌نگیان

ھەيە. ھۆي سەرھەكى ناگشتاندىنى تىۋىرىيەكانى گەشەسەندىنى سىياسى بەسەر گشت
 كۆمەلگاكاندا، دەكرى بەم شىۋەيەي خوارەوھە كورت بكرىتەوھە:
 يەكەم: بە پىچەوانەي پىۋەرەكانى گەشەسەندىنى و دواكەوتنى ئابوورى كە لە
 رىگەي چەندايەتسىيەوھە (كىمى) دىار دەكرىن و بە پىي ھىماكانى (مۇشرات) وەك
 بەرھەمى ناپوختەي نىشتمانى، داھاتى سالانە، بەرز بوونەوھە و دابەزىنى تواناي
 كرېن، دەكرى لە چوارچىۋەي ئامار و لىكدانەوھەي وردەوھە رىۋەي گەشەسەندىنى و
 دواكەوتوويى بەلام سەبارەت بەگەشەسەندىنى و دواكەوتوويى سىياسى توۋىژەر ناتوانىت
 ئەم كارانە ئەنجامبات، چونكە رەگەز چۆنىتىيەكانى گەشەسەندىنى سىياسى بۆ پىۋەرى
 چەندايەتى ناگۆردرېت و ھەر بۆيەش ناتوانىن بەوردى پىۋدانگەكانى گەشەسەندىنى و
 دواكەوتوويى سىياسى ھەلبەسەنگىنېن. بۆ نمونە چۆن دەكرىت ئاستى بە كۆمەلگايى
 بوون ياخود مەشروعىيەتى سىياسى و بەدامەزراوھىيى بوون لە كۆمەلگايەكدا پىۋرېت
 و لەم رىگەيەشەوھە ھەلبەسەنگاندىنى ئاستى دواكەوتوويى و گەشەسەندىنى سىياسى
 بكرىت؟ لىرەدا بابەتى زۆرگىرى بونى بگۆرگەلى لەرادەبەدەر زۆر پەيوەندى ئالۋزى
 نىۋان ئەم بگۆرپانەيە، بە چەشنىك كە ناتوانىن لە رىگەي پەيوەندى نىۋان ئەم
 بگۆرپانەوھە، پەيوەندى نىۋان ھۆ و ھۆبەند (علە و معلول) دىارىيەكەين بۆ نمونە
 ئەگەرى ئەو ھەيە كە وھە بەلگاندىن بىكەن كە خودى مەشروعىيەتى سىياسى
 دەتوانىت بىتتە ھۆي بەرزكردنەوھەي ئاستى بەشدارىيى كردن لە كۆمەلگادا، لە
 كاتىكدا كە خودى بەشدارى سىياسى و كۆمەلەيەتەش يارمەتى گەشەسەندىنى سىياسى
 و مەشروعىيەتى سىياسى دەدات. خودى ئەمەش دوو بابەتى دەسەلات و بەھا لە خۆ
 دەگرى و لە رىگەي ئەم دوو بابەتەوھە، مەشروعىيەت بەرجەستە دەبىت. چونكە ھەر
 سىستەمى وەك تۋرىكى بەھاكان كاردەكات و لەمىانەيدا ھىز بە بەھا گرېدەدات و
 ئەگەر ئەم جۆرە پەيوەندىيە لە نىۋان دەسەلات و سىستەمى بەھا دروستبىت ئەوكات
 ((دەسەلات)) دەستەبەر كراوھە. فاكترىك كە ئەم لىك نىك بوونە لە نىۋان بەھا و
 ھىز دروستدەكات بە مەشروعىيەت ناو دەبردېت. بەم جۆرەش دەسەلات بە

مهشروعىيەت گرى دراوه و مهشروعىيەتئىش به هاوبەش بوونى له بههاكاندا دهخريتهپوو. له راستيدا ئەم بابەتە پەيوەستە به پئناسەکردنى سياسەت كه تيايدا سياسەت برىتئيه له : دابەشکردنى دەسەلات ئاسايانەى بههاكان (توزيع السطوىيى للقيم).

بهخستنهپرووى گرفتى يەكەم به پرسى دواتر دهگەين واتە به مامەلە کردنى بههايانە لهگەل رهگەزە پئکەپئنهرهکانى گەشەسەندنى سياسى، ئەم هەلسەنگاندنە به سەختى ئەنجامدەدرئيت. ئەمروکە سەبارەت به زۆرئیک له پئودانگە سەرەکئيهکانى گەشەسەندنى سياسى وهك مهشروعىيەت و بەشدارئى سياسى، له نئوان توئژهرانى زانستە راميارئيهکاندا، کۆدەنگئيهك هەيه، بەلام هەرکە ئەم رهگەزانە سەبارەت به کۆمەلگا، کولتور، ستراکتۆره جۆراوجۆرهکانى ئابوورى، سياسى و کۆمەلایەتئيهکان خوئندنەوهيان بۆ دەکرئيت، ناتوانين بهئىيى ئەم پئودانگانەوه کۆمەلگایەك له رووى سياسئيهوه گەشەسەندوو و سئستەمئىکئتر به دواکەوتوو هەژمار بکەن. له کۆتائيدا خستنهپرووى ئەم خالە گرنگە که سەرەپای ئەوهى که تئوردارئۆره سەرەتائيهکانى گەشەسەندنى سياسى له ژئير بارودۆخى شەپرى ساردا تئۆرگەلئىکیان پئشکەشکرد، بەلام به تئپەر بوونى کات پرسى گەشەسەندنى سياسى وهك پرهئنسئپ و واقئيهتئک بوو به چەقى توئژئينهوهى توئژهران و زانائانى زانستە راميارئيهکان جا له رۆژئاوا بئت يا خۆد له جئهانى سئبەمدا. به هۆى ئەو گۆرانکارئيانەى که له سئستەمى نئودهولەتئيدا روويانداوه، چاوهپوان دەکرئيت که توئژهران بهئى رهچاوکردنى بۆچوونى ئائيدئۆلۆژئىکى و بلۆکگەرائى، بابەتى گەشەسەندنى سياسى، به پئى پئداوئستئيه راستەقئنهکانى کۆمەلگاكانەوه شئبکەنەوه.

بهشی دووهم

گهسه‌ندنی تیۆری گهسه‌ندنی سیاسی

پیشہ کی:

تایبہ تمندی سٹراکٹوری و فرہ کولتوری کۆمہ لگا گہ شہ سہ ندوہ کان بوہ ہوی ٹوہی کہ نہ توانیت لہ چوارچیوہی تیوری یا خود ریازیک وینہیہ کی روون لہ گہ شہ سہ ندنی ٹم جۆرہ کۆمہ لگایانہ پیشکە شبرکت. ناوہ رۆکی بە ہادار و نۆرماتیقانہی پیودانگہ کانی گہ شہ سہ ندنی سیاسی (بہ پیچہ وانہی گہ شہ سہ ندنی نابووری)، ہر وہا کہ شی نایدیۆلۆژیک کی زالّ بہ سہر توئیۆینہ وە کان لہ سہ ردمی شہری ساردا، ہۆکار بوون بۆ ٹوہی کہ نہ توانیت واقیعیہ تہ سیاسی و کۆمہ لایہ تیہہ کانی کۆمہ لگا گہ شہ سہ ندوہ کان بہ بی لایہ نہ خویند نہ وە یان بۆ بکریت. لہ کاتی کدا کہ سہ رتا و ہا وینا دہ کرا کہ پرسی ولاتانی باشوور زۆرتەر نابوورین، بہ لام تیپہر بوونی کات نیشانیدا کہ گہ شہ سہ ندنی سٹراکٹۆرہ کان و نہ بوونی دامہ زراوہی کارامہ و وە لامدہ رەوہ و خود گہ رای لہ فاکتہرہ سہرہ کیہہ کانی دواکە وتووی ٹم کۆمہ لگایانہ ہہ ژمار دہ کرتین. لہ توئیۆینہ وە ہنۆکە ییہ کاندہ ہەولڈہ دریت لہ ہری دابہ شکردنی فاکتہرہ کان بہ سہر نیۆخۆیی و دہرہ کیرا، ہەلۆسوکە وتی خیرانہ کان، چین، بزاقہ کۆمہ لایہ تیہہ کان، حکومەت، کۆمپانی و ریکخراوہ ناحکومییہ کان بہ پیتی روانگہ یہ کی گشتگیرانہ لہ گہ شہ سہ ندن خویند نہ وە یان بۆ بکریت.

قہیرانی بہ نابووری بوونی گہ شہ سہ ندنی سیاسی:

لہ دہیہی کۆتایی سہ دہی بیستہ مدا توئیۆینہ وە کانی گہ شہ سہ ندن رووبہ پرووی قہیرانی جیدی بوہ تہ وە. چونکہ زۆریک لہ ریپازہ کان وەک نوپگہری، وابہ ستہی و تیوری سیستہمی جیہانی نہ یانتوانیوہ نمونہ کانی گۆران و وەستان (رکود) لہ کۆمہ لگا گہ شہ سہ ندوہ کاندہ روونبکە نہ وە.

پیشتر پرسہ کانی گہ شہ سہ ندنی سیاسی لہ رەھندی نابووریہ وە خویند نہ وە یان بۆ دہ کرا و لہم ناراستہیہ دا بۆ خویند نہ وە ی پاسۆلۆژیانہی بارودۆخی کۆمہ لگا کانی کہ متر گہ شہ سہ ندو و پیودانگی وەک ریژہی سہرما یہ گوزاری، توانایی کرین،

بەرھەمی ناپوختەى نیشتمانى، داھاتى سالانە، رێژەى کارکردن و بیکارى، سوودیان وەر دەگرت. لەو رووەوە کە ئابووریناسان وەك بواریکی زانستى مامەلەیان لەگەڵ ئەم بواردەدا دەکرد، بۆیە یاساکانى ئەم بواریان وەك یاسای گشتگیر وینا دەکرد کە بۆ ھەر ھەلومەرجیکی کاتى و شوینی گونجاو بوو. ھەر بۆیەش سەرەتا زۆربەى تیۆرییەکانى گەشەسەندن بریتى بوون لە تیۆرییەکانى بووژانەووە و وەرچەرخانى ئابوورى، بەبێ ئەوەى کە رەھەندە کۆمەلایەتیەکانى رەچاو بکریت. بەپێى ئەم چەشنە باروودۆخە، سروشتى بوو کە زۆرتى ستراتییەکانى گەشەسەندن بە ئاراستەى ئابوورى بێت. بەم جۆرەش لەم جۆرە توێژینەوانەدا لایەنە سیاسى و کولتورىیەکانى گەشەسەندن رەچاونەدەکران، یان بە دەگمەن گرنگیان پێدەدرا. لەم چەشنە باروودۆخەدا. بێگومان توێژەران ناسەوار و بەدواھاتەکانى سیاسى و کۆمەلایەتى ھەلقولا و لە قەیرانە ئابووریەکان یا خود بە دواھاتەکانى گەشەى خیرای ئابوورى لەم کۆمەلگایانەدا، گرنگى پێنەدەن.

بەلام ناکرێ ئەم بابەتە پشتگۆی بخرێ کە لە دەسپێکی سالانى ۱۹۵۰ رە تیۆرگەلێك لە ئارادا بوون کە بە کولتور و سیاسەتەو پەيوەندیان ھەبوو، بەلام کاتیك کە ئەم تیۆزانە لە پانتای شیکردنەوێ ئابووریدا بە کار دەھاتن رووبەر ووى ناکارامی دەبوونەووە و سەرەرای پەراویزخستنیان نەیان توانی وینایەکی تەواو و راستەقینەى گەشەسەندن بچەنەروو.

زۆربەى ئەو ستراتییانەى کە پشت بەستراو بە تیۆرییە ئابووریەکان بوون و لە لایەن سندووقى نێودەولتەتى دراو، بانكى جیھانى و ریکخراوە نێودەولتەتیەکانەو بە ولاتانى جیھانى سێیەم پێشنیار دەکرا گرنگى بە تايبەتمەندییە سیاسى و کولتورىیەکانى نەدەدا. لە چوارچێوەى ئەم راسپاردانەدا گرنگى ئەوتۆ بە پەيوەندیەکانى دەسەلاتى فەرمانرەوا و پێش مەرچەکانى چاکسازى ئابوورى نەدەدرا. لەم ئاراستەیدا توانی دامەزراوە سیاسییەکان و ریکخراوە کارگێریەکان و نێرەدى سیاسى کە بتوانیت ئەم ستراتییانە جێبەجێ بکات، رەچاو نەدەکرا.

ئەم جۆرە رەچاۋ نە كىردنە فاكتەرە ئاۋابوورىيەكان (سىياسى و كۆمەلەيەتى) لە زۆرىيە ستراتېيەيەكانى كاربەدەستانى كۆمەلگەكانى لە دۆخى گەشەسەندىدا، لە چوارچىۋەي پىلانى پىتىچ سالەي گەشەسەندى دەيىنرا، بە چەشنىك كە لەم پىلانەدا بايەخ بە ستراتېيى، ئامانچ و پىئودانگە (مۇشر) سىياسىيەكان نەدەدرا. بە بۆچونى بەرپىسان، بە گەيشتن بە ناستىك لە بوۋژانەو و گەشەي ئابورىيى، خۆبەخۇ گىرتى گەشەسەندى سىياسى و كۆمەلەيەتى چارەسەر دەكرىت.

بەم چەشنى جەخت كىردنەوئەي زۆرىيە تىۋرەكان بەسەر لايەنى گەشەسەندى ئابورىيى دەبوو ھۆي ئەوئەي كە زۆرتىر پىشت بە نەھىشتىنى ھەژارى و دايىنكردى پىداوئىستىيە مادىيەكانى كۆمەلگە گەشەسەندوۋەكان بىسەرتىت و ئەم كارەش لە ميانەي ھىنانەدى بوۋژانەوئەي ئابورىيى و پىرۆسەكانى گۆپانكارىي كىردن، ۋەك گەرەنتى گەشەي كۆمەلەيەتى ھەژمار بكرىت. ئەمەش لە كاتىكدا بوو كە لە كۆمەلگە گەشەسەندوۋەكاندا (بە لانىكەمەو ە تا كۆتايىيەكانى ۱۹۶۰) فاكتەرە سىياسى و كۆمەلەيەتتەيەكان گىرت بۆ پىشكەوتنى ئابورىيى دروستنەكەن و لە ئەنجامىشدا لە ئارادا بوونى كەشكى خۆشبينانە ئەم بۆچونە بەھىز ببووكە ۋەرچەرخانى ئابورىي دەتوانىت ناستىكى باشتىرى ژيان فەراھەم بكات ئەم جۆرە بۆچونە لە گەشەسەندى بوو بە ھۆي ئەوئەي كە زۆرىك لە تويۇرەران دان بەوە بنىن كە ۋلاتانى ھەژار دەيانتوانى سوود لە نەزمونە بەنرخەكانى كۆمەلگە گەشەسەندوۋەكان ۋەربىگرن.

شكىستەكانى ھەلقۇلاۋ لە تەنيا جەختكردەنەو لەسەر فاكتەرە ئابورىيەكان بوو بە ھۆي ئەوئەي كە ھىدى ھىدى روانگەكان بەرەو پىرسە سىياسى و كۆلتوورىيەكان بسورپىنەو ە لە تويۇرپىنەو ەكاندا، داتا، بۆچون و تىۋرى زانستەكانىرتىش بەكار بەھىنرىن. بەم جۆرەش دەرگەوت كە گىرتى ۋلاتانى جىھانى سىيەم تەنيا ئابورىي نىن، بەلكو لە زۆرىك بابەتدا ھۆكانى گەشەسەندى بۆ فاكتەرە سىياسى و كۆلتوورىيەكان دەگرىتتەو ە.

پيويسته ناماژه بدهين كه له دهيهي كوتايي سهدهي بيستم زوريه ي تويزينه وه كان لهسر نهم بابه ته بوون كه به گشتي، مايكرۆ تيوريه كانى ماركيزم و ليبراليزم نه يانتوانيوه روونكر دنه وه ي پويست بو جوره جياوازه كانى گه شه سندن و گه شه نه سندنى ولاتانى باشوور پيشكهش بكن و نه يانتوانيوه پيشبيني دروستى ريپه وي گه شه سندن نهم ولاتانه بكن. سروشتيه كه نهو ستراتيجيانه ي كه به پي نهم تيور و (ماركسيزم و ليبراليزم) و ريبازانه داده ريورين. ناتوان ناماخي ويستراو دهسته بهر بكن. ههلبهت نهم شكستانه هه ندى باشيش هه بووه، چونكه نهم بارو دۆخه بووبه هۆي نه وه ي كه ههروهك رابردوو به ده مارگرثيانه سهيري ريبازه كانى گه شه سندن نه كه ين. جيتي وه بهرهيانه وه يه كه ناتوانين زوريك له تيوره كانى پيشوو. به تهواوى ره تبه كينه وه، به لكو به سوود وه رگرتن لهم بچوونانه ده توانين تيورگه ليك دابريزين كه باشتر واقيعيه ته بهرچاوه كانى كۆمه لگا گه شه نه سه نندوو هه كان روون بكه نه وه.

شه پۆلى په كه مى ره خنه كان؛

يه كه م شه پۆلى ره خنه گرتن له كوتايي سالانى ۱۹۶۰دا بوو كه له ميانهيدا خويندنه وه ي نيوان سوننهت و نوڭگهري كرا. چونكه بو ماوه يهك وه ها وينا ده كرا كه دامه زراوه تهقليديه كان له هه مبهر نوڭگهريدا له مبهر دروسته ده كن، به چه شنينك كه له چوارچيوه ي گه ميه كۆي گشتي سفر، نوڭگهري زورتر هه ره سهينانى زورترى دامه زراوه تهقليديه كان لينده كه ويته وه.

به بچوونى زوريك له تويزه هان پيناسه كانى پيشكهشكرا و سه بارهت به سوننهت و نوڭگهري وهك پيويست نه بوون، به چه شنينك كه قوول نه بوونه وه و نه خويندنه وه ي وردى مۆديرنه يته بووبه هۆي نه وه ي كه نه توانرته هه لسه نگاندينكى مانادار له نيوان كۆمه لگا گه شه سه نندوو و گه شه نه سه نندوو نه غامبدرته. لهم ريپه وه دا موديرنه يته به پي مروي نايدىالى رۆژئاوايى وينا كراوه كه تيايدا مروي موديرن، هاوولاتييه كى

بەشدارىكەر و ھۆشيارە كە خاوەن كارامەيى تاكەكەسيە و دوور لە دەسپۆيى و دەستپۆردانى فاكترە تەقلىدىيەكان كاردەكات و خاوەنى زەينى كراوہيە كە نامادەيى ۋەرگرتنى ئەزمون ويناى نوئي ھەيە.

ۋەھا ديتە بەرچاو كە دابەشكردنى دوويانەى سوننەت و نوڭگەرى ناواقەيىيى بيت، چونكە زۆرئىك لە كۆمەلگا كۆنەكان لە ئيرانەۋە بگرە تا چين و ھىند خالى ھاروبەشى كەميان ھەبوو و ھەندى جار جياوازيەكان لە ناو خودى بازنەى سوننەتدا ۋەك جياوازي نيوان سوننەت و مودپرن ديتە بەرچاو. بەم پيئەش دەتوانين بلين كە رادەى يەكگرتوويى و گونجان (انسجام) لە كۆمەلگا سوننەتيەكاندا كەمترە لە بەراورد لەگەل ھەندى جار كە پۆلين كردنەكان بە پيى پيئەرى كات واتە پۆست مودپرن، مودپرن، مودپرن كراو، لە دۆخى مودپرن بووندا، پيئەش مودپرن يا خود نامودپرن، شيئەيەكى گشتگيريان ھەيە و بە ريزەيەكى بەرچاو لە گرنكى بەھاي و نۆرماتيقيانەيان كەم دەپيئەۋە. لەژير ئەم چەشنە بارودۆخەدا باشتەر دەتوانين گۆرآنە كۆمەلایەتيەگەرەكان روون بكرتيەۋە. ئەم جۆرە پۆلين كردنە دەبنە ھۆى ئەۋەى كە بەبى ھيتانە ناوہەى پرسگەلى نەتەۋە، نەژاد، ناين، كولتور و ناچەى بۆ تويزيئەۋەكانماندا لە پيئەدانگى سياسى، ئابورى سوود ۋەربگيرين. بەم پيئەش دەتوانين ولاتانى ۋەك ژاپۆن، مالزى، سەنگاپور و رووسيا بە ولاتى مودپرن ھەژمار بكەين. بەلام ناتوانين بە ((رۆژئاوايى)) ناويان ببەين، مۆدپرنيتە پەيوەنديە نالۆز و راستەقينەكانى نەژادى، كولتور، جوگرافيا، ناين، سياسەت، ئابورى و تەكنۆلۆژياى بە كەمكرنەۋەيان تا ناستيكي ئەبستراكت. ئەم پەيوەنديەى شيئەندوۋە. لەم باسەدا ((مودپرن بوون)) بە ماناى ھاروبەش بوون لە گشتيكي كۆمەلایەتى و كولتورى لە كۆمەلگايەكى پيشكەوتوو لە رووى تەكنۆلۆژيا و لينك جياكردنەۋەى دين دوو دەسەلات ديت، بۆ نمونە رۆژئاوا. نەمەش لە كاتيكدايە كە ژيان لە بارودۆخى نامودپرندا، ھەلومەرجى خاوەن نالۆزى كەمتر بەرجەستەدەكات.

له راستیدا به کارهیتانی زاراوهی مودیرن له نه وروپای سدهی ههژدهیه مدام به واتای لیک جیاکردنه وهی کولتور و کۆمه‌لگای نه وکات و سه‌رده می کۆن دهات. به لأم به کارهیتانی ئەم چه مکه له سدهی بیسته مدام بۆ لیک جیاکردنه وهی کولتور و کۆمه‌لگای ناوچه ((دواکه وتوو)) و ((تازه هه‌لداو)) به کار هات. چه مکی مودیرنیه ت بریتیه له وهی که میژووی به ره می توانیه شاراهه کانی (بالقوه) مرۆڤ نییه، به لکو نیشاندهری کۆمه‌له وه چه رخانیهکی جۆراجۆره که له گه‌ل پلانیکی جیهانی یه که ده‌گریته وه. ئەمەش له کاتی کدایه که کۆمه‌لگاکانی له دۆخی بنیاتناوه بۆیان نییه که ته‌نانهت ده‌برینی جیاواز له میژوو و کولتوره که یان بخرنه روو. له م چه‌شنه بارودۆخه‌دا پشینیاری ده‌کریت که کۆمه‌لگا مودیرنه کانی ئەم دوایه (متأخر) ده‌بی هه‌مان ریگه‌ بێن که ولاته پشینه‌نگه‌کان بریویانه. به‌م جۆره‌ش پیوسته ئەم ولاتانه فیتری ئەزمونگه‌ی پشینه‌نگه‌کانیان ببنه وه و ئەم نمونه‌ په‌یره‌وی بکه‌ن که بتوانن ریره‌وی ((گه‌شه‌سەندن)) بگرنه‌به‌ر. بۆ وه‌لامدانه‌وهی ئەم بابته‌ که سوننه‌ت و نۆیگه‌ری پیوسته له چوارچیویه‌ی گه‌مه‌ کۆی گشتی سفر خۆیندنه‌وهی بۆ بکریت، پیوسته‌ ناماره‌ بده‌ین که له زۆر جار نه‌ته‌نیا سوننه‌ت و نمونه‌گه‌لی ره‌فتاری سوننه‌تی به‌ فاکته‌ری به‌ره‌ست نانه‌وه‌ی گه‌شه‌سەندن هه‌ژمار نا‌کرین، به‌ لکو زۆر جار پینگی سوننه‌ت ده‌توانیت پشتیوانی به‌هیزی مه‌شروعیه‌ت به‌خشین و جینگیرکردنی نمونه‌ی گه‌شه‌سەندی سیاسی هه‌ژمار بکریت و ئەم دوانه‌ ته‌واوکه‌ری یه‌کترین. له ژیر ئەم چه‌شنه‌ بارودۆخه‌دا نه‌گه‌ری نه‌وه‌ هه‌یه‌ که زۆریک له ره‌فتار و دامه‌زراوه‌ ته‌قلیدییه نووستوو‌ه‌کان. له پرۆسه‌ی نۆیگه‌ریدا سه‌رله‌نوی چالاک ببنه وه و گه‌شه‌سەندی سیاسی و کولتوری بخرنه‌سه‌ر ریره‌ویکی نۆی که له‌گه‌ل بارودۆخی گۆر‌دراوی ناو‌خۆیی و نۆده‌وله‌تی بگۆنیه‌ت و وه‌لامده‌ره‌وه‌ی پینداویسته‌یه‌کانی کۆمه‌لگا بیت.

به‌پیتی ئەم شیکردنه‌وه‌یه له‌بری نه‌وه‌ی وه‌ها وینا بکه‌ین که به‌ سه‌ره‌له‌دانی پینکهاته‌گه‌لی نۆی، پینکهاته‌ کۆنه‌کانی سوننه‌ت له‌ به‌ین ده‌چن. ده‌بی وه‌ها وینا بکه‌ین که وه‌ک زانستی جیۆلۆجی پینکهاته‌ نۆیه‌کان له‌سه‌ر پینکهاته‌ کۆنه‌کان

دادەمەزرىن. بەم جۆرەش پيئودانگى بەھادان تەنيا بەپىي كات ھەلسەنگاندنى بۆ دەكرىت، نەك بە پىي نوئى بوونى پىنكھاتەكان.

بەم پىيەش رىبازى پىداچوونەو ە خوازى چاكسازى سەبارەت بە تيۆرى نوئىگەرى رەو بەرووى زىغىرە كەم و كورپى چەمكى بوو ە ھەرگىز نەيتوانى بە تەواوى لە روانگەى كاملبوونى تيۆرى نوئىگەرى رىزگار بىتەو ە. لەم رىرەو ەدا. لە پەراوئىزى تيۆرى نوئىگەرى پىداچوونەو ە خوازى، شاىەتى ھەرەسەپىنانى سوننەت دەبىنەو ە و مەشروەىيەتى دامەزرەو ە سوننەتەىيەكان لە چوارچىو ە نمونەگەلى ەقلانى و ياساى بەدەدەت. سەرەراى ھەولدان بۆ لىك نرىك كرىنەو ەى سوننەت و نوئىگەرى، بەلام لە رووى پراكتىكىيەو ە پىداچوونەو ە لە تيۆرى نوئىگەرىدا نەيتوانى كرىتى پەيوەندى نىوان بگۆر ە سىياسى و ئابورىيەكان، ياخود بەواتايەكتىر پرىسى گەشەسەندنى سىياسى و كەشەسەندنى ئابورى چارەسەر بكات.

شەپۆلى دوو ەمى رەخنەكان:

دوو ەمىن شەپۆلى رەخنەكان لە تيۆرى نوئىگەرى، تايبەتە بە رىبازى ەكومەتى بەھىز. لىرەدا لە برى جەختكرىنەو ە لەسەر لاوازى تىگەيشتن لە سوننەت و نوئىگەرى، ھەندى لە توئۆرەرانى زانستە سىياسىيەكان توانايى بەردەوام بوونى دىموكراسى بە شىو ەى رۆژناوا لە كۆمەلگەكانى لە دۆخى گەشەسەندندا خستويانەتە ژىر پرىسارەو ە. نەزمونە سەرەتايىەكانى زۆرىك لەم كۆمەلگەيانە كە زۆربەيان دامەزراندنى سىستەمى بە خۆو ە بىنى، بوو ە ھۆى دەستپو ەردانى سوپا لە كاروبارى سىياسىدا و تەنانەت زۆر جار شەرى ناوخۆى لىكەوتەو ە. لەم چەشنە بارودۆخەدا سەقامگىرى سىستەمى سىياسى (نەك دىموكراسى) لە ناماچە سەرەكىيەكانى گەشەسەندنى سىياسى ھەژمار دەكرىت.

ھاوكات لەگەل سەرھەلدانى پىداچوونەو ە خوازى نوئىگەرى و رەخنەگرتن لە ەكومەتى بەھىز، ((تيۆرى وابەستەىي (نظريۃ التبعية))) ھاتنە ناو پانتاى

پروسیه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی، ئابووری و ناوخوای سهر ده‌کریت که ده‌کری گه‌شه‌سهندنی به‌رده‌وامی لی‌بکه‌ویته‌وه. له‌م ره‌وته‌دا ری‌بازی نوی جه‌خت له‌سه‌ر یه‌کی‌تی سی لایه‌نه‌ی ده‌ولته‌، سه‌رمایه‌ی ناوخوای و سه‌رمایه‌ی نی‌وده‌وله‌تی و وابه‌سته‌یی به‌ره‌مه‌یتنه‌ر ده‌کاته‌وه و زۆرت له‌ تیۆریه‌کانی پیتشو، هه‌لومه‌رجی میژوویی وابه‌سته‌یی و تویتنه‌وه‌گه‌لی بابه‌تیانه ره‌چاو ده‌کات. هه‌روه‌ها ئه‌م ری‌بازه‌ نویه‌، وابه‌سته‌یی و گه‌شه‌سهندن دژ به‌یه‌ک نازانیت، به‌لکو بروای به‌ پیکه‌وه ژبانی نیواناندا هه‌یه. له‌سالانی ۱۹۷۰دا له ژیر کاریگه‌ری سه‌ره‌لانی کۆمه‌لگا تازه پیشه‌سازی بووه‌کانی ناسیای دوور، قه‌یرانی ده‌ولته‌ سه‌سیالیستییه‌کان و هه‌ره‌سه‌ینانی ئابووری جیهانی سه‌رمایه‌داری، تیۆری ((سیسته‌می جیهانی)) پشت به‌ستراو به‌ ری‌بازی وابه‌سته‌یی گه‌لآله‌ کراو سه‌ره‌رای هه‌ژمارکردنی ئابووری جیهان به‌ یه‌که‌ی شیکردنه‌وه، به‌پیتی سی ده‌سته‌ خویندنه‌وه‌ی سیسته‌می میژوویان کرد، که بریتی بوون له: ناوه‌ند، نیمچه‌ په‌راویژ و په‌راویژ به‌پیتی ئه‌م بیروکبه‌ گشت رووداوه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له چوارچۆیه‌ی سیسته‌می جیهانیدا شیده‌کرینه‌وه. هه‌روه‌ها گشت به‌شه‌کانی سیسته‌م پیکه‌وه‌ گری‌دراون و ده‌توانی گشت وه‌رچه‌رخانی ناوه‌وه‌ی سیسته‌م له‌ ریگه‌ی فاکتیره‌ ناوخواییه‌کانه‌وه‌ روون بکریته‌وه. به‌پیتی ئه‌م شیکردنه‌وه‌یه، سیسته‌می مودیرنی جیهانی خاوه‌ن خه‌سله‌تی کاتی و شوینییه. له‌م چوارچۆیه‌دا، خه‌سله‌ته‌کانی شوین. دابه‌شکردنی جوگرافیایی و جیۆپۆلیتیکی، سیسته‌می جیهانی به‌پیتی ناوه‌ند، نیمچه‌ په‌راویژ و په‌راویژ وه‌سفده‌کات، که هه‌ر یه‌ک له‌مانه‌ش رۆل و کارکردی جیاوازی ئابووری هه‌یه که له‌ میانیدا په‌یوه‌ندی چه‌وسینه‌رانه‌ی ناوچه‌ ده‌وله‌مه‌ند و هه‌ژاره‌کانی جیهان به‌ پیتی گه‌مه‌ به‌کۆی گشتی سفر روون ده‌کریته‌وه. خه‌سله‌ته‌ زه‌مه‌نییه‌کانی ئه‌م سیسته‌مه‌ ری‌ه‌وه‌، ناکوکی، قه‌یران و وه‌رچه‌خانه‌کان له‌ خو ده‌گریت که ره‌نگه‌ره‌وه‌ی هه‌لکشان و داکشانی ئابووری جیهانییه.

گه‌لآله‌ کردنی چه‌مکی ((نیمچه‌ په‌راویژ)) له‌ رووی تیۆریکه‌وه‌ ئه‌م ده‌رفه‌ته‌ بو تویتنه‌ره‌ ده‌ره‌خسینی که شیکردنه‌وه‌ی ئالۆزی و ناوه‌رۆکی وه‌رچه‌رخانی ئابووری جیهانی

سەرمايه‌دارى بکات. ئەم نمونە سى لايەنئىيە، دەرفەتى چوون بەرەو سەرەو (بەرز بوونەوئى پەراوئىز بۆ نىمچە پەراوئىز يا خود چوونى نىمچە پەراوئىز بەرەو ناوەند) ھەرەھا بەرەو خوارەو (دابەزىنى ناوەند بۆ نىمچە پەراوئىز، ھەرەھا دابەزىنى نىمچە پەراوئىز بۆ پەراوئىز) فەراھەم دەکات. بوونى لايەنى نىمچە پەراوئىز لەم نمونەيەدا، توانايى بە رىبازى سىستەمى جىھانى دەبەخشىت بۆ خۆيىندەوئى گۆرانى پىنگەى دەولەت بە ھۆى ناکۆكى و قەيرانگەلئىکەوہ کہ بە ھۆى کارکردنى سىستەمى جىھانى سەرمايه‌دارى سەرى ھەلداوہ. تىۆرى سىستەمى جىھانى، رۆانگەى تىۆرى وابەستەيى لە رووى ناراستە و رىرەوئى گەشەسەندەوہ دەخاتە ژئىر رەخنە گرتندا و ئەم بۆچوونە رەتدەکاتەوہ کہ پەراوئىز ھىچ کاتىک گەشەناکات و ناوەندىش پەراوئىز دەچەوسىنئىتەوہ. لەگەل کردنى چەمكى ((نىمچە پەراوئىز)) دەبىتە ھۆى ئەوئى کہ چىتر پىوئىست بەوہ ناکات کہ بابەتى رىرەوئى گەشەسەندنى سەربەخۆ لە پەراوئىزدا خۆيىندەوئى بۆ بکرىت يەکئىک لەو رەخنانەى کہ ناراستەى تىۆرى سىستەمى جىھانى کرا ئەوہ بوو کہ جەخت کردنەوئى لەرادەبەدەر بەسەر رۆل و کارکردى سىستەمى جىھانى دەبىتە ھۆى کہ بەھايەكى کەم بە کۆمەلگای مرۆفائىەتى و کەسايەتى و لىھاتوئى ئەم کەسانە بدرئىن. ھەرەھا زالکردنى رىساکانى گەمە بە کۆى گشتى سفر دەبىتە ھۆى رەچاو نەکردنى پەيوەندىيە ئالۆزەکانى نىوان ناوچە گەشەنەسەندووەکان و گەشەسەندووەکان. لە قۆناغى دواتر بەپئى ئەو رەخنانەى کہ ناراستەى تىۆرى سىستەمى جىھانى کردن، ھەرەھا بەرچاوگرتنى واقىيەکانى نىوان پەراوئىز و ناوەند و پەيوەندى نىوان ئەم دوانە، لە روانگەى نوئىدا بۆگەشىت بە بووژانەوئى ئابوورى، مەرج نىيە پەيوەندى لەگەل سەرمايه‌دارى جىھانى بپچرىت. لە روانگەى نوئىدا سەرەپاى ئەوئى کہ ئەگەرى ئەوہ ھەيە ھەندى لە کۆمەلگا پەراوئىزەکان بارودۆخەکەيان باشتەر بکەن، بەلام زورىک لەم کۆمەلگايانە تەنيا ھەولئى چارەسەرکردنى قەيرانە کاتىيەکان دەدەن و ئەگەرى ئەوہ ھەيە نەتوانن بەگەشەسەندنى تەواو و بەردەوام بگەن.

له سه‌ره‌تای سالانی ۱۹۷۰ دا بابه‌تی سه‌رله‌نوی بنیاتنا‌نه‌وه‌ی ده‌ولت بوو به چه‌قی شیکردنه‌وه‌ی وه‌رچه‌رخانی سیاسی له کۆمه‌لگا گه‌شه‌سهندوو‌ه‌کاندا. له ژیر کاریگه‌ری ئابووری سیاسییه‌وه و باس له دوو جۆری ئابووری سیاسی لیک جیاواز ده‌کریت، قوتابجانه‌ی یه‌که‌م وه‌رگه‌راو له مارکسیزم بوو که هه‌ولتی به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی روانگه‌ یه‌که‌رچه‌ سازه‌کانی تیۆری وابه‌سته‌یی ده‌دا، هه‌روه‌ها چوینی‌تی به‌کاره‌ینانی هیزی کار و دامه‌زراوه کۆمه‌لایه‌تی (شیۆزی به‌ره‌م هینان) و دوا‌جار جه‌ختی له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی چینایه‌تی (بۆرژوازی مترۆپۆل) له‌گه‌ل دامه‌زراوه ده‌وله‌تییه‌کانی ده‌رکرده‌وه. له کاتی‌کدا که قوتابجانه‌ی دووم له چوارچێوه‌ی ئابووری سیاسییدا، جه‌ختی له‌سه‌ر پرۆسه‌ی ریزه‌بند کردنی سیاسه‌تی گشتی ده‌رکرده‌وه و وه‌ک ئابووری سیاسی رادیکال بزاقیک بوو له روانگه‌ی مایکرو تیۆرییه‌کانی نوێگه‌ری و وابه‌سته‌یی به‌ره‌و ریبازیکی بچووکت (واته له مایکرو تیۆرییه‌وه به‌ره‌و مایکرو تیۆری). له راستیدا روانگه‌ی خۆیندنه‌وه‌ی سیاسه‌تی گشتی، له رووی مه‌یلداریه‌وه له هه‌مبه‌ر ئابووری سیاسی رادیکال له ناستیکی بچووکت (مایکرو) دایه. به چه‌شنیک که ته‌نیا سه‌رقالی ریکه‌ستن‌ی سیاسه‌ت و بریاردان له ناو خودی ئۆرگانی ده‌وله‌تدایه. له هه‌لومه‌رجیکدا که روانگه‌ی رادیکال پابه‌ندی خۆی به‌و وه‌رچه‌خانانه که زۆرتر وه‌ک گۆرپانکارییه‌کی شوپشیا‌نه به‌رجه‌سته ده‌بنه‌وه. راده‌گه‌ینی‌ت، روانگه‌ی سیاسه‌تی گشتی سه‌ره‌رای جه‌ختکردنه‌وه‌ی له‌سه‌ر به‌ نه‌جم گه‌یاندنی سیاسه‌تی درێژخایه‌ن، به ناشکرا یا خود نا ناشکرا پابه‌ندی خۆی به‌رسه‌قامگیری سیاسی راده‌گه‌ینی‌ت.

به‌گشتی ریبازه‌کانی ئابووری سیاسی، رادیکال و پارێزگار ده‌توانن جۆره ناراسته‌یه‌ک بۆ خۆیندنه‌وه‌ی وه‌رچه‌خانه سیاسییه‌کانی فه‌راهه‌م بکه‌ن. له‌م ناراسته‌یدا به‌ شێوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی جه‌خت له‌سه‌ر دامه‌زراوه ده‌وله‌تی، گروپ و که‌سانیک ده‌کاته‌وه که کونترۆلی ئه‌م دامه‌زراوه‌یه و په‌یوه‌ندییه‌کانی له‌گه‌ل هیزی کۆمه‌لایه‌تییه‌کان (له ناوه‌وه و ده‌ره‌وه) له ده‌ستدایه. لێ‌ده‌دا خۆیندنه‌وه‌ی سی ناست ده‌کریت که بریتین له: ئابووری نیوده‌وله‌تی، ژینگه‌ی سیاسی و ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌ی،

ژینگه‌ی ئابووری و سیاسی ناخۆ. ئەم رێبازە وێکچوونی زۆری بە قوتابخانە‌ی رادیکالی ئابووری و سیاسی هەبە، بەم جیاوازییە کە لەم رێبازەدا، خۆی لە جەختکردنەوە‌ی روت بەسەر شیکردنەوە‌ی چینی دوور دەخاتەوه، چونکە یەکیەک لەم کەم و کورپیانە‌ی کە لە شیکردنەوە‌ی چیندا بوونی هەبە ئەوەیە کە ئەم شیکردنەوە‌یە ره‌چاوی نەتەوه و نەژادەکانیتر ناکات.

هه‌یرانی تیۆر داڕشتن:

ئەزموونی دەیه‌کانی رابردوو هێمای ئەوه بوون کە هیچ کام لە مایکرۆ تیۆرییەکانی (مارکسیزم و لیبرالیزم) نەیانتوانیوه روونکردنەوە‌ی پێویست بۆ نمونە جۆراوجۆره‌کانی گەشەنەسەندن کە لە باشووری گۆی زه‌وی گە‌لالە کران، پێشکەش بکەن. هه‌روه‌ها ئەم تیۆریانە نەیانتوانیوه پێشبینی لە وه‌رچه‌خان و شکسته‌کانی ئەم کۆمه‌لگایانە بکەن.

بە گشتی لە تیۆرییەکان چاوه‌پروان دەکری کە گریمانە بوون ناسی ئەپستمۆ لۆژییەکانی ئەم تیۆرییە بە راشکاوی بخریتە روو، ئەمەش بە دەربرێ چەمکە سەرەکییەکانی واقیعییەت و ناوه‌پۆکی کۆمه‌لگا هه‌ژمار دەکریت. چۆنیتی تیگە‌یشتن لە واقیعییەت بەپێی بارودۆخی زەمەنی و شوێنی جیاواز دەتوانیت لە چۆنیتی شیکردنەوە‌ی رووداوه‌کان و دوا‌ین ئەنجامگیرییەکانی رۆلی سەرەکی هەبیت. لە راستیدا، سەبارەت بە کۆمه‌لگا گەشەسەندووه‌کان نێمە رووبه‌رووی بەشگەلی بچوک و گه‌وره‌ لە واقیعییەتەکان دەبینەوه کە لە پال یەکتەر دانانی ئەم بەشە لیک دوورانە و هه‌لنجێنانی مایکرۆ تیۆرییەکان یا خود پێشکەشکردنی نمونەگەلی گەشەسەندن و دوا‌ی ئەمەش رێکخستنی ستراتیژییە جۆراوجۆره‌کان، بە واتای نمایش کردنی زنجیره‌یه‌ک لە ناواقیعییەتە زەینیمەکانی پەرت و بلاو هه‌ژماردەکریت.

هه‌روه‌ها لە تیۆرییەکی سیاسی وه‌ها چاوه‌پروان دەکری کە گریمانە نۆرماتیفه‌کان و ئەوله‌وییه‌تە سیاسییەکان بە ته‌واوی بختە روو. لەم رێبه‌وه‌دا پێویسته چەمک و

بهنه ماتئورئیکیه کان له گهژ گریمانه سه ره کییه کان بگونیین و رهنگدانه وهی جزره هه ماهه نگییه کی لۆژیککی و وردبینیه ک بیته.

چونکه له خسته پرووی تیۆره کانئ گه شه سهندن جزره پیکه وه گریدانیک (التقاط) ده بینن که پشت به ستراو به گریمانه بوون ناسی- نه پستمۆلۆژییه کانه وه، که واته ناتوانین چاره پروان بین که چه مکه به کارهاتوه کان له تیۆردا خاوهن ده برپین و کارکردیککی به کسان بن، له م رووه وه له کاتی به کارهینانی زاراوهی دیوکراسی، به شداری سیاسی، چین له چوارچێوهی ریبازه کان، قوتابخانه و کۆمه لنگاگان رووبه پرووی هه لنجینانی جزراو جزره ده بینه وه و ناکرئ وه ها وینا بکریت که گه شه سهندنی سیاسی به ئاراسته یه کی دیارکراو له کولتوره سیاسییه جزراو جزره کاندای جیبه جی بکریت.

پتویسته تیۆری گه شه سهندنی سیاسی پانتای کارکرده که ی دیار بکات و نه وه هه لومه رجه ی که تیایدا ئیعتباری پتویست به ده ستدینیت، پیناسه بکات. له م رووه وه زۆرجار به هۆی ناوه پۆکی به های و نۆرماتیف بوونی گه شه سهندنی سیاسی. تیۆره قه دبره کان { تیۆریک که له نه نجامی پیکه وه گریدانئ دوو تیۆری پیکهاتیت } کارکردی زۆرتان هه بیته. چونکه له چوارچێوهی نه م چه شنه تیۆرانه دا، به هۆی که مکرده وهی { توانای } بگۆره به کارهاتوه کان و به هۆی دیارکردنی پانتای فیزیکی، کولتوری و جیۆپۆلیتیکی ده توانیت وردتر و دلنیاتر کار بکات، نه گه رچی له وانیه له م ره وته دا توێژه ره به پارێزگاریی بوون تاوانبار بکریت.

به پتی نه و شتانه ی که باسکران له پراکتیکدا رووبه پرووی هه ندئ تیۆری ده بیته وه که توانیویانه له سالانی ۱۹۵۰ وه وه لامده ری پیدایهستییه کانئ توێژینه وهی گه شه سهندن بن. له توێژینه وه کانئ سه باره ت به گه شه سهندن به نامانجی پیدانی راسپارده ی ستراتژیی که شیای جیبه جی کردن له کۆمه لگا جیاوازه کاندایته سوود وه رگیرا. به لام له پراکتیکدا به هۆی که له که نه بوونی واتا نه زمونییه کان، توێژه رانی گه شه سهندنی سیاسی نه یان توانیوه به دواین نه نجامگیری بگه ن و راسپارده ی کاریگه ره بۆ ده رباز بوون له گه شه سهندن بجه نه پروو. سه ره رای نه م شکسته انه، به درێژایی پینج

دەيە تيۆرى دارشتا له بارەى گەشەسەندنى سياسىيەوه، زۆرىك له خاوهن رايەكان سەبارەت بەو بگۆرانیەى كه راستەوخۆ پەيوەندييان بە گەشەسەندنى سياسىيەوه هەيه، كۆ دەنگن، ئەگەر چى هەنۆكەش له بارەى بگۆرگەلێك بە رێككەوتن نەگەيشتوونە. هەنۆكە هەول بۆ پێكەوه گرێدانى توێژينهوهكانى گەشەسەندن بە ستراتيجى و هەلۆيستە سياسىيەكان دەدریت.

ئەنجام:

بە درێژايى چوار دەيه بوارى گەشەسەندن له ژێر كاريگەرى سى قوتابخانەى نوێگەرايى، وابەستەيى و سىستەمى جيهاندا بووه. هەريەك لەم قوتابخانەيانە خاوهن گرێمانەگەلى تيۆرىك و نەرىتى بۆچوونى تايبەت بە خۆيان بوونە، بەم پيەشەش هەر يەكيان چارەسەريەكى تايبەتى بۆ گەشەسەندن پيشكەشكردووه. كاتيك كه يەكيتك لەم ريبازانە رەخنەى ليدەگرا، گرێمانەكانى تووشى هەموار كردن دەبوونەوه و بۆ هەلۆيست وەرگرتن هەمبەر رەخنەگران، دەستورێكى نوێى كاركردنيان لە بەرنامەى توێژينهوهكانياندا دەگونجاندا.

تيۆريەكانى نوێگەرى كه له سالانى ۱۹۵۰ دا گەلālە کران له ژێر كاريگەرى تيۆرى كامبۆوندا بوون كه ئەم پرۆسەيان بە پيشترەوه، درێژخايەن و شوێشانە وينايان دەکرد ئەم جۆرە تيۆريانە كه له تيۆرى كارکرد گەرايى ((تالكوت پارسونز)) وەرگيرابوون برۆيان بە ناسازگارى نيوان سوننەت و نوێگەرى هەبوو.

له كۆتايى سالانى ۱۹۶۰ دا هيرش كرايه سەر تيۆريەكانى نوێگەريدا و بەم جۆرش زۆرىك له توێژەران گۆرانكاريان له گرێمانە سەرەكسيەكانى خۆياندا ئەنجامدا، بەرادەيهك كه بەو برۆايە گەيشتن كه سوننەت دەتوانيت رۆلى سوودمەند له گەشەسەندندا بگيريت و جيهانى گەشەسەندوو پيويستە بە پيى پانتاي كولتورسيەكەى درێژه بە رێگەى خۆى بەدات.

لهسهرتای سالانی ۱۹۶۰ دا دواى شكست هينانى پلانى نه تهويه كگرتوه كان بۆ گه شه سهندن له شهريكاي لاتين و توند بوونى قهيرانى ماركسيزمى نورتودوكس له ولاتانى هم ناوچه يه دا، بۆ بهرپرچدانه وهى هم بارودوخه قوتابخانه ي وابه سته يى سهرى هه لدا هم ريبازه په يوه ندى نيوان كۆمه لگاكانى رۆژئاوا و جيهانى گه شه نه سهندوو به سه پيتراو و چه سپينه رانه وه سفده كرد و گه شه سهندنى و وابه سته يى نابوروى به پيئكه وه ناگوخاو وينا ده كرد. بهم پيئشه جيهانى گه شه نه سهندوو بۆ رزگار بوون لهم دۆخه، پيويسته په يونديه نابورويه كانى له گه ل رۆژئاوا بپچرتييت و سه ربه خو كار بكات. له سالانى ۱۹۷۰ دا ره خنه لهم ريبازه گيرا. به چه شنيك كه زۆريك له تويزه رانى لايه نگرى هم ريبازه له بۆچوون و گرمانه كانيدا پيداچوونه كانياندا پيداچوونه وه يان كرد.

بهم جۆره ش لايه نگرى قوتابخانه ي وابه سته يى بهم برپاوه گه يشتن كه وابه سته يى ته نيا لايه نى نابوروى نييه، به لكو پرۆسه يه كى سياسى و كۆمه لايه تى كه ته نيا له په يوه نديه ده ره كيه كاندا كورت نابيته وه به لكو په يوه نديه كى ناوخوييه و به پي بارودوخه گه ليكى تاييه تى ميژوويى روو ده دات، بۆيه ش گه شه سهندن ده توانييت له پال وابه سته ييدا به دى بيت.

له دواى سه ره له دن ولاتانى تازه به پيئشه سازى بووه كانى ئاسياى دوور، قهيران له نيوان كۆمه لگا سؤسياليسيته كان و رهوتى روو له دابه زىنى نابوروى جيهانى سه رمايه دارى، تيورى سيسته مى جيهانى گه لاله كراو لهم تيوره دا يه كه ي شيكرنده وهى نابوروى، جيهانيك بوو كه سيسته ميئكى ميژووييه و له سى لايه نى ناوه ند، نيمنچه په راويژ و په راويژ پيئكه اته وه. به بۆچوونى تيور داريزه رانى هم قوتابخانه يه، نابوروى جيهانى سه رمايه دارى له كۆتاييه كانى سه ده ي بيسته م به قوناغيئكى گوزار ده كات كه نه گه رى نه وه هه يه رپه وهى ميژوويى مرؤقايه تى بگۆريت.

له كۆتايى سالانى ۱۹۷۰ دواى ره خنه گرتن له هه ندى له گرمانه تيوريكويه كانى هم قوتابخانه، گۆرانكارى گه ليك به سه ريدا هات به راده يه كه زۆريك بهو برپاوه گه يشتن كه چه مكى سيسته مى جيهانى نامرازتيكى ليكۆلينه وه يه نهك واقيعيه تيئكى عه ينى. بهم

جۆرەش توۋرئىنەۋەكان بەرەو ئاستى نۆدەۋلەتى و نىشتىمانى چەقى گرت و بۆ كامىل كىردنى توۋرئىنەندى كۆمەلەيتى بەكارهئىرا.

ئەسۋۆكە ۋەھا دىتتە بەرچاۋ كە بوارى گەشەسەندىن بەرەو هئىنانەۋەدى جۆرە سەنتىك دەجوۋلئىتەۋە. بە جۆرىك كە ھەندى لە توۋرئەران لە ژئىر ناۋى سەنتىر ((ئابوورى سىياسى نۆتى بەراوردكارى)) ناۋدەنئىن. ھەرۋەھا گروۋپىكىت لەۋ پىراۋىدان كە لە نئىۋان رىبازەكانى ۋابەستەمى ستراكئۆرى، سىستەمى جىھانى و نۆنگەرى كولتورى، جۆرە ھاۋبەندىيەك بەدېھاتوۋە.

بە گشتى رىبازە ناۋىراۋەكان لە بىرى چەق گرتن بەسەر نمۇنەگەلى ئايدىالى مودىرئىتە و سونەت و لەبىرى پىشكەشكەشكردنى نمۇنەيەكى جىھانى ۋابەستەمى و گشتىتەيەك (كلىت) لە سىستەمى جىھانى، ھەنۆكە سەرەپراى گەپرانەۋە بۆ مئىژو، رەچاۋى بابەتە ديارەكانى مئىژو دەكات و پىسارىگەلى ۋەك ھۆى ھەرەس ھئىنانى سۋفىتە و چۈنئىتى سەرھەلئانى كۆمەلگا تازە بە پىشەسازى بوۋەكانى ئاسىيى دوور- گەلئەدەكات. لئىكۆلئىنەۋە نۆبەكان لە بوارى گەشەسەندى سىياسىدا خەسلەتى شىكردنەۋە فرە دامەزراۋەيى ھەيە و توۋرئەران لە بىرى جەختكردنەۋە و چەق گرتن بەسەر بگۆرە تايبەتەكان، پەيۋەندىيە ئالۋزەكانى نئىۋان دامەزراۋە جۆراۋجۆرەكان، رەچاۋ دەكات. لەم روۋەۋە لە چوارچىۋەى ئەم توۋرئىنەۋانەدا جەخت لەسەر پەيۋەندى دوو لايەنەى ۋەك خئىزان، ئاين، گروپە نەژادىيەكان، چىن، دەۋلەت، بزاقە كۆمەلەيەتەيەكان، كۆمپانئا فرە رەگەزەكان و ئابوورى جىھانىيى بۆ رىكخستنى گەشەسەندى مئىژوۋىيى كۆمەلگاكانى جىھانى سىيەم دەكاتەۋە.

بەم جۆرەش لە توۋرئىنەۋە نۆبەكانى گەشەسەندىن لە بىرى ورد بوۋنەۋە بەسەر فاكئەرە ناۋخۆبى و دەرەكەيەكان، جەخت لەسەر ھەندى ئالۋزەكانى گەشەسەندىن دەكات. لەم رىگەيەشەۋە دەرەكى بە ھەلسۈكەۋتەكى پاسۆلۋىيەنە رىگەى پىچاۋپىچى گەشەسەندىن لە كۆمەلگاكانى باشوور بەبى ئەۋەى كە بچىتتە ژئىر كارىگەرى ھەلومەرجى ئايدىۋلۋىكى سىياسەتى نۆدەۋلەتەيەۋە خۆئىندەۋەى بۆ بكات.

بەشى سېھەم

زەمىنە كۆمەلەيەتتە كانى دېموكراسى و
مەشروعىيەتى سىياسى بۇ خويىدنهوى سىستەمى سىياسى

كۆمەلەيەتتە جۇراوجۆرەكان و بەراورد كوردنيان لەگەڵ يەكترا، جۆرە تايپۆلۇژىيەكى سىياسى بۆ دياركردنى پەيوەندى نىوان بگۆرە جۇراوجۆرەكاندا ھەلدەبۇيردريت. بۆ نمونە گابریل ئالموند سىستەمە سىياسىيە جۇراوجۆرەكان بە پىتى پىئودانگەكانى ۋەك فرەستراكتورى، پىسپورى بوون، رادەى سەربەخۆيى رۆلەكان، ستراکتۆرەكان و سىستەمە لاۋەكىيەكان (SUB-SYSTER) بەراوردیان بکات.

لەم ئاراستەيەدا، پۆلین كوردنى سىستەمە سىياسىيەكانى ۋەك باوكسالارى، ميراتى، فیدرالى و نىمپراتورى بۇرۇكراسى مېژوويى كە لەلایەن زاناينى ۋەك ماكس قېير و نايژنستات پۆلین كراون، بە كار بەيتنريت و خەسلەتگەلى ھەريەك لە سىستەمە سوننەتى و مودېرنەكان بەراورد و خویندەنەھيان بۆ بکريت.

ئالموند لە قۇناغەكانى دواتردا، بە ئىلھام ۋەرگرتن لەم پىئودانگانە، سىستەمە سىياسىيەكانى بۆ ديموکراتىك و تۆتاليتز دابەشکرد. لە روانگەى ئالموندە ۋە دەبى جياوازی سەرەكى نىوان ئەم دوو سىستەمە لە رادەى سەربەخۆيى و وابەستەيى ستراکتۆرى و كارکردى ھەريەك لەم سىستەمانەدا بدۆزىنەۋە. واتە لە سىستەمە تۆتاليتەرەكاندا ئەو رۆلەى كە میدياكان، پارتە سىياسىيەكان، يەكئىتتەيەكان و گروپى بەرژۋەندى و گوشار، دەگېرن، سەربەخۆ لە كونترۆلى نوخەي دەسلەلتدار و بۇرۇكراسى حكومەتى نىيە. لە كاتىكدا كە لە سىستەمە پۇلۇرالىزمى و ديموکراتىيەكاندا ئەم ستراکتۆرانە سەربەخۆيى زۇرتريان ھەيە. كۆى ئەم تايبەتمەندىيانە دەتوانىت كارىگەرى لەسەر بریارەكانى سىستەمى سىياسىدا ھەبىت.

بىنگومان بۆ ئەنجامدانى ئەم جۆرە توپۇنەۋەييانە، جۆرە تايپۆلۇژىيەكى سادە لە سىستەمە سىياسىيە جۇراوجۆرەكان كە تىايدا سىستەمەكان بەسەر ديموکراتىك، دىكتاتۆرى و تۆتاليتەردا پۆلین دەكرىن، پىويستە. (لینز)ىش بۆ شىكردنەۋەى سىستەمە كۆمەلەيەتتەكان ئەم رىبازە پەيرەۋى دەكات و بۆ خویندەنەۋەى رۇئىمى دىكتاتۆرى ئىسپانیا بەكارى ھىناۋە. بۆ خویندەنەۋەى پەيوەندى نىوان بگۆرە جۇراوجۆرەكان پىويستە رەچاۋى لىكۆلېتەۋەكانى ((لېيست)) بکەين. لېيست بە

دابهشکردنی ولاتان بهسەر دوو گرووی کولتووری لیک جیاواز به پیتی رههندی گهشهسەندنی سیاسی، ولاتان بهسەر ((کهمتر و زۆرتر دیموکراتیک))، پۆلین دەکات. لیپست گهشهسەندن، مەشروعییەت و کاریگەر بوون به مەرجهگەلی سەقامگیری سیاسی هەژمار دەکات. (هەلبەت ئەو، ئەم دوو فاکتەرە ی دوایی به مەرجهگەلی سەرەکی سەقامگیری رژێمە سیاسییەکان دەزانیت).

کەسانیک وەك (ناکسیت)یش به پیتی ئەم روانگەیه سیستەمه سیاسییە جۆزواجۆرەکان شیدەکاتەوه. بەلام ئەو بگۆرانە ی که ناکستین جهختیان لیدەکاتەوه لهگەڵ پێودانگەکانی لیکۆلینەوهکانی لیپست جیاوازه تیۆری ناکسیت پشت بهم پره‌نسیپه دەبەستیت که هەرچەند دامەزراوه سیاسییەکان مەشروعییەتی زۆرتریان هەبیت، بههەمان ئەندازه سەقامگیری سیستەمی سیاسی زۆرتر دەبیت. زیاد لەمەش، ئەو پەڕیوەندیە ی که لیپست له نیتوان گهشهسەندنی ئابووری و دیموکراسی دادەن، چونکە وەها دیتە بەر چاوەکردنی بنەماکانی ئابووری سیاسەت، ره‌چاوی بنەما سیاسییەکانی ئابووری بکریت.

ئەو بریارانە ی که گرووی دەسەلاتدار بۆ ولاتە گهشهسەندووەکان دەردەکات، فاکتەریکی گرنگن له رێژە ی بووژانەوه ی ئابووری ئەم ولاتانەدا، که دەتوانی پەڕیوەندی نیتوان دیکتاتۆری و گهشهسەندنی ئابووری نیشانبدات. تا بکریت باشتره دیموکراسی وەك دیاردەیهکی دووهم، واتە دوا ی بەدەستەینانی گهشهسەندنی ئابووری ویستراو (مطلوب) گەلالە بکریت. له‌وانه‌یه پۆلین کردنی کۆمەلگاکان به پیتی ستراکتۆره سیاسییەکانی ئەم کۆمەلگایانە گرفتگەلی زۆر دروستبکات، بۆیه باشتره ئەم پۆلین کردنه به پیتی ستراکتۆره کۆمەلایەتییهکان ئەنجامبدریت.

له تایبۆلۆژی ((کرن هاوزر))دا. ستراکتۆره کۆمەلایەتییهکان که رۆلی ناوپیوانی نیتوان تاک و دەولەت دەبینن، ره‌چاو ده‌کریت، که لیرەدا پیویسته ناماژه به رۆلی یه‌کیتییهکان بکریت. ئەگەر ره‌خنه‌کانی وەك توکویل و نۆرتگاست به ره‌خنه‌کانی سی رایت میلز و هانا ئارنت پەڕیوەند بەدەین، دەتوانین به تایبۆلۆژییهکی نوی بگهین.

مومكىنە لە سىستەمە تۆتاليتارەكاندا بە ھىچ شىۋەيەك غومونە سىياسى و كۆمەلەيەتتەيەكان تىكەل بە يەكتر نەبن. تىۋرى سەرەكى كرنھاوز ئەوە بوو كە نەبوونى ستراككتورى ناوېژيوان وەك ئەنجومەنەكان، لەوانەيە كۆمەلگا رووبەرۋوى گەشەسەندى بزاقى دىكتاتور ئاسا بىكاتەوہ. ئەم بە پشت بەستەن بە بەلگەى بەرچاۋ نىشانەدات كە چۆن ھەندىك لە ديموكراسىيە سىياسىيەكان بۆ سىستەمى تۆتاليتەر گۆردراون. يەكىك لە دياردە گرنگەكانى سەدەى بىستەم سەرھەلدانى رۆيمگەلى تۆتاليتار بوو. ھەلبەت بە برواى ھەندى كەسى وەك مر، تەنانت لە ھەندى سىستەمەكانى پىش پىشەسازى، رەگەزگەلى تۆتاليتارىزمى سەدەى بىستەم دەبىنرەن. تۆتاليتارىيانىزمەكانى ھاوچەرخ زۆر توندوتىۋتر لە دىكتاتورىيەكانى پىشوو ھەلسوكەوتيان كەردوۋە، بە جۆرەك كە پەرەسەندى تەكنۆلۇژىيە ھاوچەرخ لە بوارى پەيوەندىيەكان و بەكارھىنانى شىۋەى كامبلكراوى توندوتىۋى، شەپۆلەكى بەرفراوانى ترس و بالادەستى سىياسىيان بەدەيھىنا. لە پراكتىكدا بىنراۋە كە ھەندى لە ھكومەتە دىكتاتورىيە دزىۋەكان، زۆر خىراتر و مەترسىدارتر لە رۆيمەكى ديموكراتىك بروخىتتە. بابەتى باسكراۋ بەشىك لە بەراوردكارى (توكويل)ە، كە تىايدا تۆتاليتارىيانىزمى ديموكراتىك لە مودىلەكانى نازىزم و ستالىنىزم دەستروتر و مەترسىدارترە. لە بابەتەكانى ترى ئەم توۋىنەوہى، خوتىندەوہى ھەرەسەيئەنى سىستەمە سىياسىيە جۆراوجۆرەكانە. ھەرەك بىنرا، نىگەرانى ((كرن ھاوزر)) لىرەدا كە ھەرەسەيئەنى سىستەمەكى پشت بەستراۋ بە ديموكراسى بە رۆيمەكى تۆتاليتارى توندوتىۋ دەگۆردرەت.

لىنر توۋىنەوہ لەسەر ئەو مەيلانە دەكات كە لە ميانەيدا ھكومەتى دىكتاتورى بەرەو ديموكراسى يا تۆتاليتارىيانىزم دەگۆردرەت، ئەم ئەنجامە دەگات كە رۆيمە ناوبراۋەكان لە رەوتى گوزاردانىن و مومكىنە خودى خۇيان بىنە ھزى رۆيمەكى سىياسى سەقامگىر.

هانتینگون باسده کات که به هیچ شیوه یهک ناتوانین به روونی په یوده ندی راسته و خوئی (ارتباط خطی) نیوان بگۆره کانی گه شه سهندنی سیاسی و نابووری دیار بکه یین. به پروای هانتینگتون ناییت سبهارهت به سه قامگیری سیستمه مه دیکتاتوریه کاندرا ره شپین بین، هۆی ناماژه کردن به روانگه کانی هانتینگتون لیته دا، گرنگیدانی نهو به بوونی دیکتاتوری له سیستمه مه کانی له دۆخی گه شه سهندندا نییه، به لکو زۆرتی به هۆی ره شپینی نهو سبهارهت به ناسهواره کانی گه شه ی نابووری به سهر سیستمه سیاسیه کاندایه.

له خویندنه وه کانی به راورد کاریدا که له سهر سیستمه نالۆزه کۆمه لایه تییه کان کارده کهن، ده بی لایه نه تایه تییه میژوو ییه کانی ههر کۆمه لگایه که ره چاو بکریت. بۆ تاقیکردنه وه ی نه م جۆره خویندنه وانه پتویسته، به پپی جۆری سیستمه می سیاسی، سوود له چند پتوهریکی نه زموونی وه ریگیدریت. له م توژیینه وه ییدا، ده بی پیناسه کان به جۆریک بخرینه پروو که به ناسانی ولاتانی (دیموکراتیک) و (نا دیموکراتیک) لیک جیا بکریته وه. ههروه ها پتویسته له دیارکردنی وردی سیستمه مه ((زۆرتی دیموکراتیک)) و ((که متر دیموکراتیک)) دوو دل بین. چونکه دیموکراسی به تنیا ناتوانیت دهربری چۆنیتی سیستمیکی کۆمه لایه تی بیت. بۆیه له م خویندنه وه ییدا، ولاتان به سهر دوو دهسته دابه شه کریت و به سهر سیستمه می (بالا) و (خواروو)، پۆلینناکریتن. بیتگۆمان پۆلینکردنی ولاتان، به پپی بهر زترین ریژه ی دیموکراسی و که مترین ریژه له پۆلینکردنی ولاتان به سهر ((دیموکراسی لاواز)) و ((دیموکراسی به هیت)) سه ختیره. به لام نه گهری نه وه هیه که له م شیوازه دا، خویندنه وه ی ولاتانی وه که م کریک گرفتیک لیک درۆستبکات. خودی نهو هه لانه ی که بۆ پۆلینکردنی ولاتان ده دریت، ده توانیت پرسگه لیک دروستبکهن. له م خویندنه وه ییدا نهو ولاتانه ی که نه ریتی دیموکراسی یان نییه، له گرووی له دۆخی گه شه سهندندا جی ده گرنه وه. به نه نجامدانی نه م جۆره توژیینه وانه ده توانیت سهره رای ناسینی بگۆره نالۆزه کان که هاتوونه ته ناو کاروباری

سیاسیدا، له ریژەوی ناکۆکی ناوخۆیی ولاتان له گەڵ ناوچه کولتوورییە سیاسییەکان کەم بکریڤنهوه.

یه کێک له ئەنجامگیرییەکانی پەيوەندی نێوان سیستەمی سیاسی و ره گەزه پێکھێنەرەکانی، گەشتن بە پەيوەندی نێوان دیموکراسی و گەشەسەندنی ئابوورییە. بە پێی ئەم شیکردنەویە هەرچەند ئاستی ژیاڤی نەتەوه باشتر بێت، بەهەمان ئەندازه له دیموکراسییەکی باشتر بەهەرەمەندە. لەسەر دەمی نەرسئوه تا ئەمرۆکە، باسگەلی زۆر لەسەر پەيوەندی نێوان خۆشگوزەرانی ئابووری و دیموکراسی کراوه. بە بۆچوونی نەرسئو تەنیا له کۆمەلگایەکی خۆشگوزەراندای دەتوانرێت هەل و مەرچیک بەهێنیتەدی کە له رووی هزرکردنەوه، خەلک بەشداری له کاروباری سیاسیدا بکات و تەنیا لەم چەشنە هەلومەرجەدایە کە خەلک دەتوانن له بە خویە دەستەودان بە هەلخەلەتینەرانی خۆ بپاریژن. بەم جۆرەش کۆمەلگایەکی کە بەسەر دوو گروپی زۆرینەیی هەژار و کەمیڤی دەولەمەند دابەشبوویت، بەرهو دامەزراندنی جۆرە ئۆلیگارشیی یا خود جۆرە حکوومەتیکی ستمکارانە دەشکیتتەوه. ئەم دوو جۆرە له سیستەمی سیاسی کلاسیک هەتۆکەش له هەندئ شویڤندا بوڤنیاڤ هەیه.

بۆ خویڤندوهی عەینیانەیی ئەم گریمانەیی هێماکانی گەشەسەندنی ئابووری وەك داھات، شارستانی، پەروەردە و بە پیشەسازی بوون ره چاو دەکرێت. هەر یەك لەم پێدوانگانە له سیستەمە کەم تازۆر دیموکراتیکەکان بەراورد دەکرین.

بە گشتی تێکرای ریژەیی بە پیشەسازی بوون، شارستانی، داھات و پەروەردە له ولاتە دیموکراتیکەکاندا، بە بەراورد له گەڵ ولاتانیتر زۆرتره. بۆ نمونە ئەگەر بمانەویت ولاتانی ئەمریکای لاتین و ئەوروپا پێکەوه له خشتەییە کدا شیبکەینەوه جیاوازییەکی بەرچاو له نێوان هێماکانی سەرەوهدا دەبینن.

هەندئ کەس پەروەردە بە فاکتەرێکی گرنگی پەرسەندنی دیموکراسی دەزانن له ولاتانی دیموکراتیکیی ئەوروپادا ریژەیی خویڤندەواری ۸۵% و له ولاتانی ئەمریکای لاتین له دەیه کانی رابردوودا، ریژەیی خویڤندەواری له دیکتاتۆری لاواز تا دیکتاتۆری بەهێتر،

له نیوان ٤٦٪ تا ٧٥٪ بوو. ریژهی نهو کهسانه‌ی که له ناسته جیاوازه‌کانی سه‌ره‌تایی، ناماده‌یی و زانکۆ ناو نووسیان کردبیت، ده‌توانی ده‌رپری ناستی دیموکراسی له ولاتاندا بیت.

په‌یوه‌ندی نیوان په‌روه‌ده و دیموکراسی پیوستی به قول بونه‌وه‌ی هه‌یه، چونکه حکومه‌ته دیموکراتیکه‌کان، په‌ره‌سه‌ندنی په‌روه‌ده له مه‌رجه سه‌ره‌کییه‌کانی په‌ره‌سه‌ندنی دیموکراتی ده‌زانن. په‌روه‌ده نه‌م باشییه‌ی هه‌یه که سه‌ره‌رای فراوانکردنی بۆ‌چوونه‌کانی تاک، توانای پیوستی بۆ تیگه‌یشت له نۆرمگه‌لی پیکه‌وه ژبانی سیاسی پیی ده‌به‌خشیت و مرۆف ده‌توانن له کاتی هه‌لبژاردنی (شتیک) پشت به لۆژیک به‌ستن.

زانباریه به‌ده‌سته‌هاتوه‌کان له بنکه‌کانی هه‌سه‌نگاندنی رای گشتی پیوستی و گرنگی په‌روه‌ده بۆ په‌ره‌پیدان به نۆرمه و دیموکراتیکه‌کان به روونی ده‌خاته‌وو.

نه‌م بنکانه له ولاته جزراوجۆره‌کاندا پرسیار له مرۆف ده‌که‌ن و بۆ‌چوونیان له باره‌ی نۆرمه جزراوجۆره‌کانی دیموکراسی وه‌ک لی‌بوره‌ی سیاسی له هه‌مبه‌ر گروپه به‌ره‌هه‌ستکاره‌کان، بۆ‌چوونیان سه‌باره‌ت به که‌مینه‌ی نه‌ژادی و کولتوری، بۆ‌چوونیان سه‌باره‌ت به سیسته‌مه فره‌پارتی و تاک‌پارتیه‌کان شیده‌که‌نه‌وه. نه‌نجامی نه‌م توژیینه‌وانه له پیشوو زۆرتتر جه‌خت له گرنگی په‌روه‌ده ده‌که‌نه‌وه، نه‌م توژیینه‌وانه نه‌م خاله ده‌خه‌فه‌وو که نه‌و که‌سانه‌ی خاوه‌ن خوینده‌واری زۆرتتر بره‌یان به به‌ها دیموکراتیه‌کان هه‌یه و زۆرتتر له که‌سانه‌ی پشته‌گیری له بنه‌ما دیموکراتیکه‌کان ده‌که‌ن و له پراکتیکیدا له هه‌مبه‌ر داها‌ت و پیشه‌ زۆرتتر گرنگی به په‌روه‌ده ده‌ده‌ن.

داتا نامارییه‌کان نیشانده‌ده‌ن که په‌یوه‌ندی پته‌و له نیوان ناستی په‌روه‌ده و چوونتی جیه‌جی کردن و کار کردن کاروباری سیاسی هه‌یه، به‌لام له پراکتیکدا نیشاندراوه که ئەلمانیا و فه‌ره‌نسا سه‌ره‌رای نه‌وه‌ی که زۆرتترین توژی خوینده‌وه‌ی به ته‌نیا نه‌یتوانی دیموکراسی له‌م ولاتانه‌دا سه‌قامگیر بکات.

به هر حال لایه‌نکمی کاریگری په‌روه‌ده نه‌ویه که له گه‌شه‌کردنی ره‌گه‌ز و هی‌زه دژه دیموکراسییه‌کان پیشگیری ده‌کات سه‌بارت بهم باه‌ته‌ش بینراوه که پی‌ویسته ناسه‌واری جیاواز به‌رچاو له شی‌وازی ژیا‌نی چینه جوراوجوره‌کانی کۆمه‌لگا له روه‌ی ده‌روونییه‌وه ره‌چاو بکری‌ت. گۆرینی بارودۆخی چینایه‌تی جیاواز ده‌بیته هۆی نه‌وه‌ی که چینه‌کانی سه‌روهه زۆرت‌ر ره‌چاوی مافه‌سیاسییه‌کانی چینه خوارووه‌کان، به تاییه‌تیش به‌شدارکردنیان له دابه‌شکردنی ده‌سه‌لاتدا، بکه‌ن.

له هه‌لومه‌رجی جیاوازی چینایه‌تی، چینه سه‌روهه‌کان نه‌ته‌نیا به‌ره‌رچی به‌ها دیموکراتیکه‌کان ده‌ده‌نه‌وه، به‌لکو ره‌فتاری خۆ ویستانه‌ی سیاسی نهم چینه ده‌بیته هۆی به‌ره‌رچدانه‌وه، نگه‌تیقی چینه خواره‌کانی کۆمه‌لگا.

چۆنی‌تی دابه‌شکردنی داها‌تی گشتی ولاتی‌ک کاریگری زۆری به‌سه‌ر چۆنی‌تی رامان له نۆرمه‌گی لی‌بورده‌یی سیاسی و دیموکراسیدا هه‌یه. له‌و روه‌وه که به بۆچوونی هه‌ندی له زانایانی سیاست بریتین له: دابه‌شکردنی به‌هاکان، بۆیه له میانه‌ی نهم پرۆسه‌یه‌دا، بۆشایی به‌رقه‌رار له کۆمه‌لگادا له‌ناو ده‌جی‌ت. کاتی‌ک که کۆمه‌لگا خاوه‌ن ئیمکاناتی دارایی پی‌ویست بیت، ده‌کری سامانیش دووباره دابه‌ش‌بکری‌ته‌وه. کاتی‌ک که له ده‌ستدانی پله بۆ گروپه سه‌ره‌کییه‌کانی ده‌سه‌لاتدار به مه‌ترسی هه‌ژمار بکری‌ت، له‌م کاته‌دا نه‌وان ناماده‌ن بۆ دووباره به‌ده‌سته‌پێنانه‌وه‌ی ده‌سه‌لات سوود له نامرازی به‌هی‌زتر وه‌ربگرن. توانایی دارایی یارمه‌تی حکومه‌ت ده‌دات تا نۆرمه گشتی و ره‌ه‌شتییه‌کان به‌سه‌ر فه‌رمانبه‌ر و سیاسه‌تمه‌داراندا به‌سه‌پێنیت، به‌چه‌شنی‌ک که سه‌ره‌رای نه‌ه‌یشتنی جۆره‌کانی گه‌نده‌لی کارگی‌ری، فه‌رمانبه‌ران به‌ پیتی جیتی شی‌او بۆ که‌سی شی‌او دابه‌ه‌زینی‌ت. به‌ په‌سه‌ندکردنی نۆرمه‌ نا‌کارییه‌کان له‌لایه‌ن فه‌رمانبه‌رانه‌وه ری‌گه بۆ گه‌شه‌سەندنی بۆرۆکراسی کارامه که‌نه‌مرۆ که به‌یه‌کی‌ک له مه‌رجه‌کانی دامه‌زراوه‌یه‌ک که ده‌توانی به‌ناپه‌سته‌خۆ له هه‌موارکردنی ده‌سه‌لات له‌ نیوان به‌شداربوونی پرۆسه‌ی سیاسی رۆل بگ‌یری‌ت.

دامەزراوہیہ کی "ناویٹیوانہ" کہ توکوویل و کہسانیتر بہ تیۆری ((کۆمولگای کۆمەلەہی MOB)) ناوی دەبەن.

تیۆری ناوبراو ئاماژە بەو دەکات کہ کۆمەلگەہیەک ئەگەر دامەزراوہی تارادەہیەک سەرہەخۆ لە حکومەتی ناوہندی نہبیت، خاوەن ئیمکاناتی شاراوہی دیکتاتۆرییہ. کارکردی ئەم دامەزراوانہ بۆ دیموکراسی زۆر پتویست. ئەوان بەسەرچاوہی پووجەلکردنہوہی دەسەلات ھەژماردەکرین و لەدەست بەسەرداگرتنی گرووپە قۆرغکارہکان بەسەر سەرچاوہ سیاسیہکاندا پیشگیری دەکەن. ئەم دامەزراوانہ خاوەن بیرۆکەہی نۆین و کەنالی کۆکردنہوہی بۆچونگەل و نایدیۆلۆژیا جیاوازەکانی کۆمەلگان. ئەم دامەزراوانہ سەرہەرای یارمەتیدانی پەرورەدەہی گشتی، تاکەکان بۆ بوون بە کادیری سیاسی پەرورەدە دەکەن و یارمەتی خەلک بۆ بەشداری بوون لە پرسە سیاسیہکان دەدەن. ئەگەرچی زانیاری دروست سەبارەت بە پەیوہندی نۆین نمونە نیشتمانییەکان بە ریکخراوہ خۆبەخش و سیستەمە دەسەلاتدارەکان لە کۆمەلگا جۆراوجۆرہکاندا لەبەر دەست نییە، بەلام لیکۆلینہوہکانی ھەلسوکەوتی (سلوکیە) لە ولاتہ جۆراوجۆرہکاندا نیشانەدەن کہ ئەو کەسانہی ئەندامی ریکخراویکن، زۆرتەر پارێزگاری لە نۆرمەکانی دیموکراسی (وہک لیبۆردەہی سیاسی) و سیستەمە فرە پارتییەکان دەکەن و زۆرتەر لە کەسانیتر بەشداری لە پرۆسەہی سیاسیدا، بە چەشنیک کہ بۆ نمونە لە کاتی ھەلبژاردندا زۆرتەر چالاکن. بۆیە تیبینی دەکرئ ئەو ولاتانہی کہ سیستەمی پەرورەدەہی باشتریان ھەہی، رەچاوی دامەزراوہ خۆبەخشەکان دەکەن و دەتوانن بە بەشیک لە کارکردن باشی کۆمەلگا ھەژمار بکرین، چونکہ بوونی بارودۆخی باشی نابووری، لە پەرہپیدانی ئەم جۆرہ ریکخراوانہ ئاسانکاری بکات. بە بۆچوونی زۆریک لە زانایان وہک ماکس فٹیر فاکتەرہکانی پەرہسەندی دیموکراسی لە ولاتانی پیشکەوتووی ئەرورپادا ھەلقولای بەردەوامی میژووییہ کہ دامەزراندنی سیستەمیکی ئالۆزی سەرمايەداری لەم ناوچەہیدا لیتی کەوتووەتوہ. لیرەدا بۆمان دەرہەکویت کہ گەشەسەندی نابووری سەرمايەداری لە ولاتانی پرۆتستاندا خیراتر

بوو. به پروای ئیڤر جه ختکردنه وهی بنه ماکانی پروتستانیتم له سهر بهرپرسیاریتی تاکه کەس، سهره لڊانی بهها دیموکراتیکه کانی لیکه وتهوه. بهم جوړهش دهیبنری که تیکه لیبونی فاکتهرگه لی جوړاوجوړی وهک پروتستانیتم. حکومته تی خه لک سالاری، وهرچه خانی له سرخوی سیاسی، بۆرژوازی و مهشروعییهت و دیموکراسی بوون به هۆی گه شه سەندنی نابووری له نهو روپادا.

مهشروعییهت و کاریگەر بوون:

له جیهانی نه مړۆدا، گه شه ی نابووری، به پیشه سازی بوون، شارنشین، بهرزی ناستی پهروه رده و زیاد بوونی ته ربانه ی داها تی گشتی له خۆ ده گریت که زه مینه ی سهره کی بۆ دیموکراسی و کارایی سیستهم فهراهه مده کات. به لام سه قامگیری سیستهمی دیموکراتیک ته نیا به ند نییه به کارایی سیستهم له قۆناغی نویگه ری کۆمه لگادا، به لکو به مهشروعییهت و کاریگەر بوونی سیستهمی سیاسیش به نده. مه به ست له کاریگه ری بوون، کارامه یی راسته قینه ی سیستهمی سیاسییه، به چه شنیک که کارکردی سهره کی حکومتهت به ناراسته ی دابینکردنی پیداوستییه کانی کۆمه لگا بیت. کاریگەر بوونی سیستهمیکی سیاسی دیموکراتیک به پیی بۆرژوازی و سیستهمی بریاردانی کارامه که بتوانیت تنگ و چه له مه کانی سیاسی چاره سهر بکات، هه لده سنگیند ریته، هه لبهت پیویسته کاریگەر بوونی نه م دامه زراوانه، له کارامه یی گشت سیستهمی سیاسی جیا بگریته وه. زیاد له مه ش، پیویسته نامه ژه بدریت که ههر جوړه نا کۆکییه ک له کارکرده کانی کۆمه لگادا، به گشتی، به سهر سیستهمه لاوه کییه کانی (SUB-SYSTE) سیاسی کاریگه ری ده نوین.

مهشروعییهت به مانای توانایی سیستهمی سیاسی بۆ دروستکردن و پاراستنی نه م بنه مایه دیت که دامه زراوه سیاسییه کانی به رقه رار له کۆمه لگادا به باشی کارده کهن و دامه زرانندی نه م دامه زراوانه به مه به ستی دابینکردنی پیداوستییه کانی کۆمه لگایه. مهشروعییهتی سیستهمه سیاسییه کانی هاوچه رخ زۆرتر پشت به ستراوه

به سهرکه وتنيان له يه کلايي کردنه وهی ناکۆکيه کانی ناوخۆی سيسته مه کان و نهيشتنی ناکۆکی له کۆمه لگادا. ليره دا، سهره تا پتيسته نيشان به دين که چۆن ئه گهري ئه وه ههيه که مهشروعيه تي سيسته می سياسي، کاريگهري به سهر تواناکانی بۆ ده ربا ز بوون له قهيرانگه لي وهك وه ستانی نابووری ياخود شکست له شهردا بنوييت. دواتر پتيسته په يوه ندي نيوان له رزۆکی سياسي و مهشروعيه تي سيسته مه جۆراوجۆره کان به راورد بکهين و ناستی کاريگهري ئه م فاکته رانه به سهر به هيز کردن و لاوازکردنی ديموکراسی هه لبه سه نگيئين. گروپه گه ليک که له ژير کاريگهري سيسته ميکی سياسيدان، به پي گونجان يا خود نه گونجانی سيسته می به هاکانيان له گه ل سيسته می به های به رقه رار، ئه م سيسته مه به مه شروع يا خود نامه شروع له قه ل ه م ده دن.

هه ندي جار مومکينه مهشروعيه ت له گه ل زۆرک له شيوازه کانی ريکخراوه سياسيه کان په يوه ندي هه يت. کۆمه لگا فيرداليه کانی پيش قوناعي پيشه سازي پست به ستراو به وه فادارای نه ندا مانيان بوون. قهيرانه دژ به يه که کانی هه لقلولای وه رچه رخاني سه رده می ته کنولۆژين که به هۆی بوونی سه رچاوه کانی راگه ياندن له دواي قول بوونی ناکۆکی له نيوان گروپه دژ به يه که کان سه ريانه ه لداوه له نه نجامدا به هاگه ليک که سه رده ميک هۆی مهشروعيه ت بوون، بوون به هۆی نامه شروعيه ت بوونی گشت سيسته م. له راستيدا ده کری بليين، قهيرانی مهشروعيه ت، قهيرانی گۆران و وه رچه رخانه. به م پيشه ش، ناسه واره کانی ده توانيت به سهر سه قامگيري سيسته مه ديموکراتيه کاندا کاريگه ريه هه يت. ههر بۆيه ش پتيسته به دواي ريشه کانی ئه م قهيرانه له چۆنيتي گۆران و وه رچه رخاني کۆمه لگا هاوچه رخه کاندا بگه رپين. فاکته رگه ليک که له قوناعي گواسته وه دا، ده بنه هۆی قهيرانی مهشروعيه ت، بریتين له:

۱- گشت گروپه سه ره کيه کانی کۆمه لگا که له قوناعي گواسته وه دا ده ستیان به سيسته می سياسي نوئ نه گه يشتوه ياخود له کاتی ده ستپيکردنی ئه م قوناعه

داواکارییه سیاسییه کانیان بکنن. به لگه نهویسته که سیستمی سیاسی نوی ناتوانیت له هه مان کاتدا وه لأمده ره وهی پیداو سیستمییه کاننی نهم گروویانه بیت که خودی نهمش خیراتر قهیرانی مهشروعییه تی لیده که ویتته وه.

۲- مومکینه پیئگی هه ندی له دامه زراوه پارێزگاره کان له قوناغی وهرچه خانی ستراکتورییدا رووبه رووی هه ره شه ببنه وه نه گهر بیتو دواي دامه زرانندی ستراکتورییکی نوی کۆمه لایه تی، سیستمی نوی له قوناغیکی دوور و درێژدا نه توانیت پیداو سیستمییه کاننی گرووپه سه ره کییه کان، له م چوارچیوهی ستراکتۆر و به ها نوییه کاندایا، داینسبکات، سیستم رووبه رووی قهیرانی مهشروعییه ت ده بیتته وه. توکویل به ناماژه پیکردن به هه ره سه هینانی سیستمه مه کاننی پاشایی ئۆروستۆکراتی و گۆرینیان به سیستمه دیموکراتییه کان، وینایه کی گشتی له قهیرانی مهشروعییه ت ده خاته پروو و وه ها بۆی ده چیته که به درێژایی میژوو رووداو گه لیک له ژیا نی نه ته وه کاندایا روو ده ده ن که له میانیدا داب و نه ریتی کۆن گۆرانیان به سه ردا دیت و بویری گشتی له ناو ده چیته و پروو ئایینییه کان له روزک ده بن و له نه نجامدا نه ریته کۆنه کان ده بوو کیتته وه.

ئهو نه ته وانهی که له قوناغی ئولیگارشی و ره ها گه رای بی به ره و دامه زرانندی ده ولته تی خو شگوزه رانی دیموکراتیک له بزافدان، سه ره پای ئه وهی که مهشروعییه تی دامه زراوه سیاسییه کانیان پاراستوه، به پیتی نهم مهشروعییه ته توانای گۆران و وهرچه خان له ناو خویاندا هه یه. سه لمیتره وه که نه گه رچی له روو که شدا پاراستنی حکومه تی پاشایه تی ده بیتته هوی پاراستنی ئۆروستۆکراتیه ت و سونه ته گه رای بی، به لأم وینا گه لی خه لک سالاری و یه کساننی خوازی رووبه رووی نا کارایی ده کاته وه.

۳- هۆیه کیتری هه ره سه هینانی مهشروعییه ت، سه ره ه لداننی گرووی نوی و ده ست گه بیشتنیان به پرۆسه ی سیاسییه که ده توانیت کاریگه ریی به سه ر مهشروعییه تی سیاسییدا هه بیت. له م رێبه وه دا گرووییه پارێزگار و تازه سه ره ه لدا وه کان رۆلی گرنه گ له سیستمی سیاسییدا ده گێرن. له سه ده ی نوزده یه مدا زۆرینه ی نه ندامانی نهم گرووییه تازه سه ره ه لدا وان، کریکاره پیشه سازییه کان بوون که به هاته نه ناوه یان بۆ پرۆسه ی

سیاسی، مەشروعییەتی سیستەمیان گۆری. قەیرانی سەدەى بیستەم پێکدادانى نوخبەکانى کۆلتوینامکار و جووتیارانى بەدواوە بوو. کاتیك که گرووپە نوێیەکان لەپرووی سیاسییەووە کارا بوون (بۆ نمونە کاتیك که کریکاران لە رینگەى دامەزراوە ئابوورییەکان و سوود وەرگرتن لە دەنگەکانیان هەولێ بەدەستەینانی دەسەلاتی سیاسی و ئابووری دەدەن یاخود کاتیك که بۆرژوازی هەولێ بەشداریی لە حکومەتدا دەدات، یا خود کاتیك که نوخبەى کۆلتوینەکان هەولێ کۆنترۆڵ کردنى سیستەم دەدەن)، دامەزراوە سیاسییەکانى مەشروع هەولێ بەدەستەینانی وەفاداری و پشتگیری گرووپە تازە سەرھەلداوەکان دەدەن. لەگەڵ ئەمەشدا خودى ئەم گرووپانە یارمەتى چینیە بالا دەست و زالە سوننەتیەکان دەدەن تا پینگەکانى دەسەلات دارێژران ئەم سنوورداریتیە گۆرینی بارودۆخى بۆرژوازی و کریکارانى لە خۆ دەگرت. لە ئەلمانیا دا گۆرینی کۆمەلگا لە فیۆدالیزمەووە بۆ بۆرژوازی بە پێى ھاوپیەمانى نیوان ئۆرستییۆکرات و بۆرژوا روویدا. تەنانەت هەندى جار حکومەت بۆ جیبەجى کردنى ئەم سنوورداریتیە ھیزی بەکارھێنا. ئەم کردارانش خۆ دوورخستەووەى گرووپە نوێیەکان لە پرۆسەى سیاسیدا لیکەوتەووە و لە قۆناغەکانى دواتر دا ناچار بوون پشت بە ئایدیۆلۆژیای توندپەرەو بەسەتن و ئەمەش بوو ھۆى ئەوھى که لە درێژخایەندا زۆریك لە تویژەکانى کۆمەلگا، بزافە کریکارییەکان دوور بکەنەووە و ئەم بزافانە لە پرۆسەى کۆمەلایەتى دوور کەوتنەووە.

ھەندى لە سیستەمە سیاسییەکان که لە گەیشتنى چینیە نوێیەکان بۆ دەسەلات پێشتگیری دەکەن، ھەول دەدەن بۆ پەرەپێدان بە گەشەسەندنى سیاسى، بە بەلێن دان سەرقالیان بکەن ئەمەش دەبیتە ھۆى ئەوھى که ئەوان بە تاکە رینگەى گەیشتن بە دەسەلات، واتە شوپرش، پشت بەسەتن. گرووپگەلێك که ناچارن بۆ چوونە ناوھەى پرۆسەى سیاسى ھێز بەکار بێنن، ھەول دەدەن گرنگی بەشدار بوونى سیاسییەکیان لە رادەبەرە زرەقبەکەنەووە. لەم چەشنە بارودۆخەدا رژییم لە لایەن دوو گرووپەووە دەخریتە ژێر گوشاردا: یەكەم گرووپگەلێکن که سەرھەرای پاراستنى وەفادار بوونیان بە رژییمی

پېشوو، وهك سيستمېكې نامه شروع دېرواننه رژيمې نوې، گروپې دووهم كهسانېكې كه به گورپنې رژيم ناواتيان به رژيم شكست دينيت و بويهش سيستمې سياسي به نامه شروعيهت ههژمار دهكهن.

له نيوه دووهې سدهې رابردو زوريك له دولاتانې تازه به سهرهخوې گهيشتووي ناسيا و نهفرقا به بدهستهينانې وهفاداري خهلك، دهياتوانې بهشينك له خواسته نايديهالكانې هم خهلكه له ريگهې بزافي نهتهوايهتي قوناغې كوئونيال كه سهرهخوې هم ولاتانهې ليكهوتهوه، داينېكات و لهم ريگهيهشوه مهشروعيهت بدهستهينن.

لهم باسه ناماژه به ريگهې جوړاوجورهكانې بدهستهينانې مهشروعيهتي سياسيكر. سهرهپاي كاريگر بوني شتوازهكانې بدهستهينانې مهشروعيهت، كاتيك كه پيگهې كومهلايهتي گروپه پاريزهگارهدا (محافظين) رووبهرووي گوران بيتهوه، يا خود له قوناغيكي دياريكراودا دهست گهيشتنې هم گروپانه به پيگهې دهسلات ناستهم بيت، مهشروعهكانيشدا، نهگهريتو گرفتيك له كاريگر بوندا (له قوناغيكي دياريكراو و چندين جار) رووبدات، لهوانه سهقامگري سيستمې سياسي تووشې مهترسي بيتهوه. پهرهسندنې كولتوري سياسي و ريزگرتن له سيمبوله نهتهوهي و نايينييهكان دهتوانيت يارمهتيدهرې پاراستنې مهشروعيهت و بههيزكردنې كاركرده ديوكرايكييهكان بيت. له ههندي ولاتانې نهورويادا بالي راست و چهپ خاوهن زنجيره هيمه گهلي تايهت به خويانن، ههر يهكيان سياسي و ميژوويي تايهتيان هديه. فهرنسا يهكيت لهو ولاتانهيه كه نهيتوانيوه پهره بهم ميراته هاوبهشه بوبهدهست هينانې مهشروعيهت بدات. ههر بويهش له سالي ۱۷۸۹وه تا سدهې نوزدهيم مشتومري زور له نيوان بالهكانې راست و چهپ بو بهكارهينانې هيمهگهلي جوړاوجور لهم ولاتهدا بوني ههبوو و تا ههنزكش هم برس ههر بدهروامه. زور جار مشتومري سياسي گهرهې له نيوان راست و چهپا دروستكردوه، به چهشنيك كه له رووي ميژووييهوه ناكوكي نيوان رهگزي ناييني و

دژه ئایینی، پیتشکهوتوو خواز و کۆنهپاریژ (مرتجم) گرتی زۆری خولقاندوو. به گشتی ئەم پرسیانە لەرزۆک بوونی مەشروعییەتی سیستەمی سیاسی فەرەنسای لێکەوتوووەتەوه.

رادەى مەشروعییەتی دامەزراوە سیاسییەکان لە روانگەى چینه جۆراوجۆرەکانەوه جیاوازه. هەبوونی زانیاری لەسەر رادەى مەشروعییەتی دامەزراوە سیاسییەکانی ولاتان، فاکتەرێکی گرنگە بۆ شیکردنەوهی رادەى سەقامگیری ئەم دامەزراوانە لە کاتی رووبەرۆو بوونەوهیان لە قەیرانەکان.

لێرەدا دەردەکەوتیت کە باسی پیتشوو سەبارەت بە پەيوەندى نێوان گەشەى نابووری و دیموکراسی لەگەڵ مەشروعییەتدا پەيوەندیان هەیه. لە راستیدا، لە جیهانی ئەمڕۆکە کاریگەر بوون (کە بەردهوام بوونی مەشروعییەت بە سیستەمی سیاسی دەبەخشیت) بە واتای گەشەسەندنى نابووری دیت. ئەو ولاتانەى کە لە گشت هۆیه‌کانى خۆشگوزەرانى بەهرەمەندن و لە ناکۆکی سیاسی ناوخۆیی بە دوورن و بە پاراستنى نەریته‌کانى کۆن هەولێ پەرەپێدان بە هێماگەلى نوێ و بەهێژ دەدەن، دەتوانن ناستی مەشروعییەتەکەیان لە ناستیکی بەرزدا راگرن.

لە زۆریک لە ولاتانی گەشەسەندووی ئەمریکای لاتین، ئاسیا و ئەفریقا، بارودۆخ بەم جۆرە نییه. بۆ نمونە، ستراکتۆری کۆمەڵایەتی- نابووری ولاتانی ئەمریکای لاتین بە چەشنێکە کە بە دەگمەن حکوومەتەکان توانیویانە بۆ پەرەپێدان بە مەشروعییەتەکەیان هێماگەلى نوێ بخولقینن. سەبارەت بە دیموکراسییە تازە سەرھەڵدراوەکانی ئەفریقا و ئاسیا پتویستە ناماژە بەوه بەدین کە رپرەوی گەشەسەندنى سیاسی ئەم ولاتانە بە رێژەى کارامەیی ئەم ولاتانە لە دابینکردنى پێداویستی هاوولاتییه‌کانیانەوه بەندە. مەشروعییەت بۆشایی سیاسی.

بە پێی کاریگەر بوونی کارکردی سییەم و ئەو مەشروعییەتەى کە سیستەمی سیاسی بۆی هەولێدەوات، ئەگەری ئەوه هەیه کە مەترسی بەردهوام وەك زیاد کردنى ناکۆکییه ناوخۆییەکانی سیستەم، مەشروعییەتەکەى لەرزۆک بکات. بوونی ناکۆکییه

ناوځويه كان به ريژهيه كي مامناوه ندى، يه كيك له لايه نه سروشتيه كاني سيسته مى ديموكراتيك و مشروعه. به هه مان راده ش، له كاتي زياد بوونى هم ناكوكييانه له نيوان گروهه دژ به يه كه كاندا، نه گهر بيتو سيسته مى سياسى نه توانيت چاره سهريان بكات، هم بارودوخه كاريگه رى له سه راده ي مشروعيه ت بوون داده نيټ و هيمه گه لى نوى دروسته كات.

له سه ده ي بيسته مدا، ولاتانى روژناوا رو به رووى سى پرسى سه ره كى ببونه وه: يه كه م. پرسى نايين بوو كه په يوه ست بوو به ديار كردنى پينگه ي كه نيسه له كومه لگادا و په سه نكردنى نايينه جوړاوجوره كان. پرسى دووه، ريگه دان به چينه كاني خوواروو به تايه تيش كريكاران، له سياست و به شدارى كردنيان له ده سه لاتدا له ريگه ي مافى به شدار بوون له هه لياردنه كان و خاوه ن پينگه بوون له جه مسره نابورويه كاندا (يه كيتى كريكاران). سيه مين پرس، مشومر له سه ر دابه شكردنى داها تى نه ته ويى بوو.

ليزه دا هم پرسيا ره گه لاله ده بيت كه نايا ولاتانى روژناوا به جياواز هه لسوكه وتيان له گه لاله هم پرسانه دا كرد و كاتيك كه پرسه كيان چاره سه ركرد، دواتر پرسى كيتريان گه لاله كرد، نايا پرسه گه لى ميژويى و فاكته رى دروستكهرى ناكوكى و بو شايى له كومه لگادا تيكه ل به پرسه نوييه كان ده كرين و له تيكه ل به يه كتر كردنيان پرسه گه لى نوى دروسته بن؟ به گشتى زور جار، چاره سه ركردنى ناكوكييه كان سه قاصمگيرى و مشروعيه تى ليده كه ويته وه، خه لك و پارتنه كان به هوى ناكوكى نايديولوزيكي، نه ك به هوى پرسه به رقراره كان، دژ به يه كتر ده وه ستنه وه. له م ريژه وه دا، نه وان سه ركه وتنى نه ياره كانيان به مه ترسيه كى جيدي به سه ر به ها گشتيه كاني ره وش ده زانن. به گشتى هم دژ به يه كه وه ستانه ده توانيت يه كپارچه يى كاريگه رى بوونى سيستم له رزوك بكات، پرسه نايينييه كان كه زورتر به پينگه ي كه نيسه له كومه لگادا په يوه سه ت و له دوو سه ده ي رابردودا چاره سه ر كان، هه نه كه له زوريك له ولاتانى پروتستانندا پرسى كى فه راموشكراوه، له هه ندى ولاتى وه ك

بهريتانيا، ولاتانی ئيسكاندينافيا و سويسرا كه نيسه كانی دهولته تی وه كو حكومته تی مه جدارى پاشایی پیتگی خویان پاراستوه و له هه مان كاتدا، دهولته پیتشگیری له ناسه واره ئاینیه كان دهكات. له نیوان ولاتانی كاسۆلیكى ئه وروپادا، هه ندی له پرسگی ئاینی كه له ابردوی دوردا گرنگیان هه بوو، دوا جار له شۆرشى ۱۷۸۹ی فهزه نسا، مشتومر له نیوان گروپه ئاینی و نا ئاینیه كان ده ستیپیت كرد كه نه بجامه كه ی بۆشایی تیکه وتن له نیوان گروپه جۆرا و جۆره كاندا بوو كه لیکترازانی لیکه وته وه. ههروهك چون له ولاتگه لی وهك فهزه نسا، ئیتالیا، ئیسپانیا و نه مسا، كاسۆلیك بوون به مانای یهك بوون له گه ل گروپه راستیه كان و پارێزگار له سیاسه تدا هه ژمار ده كرت، له كاتیکدا كه دژه ئاین بوون (یان سه ربه ئاینی كه مینه بوون) به مانای هاوکاری و یه كبوون له گه ل گروپه چه پیسه كان هه ژمار ده كرت.

له هه ندی له ولاتانی ئه وروپادا به سه ره له دانی پرسگی نوێ، بابه ته ئاینیه كان فه راموش کران. له روانگی كاسۆلیكه كانی پارێزگار، شه ر دژی سۆسیالیسته كان ته نیا مشتومرێكى ئابوری به سه ر دامه زراوه كۆمه لایه تیه كان نه بوو، نه وان ئه م جۆره ناكۆکیانه هه لئقولاوی ناكۆکی نیوان خوا و نه هریم، چاك و خراب ده زانی. له روانگی زۆریتك له زانا سكو لاریسته كانی ئیتالیا دژی كه نيسه وه ستان به مه شروعیه ت به خشین به یه كبوون له گه ل كۆمونیسته كان هه ژمار كراوه. به لنگه نه ویسته، هه ر ئه ندازه پابه ندی و فاكته ری ئاینی، هه ره شه له یه كپارچه یی سیاسی بكات، تواناییه كانی به رده ست بۆ سازش و دانوساندنی دیموکراتیک زۆر لاواز ده بیته.

بوونی مافی یه كسانی بۆ تاكه كان بۆشای كۆمه لایه تی پر ده كاته وه و دوا جار یارمه تیده ری دامه زراندنی سیسته میتکی دیموکراتیکی سه قامگیره. نه مریکا و به ریتانیا له سه رها و ناو راسته كانی سه ده ی نوزده یه م ئیمتیازی هاوولاتی بوونی به كریكاران به خشی، له كاتیکدا كه ولاتانی وهك سوید و ولاتانیتری ئه وروپا، بۆ به خشینى ئه م مافه تا سه ره تا كانی سه ده ی بیسته م به رگریان كرد و به ده سه ته ئانی مافی سیاسی تیکه ل بۆ سۆسیالیزم بوو و بزافه شۆرشگیریه كانی لیکه وته وه.

به واتايه کيتر، لهو ناوچانهی که دان به مافی هاوولاتی بوونی کریکاران نه دهره درا، هه ولدانه کانیان بۆ دووباره دابهش بوونی سامان و بهها کۆمه لایه تیه کان باریکی قورسی له نهستوی نایدیولۆژیای شوپشگیتر دانه نا. کاتیگ که نه م شتومره بۆ به دهسته هینانی مافی کۆمه لایه تی و نابووری کریکاران له دهره وهی نه م کهش و هه وایه دا روویده دا، نایدیولۆژیا وه ک جۆره چاکسازیه کی له سه رخۆ بهرجهسته ده بوو. بۆ نمونه له سه رده می ده سه لاتداریتی بنه ماله ی ((هوهن زۆلرن)) له ئەلمانیا دا، کریکاران تا شوپشی سالی ۱۹۱۸ له هه بوونی مافی ده نگدان و نازادی له نیمپراتوری پرۆسه دا بیبهش بوون. نه مهش بارودۆخی بۆ په ره سه ندنی مارکنیزم له هه ندی ناوچه ی ئەلمانیا که کریکاران تیایدا خاوه ن مافی سیاسی نه بوون، فه راهم کرد. به لام له به شی باشووری ئەلمانیا دا، واته ناوچه یه که له سه رده می نۆزده یه مدا مافی هاوولاتی بوونی کریکاران به خشرا، چاکسازی و سۆشیا لیزمی ناشوپشگیتری و دیگرکاتیگ تیایدا بهر قه رار کرا، زیادبوونی دۆگمه شوپش خوازیه کان له پارتی سۆشیا ل دیموکراتدا بووبه هۆی نه وهی که تا قمه تونده ره وه کانی چه پ ده نگی خۆیان به سه روکی پارت بگه ییتن، به م جۆره ش کۆمۆنیسته کان توانیا ن پاش شکستی سه ربازی و میژووی به هیژ ببنه وه و به شیکی گه وهی چینه مامنا وه ندیه کانی ئەلمانیا تووشی دله راوکی بکه ن، هه لبه ت پیویسته وه بیر به یینینه وه که هۆی ترس و دله راوکی چینی ناو راست له نه گه ری سه رکه وتنی سۆشیا لیسته کان، ترس له نه مانی مافه کۆمه لایه تی و نابوو ریبه کانیا ن بوو. له فه ره نسادا کریکاران مافی ده نگدانیان به ده سه ته یینا. به لام مافه سه ره تاییه کانی نابووری نه م چینه تا دوا ی شه ری دووه می جیهانی دانی پینه نرا. زۆریگ له خاوه ن کاره کانی فه ره نسا دوا ی سه رکه وتنی یه کیتی کریکاریه کانی نه م ولاته، سه ره پای لاواز بوونی نه م یه کیتی یانه، مه شروعییه تیان به م دامه زراوانه نه به خشی. نه م پاکسازیا نه بووبه هۆی رووکردنی کریکاران به تا قمه سیا سیه تونده ره و شوپشگیتریه کان. پیویسته ده سترۆی کۆمۆنیسته کان له بزافه کریکاریه کانی فه ره نسادا له تاکتیکه کانی به کاره اتوو و له هه روزیه کاندایدۆزیه وه.

هیچ یه له م باهتانهی باسکران پاساونین بۆ ریگه ههلبژێردراوه کان له لایهن حکوومهتوه بۆ بهرقهرارکردنی یه کپارچهیی نیشتمانی. بۆیه پێویسته په یوه ندی نێوان بۆشاییه سیاسییهکانی بهرقهرار له گهڵ حکومهتگه لێک که خوازیاری سیسته میتکی سه قامگیر و دیموکراتیکن، خۆیندنه وهی بۆ بکریت. لهو باهتانه دا که بۆشایی سیاسی بهرقه راره دامه زانندی بناغه گه لی سیاسه تی نایدیۆلۆژیکی لێده که ویتته وه، دیموکراسی به ره و لاوازی و ناسه قامگیری ههنگاو ده نیت، به پێی پیناسهکانی باسکراو، ئەم جۆره تیگه یشتنه سیاسییه، ناتوانیت بییت به پاساوی لیبوردهی سیاسی.

سیاسه ته نایدیۆلۆژیکییه کان لاواز بوونی دیموکراسیه سه قامگیرهکانی لێده که ویتته وه، ئەو پارتانهی که خاوه ن خه سلته تی نایدیۆلۆژیکی تایهت به خۆیانن، ههولێ بۆ دروستکردنی ژینگه یێک ده دن که ((ژیگوند نیه مان)) به ((پانتایی یه کگر)) ناوی ده بات. به چه شنیک که ئەم ژیا نی ئەندامانی پارت و نایدیۆلۆژیا و کارکردیان ده خاته ژێر کونترۆلی خۆیدا. به هاتنه وهی ئەم جۆره پانتایه، پارت ههولده ات لایه نگرانی به ده ست گه یشتن و په یوه ندی کردن به وینا کانی جیهانی ده ره وه که له لایهن به ره له سته کارانی نایدیۆلۆژیا ی پارت، بانگه شه ی بۆ ده کریت، دوور بخته وه. نیومان لێک جیا کردنه وهی پارتگه لێک که ده بیته هۆی به هیز بوونی دیموکراسی و ئەو پارتانهی که لاوازی و ناسه قامگیری دیموکراسییان لێده که ویتته وه، به پێویست ده زانین. ئەو پارتانهی که له زۆربه ی ولاتانی ئینگلیزی زمان و ئیسکاندنا ئیا بوونیان هه بووه وه هه ره ها پارته پارێزگار و ناوه ندگه را کان (به ریز په رکردنی پارته نایینییه کان) زۆرتر له سه ده ی هه لبژا رده کاندا چالاک بوونه، به لام پارته نایدیۆلۆژییه کان که خاوه ن جیهان بینیه کی تایه تن، نه چوونه ته ناو ئالوگۆره سیاسییه کاندا و نا کۆکی ئاین و سیاسییان به نا کۆکی له نێوان واقیعه یه ته میژوو ییه کان له لایه ک و هه له بونیادییه کان له لایه کیت ره وه هه ژمار کردووه، بخته وه و دامه زانندی هه ر جۆره په یوه ندییه ک له گه ل جیهانی ده ره وه که مومکین بوو زیان به

بیروبوچوونی لایه نگرانی بگهینیت، خۆی دوور خسته وه. کاسۆلیک و سۆشیالیسته کان وهک دوو گرووی سهرهکی ناتۆتالیتار پهیره وییان له م جۆره بریارانه دهکرد، به جۆریک له زۆریک له ناوچهکانی ئهروپا تاپیش سالی ۱۹۳۹، کاسۆلیک و سۆشیالیسته کان له میانهی دامهزراندنی تۆریکی پهیهندی له نیوان کهنیسه و پارت و دامهزراوه نابووری و کۆمه لایه تییه کان، که لایه نگرانیان زۆریه کاتی خۆیان تیایدا به سهر دهبرد، ههولیان بۆ په ره پیدانی په یه هندی نیوان چینه جۆراوجۆره کان و تویژه ناینییه کاندایا باشترین نمونه نه مسایه که تیایدا دوو گرووی سۆشیال کاسۆلیک و سۆشیال دیموکراته کان، ولاتیان بۆ سهر دوو بلۆکی دژ به یهک دابه شکردبوو و دو به ره کی و ناژاوه یان له ولاتدا دروستکردبوو، به چه شنیک که زۆریه چالاکیه کان یان کاتیک گشت تویژه کان کۆمه لگا یه گگرتووبن، ریگهی گه بشتن به دیموکراسی سه قامگیر ناسانتر ده بیته. ههروهک ((رابرت دال)) و ((تالکوت پارسونز)) بۆی ده چن، ئه م جۆره تا قمانه هه میسه دژ به مافی که مینه سیاسییه کان ده وه ستنه وه. به لگه نه ویسته که بۆ دامه زراندنی سیسته می دیموکراسی سه قامگیر، بوونی حکومه تیکی میانرله له نیوان گروویه سیاسییه رکا به ره کاندایا پیویسته و میانرله ی سیاسی ته نیا له ریگهی توانای سیسته می سیاسی له چاره سهر کردنی ناکۆکییه کان، پێش سهره لدان ی پرسگه لی نوی مه ترسیدار، به دیدیت، زیاد له مهش، به هۆی کارتیکه ری دوو لایه نی ناکۆکییه ناینی یاسایی، سیاسی و سه ندیکاییه کان و سهره لدان ی شه ری چریکی، سیسته می سیاسی به ره وه هه ره سه پینان ده چیت هه ر چه ند بۆشایی سیاسی قولتر بیتو سه رچا وه کان گوشاریش به ره و زیاد بوون بروات، ئه گه ری گه شه سه ندن که متر ده بیته وه. هه ره وه ها په ره سه ندنی بزوینه ره سیاسییه کان دژ به یهک ده بیته هۆی مه یلدار بوونی تاک و گروویه کان به ره و جه مسه ره توندره وه کان، هه ر دوو فاکته ر، یه کینکیان له ناست پرسه چریکییه کان و نه ویتیش به ناراسته ی پشتگیری کردنی پارت هه ولده ده ن لایه نگره کان یان له په یه هندی کردن به گروویه نه یاره کان دوور بجه نه وه و گروویه کان گۆشه گیر و له پرۆسه ی سیاسی دوور بجه نه وه.

ئەنجام:

گرنگىزىن پىرس لەبارەى دۆزىنەوەى زەمىنە كۆمەلەيەتتەيەكانى خەلك سالىرى، ئاگادار بوون لە ھەلومەرجى پىكھاتەى كۆمەلەيەتتەيە كە پىتۆستە وەك سىستەمىكى لاوھكى (SUB-SYSTEM) لە گشت سىستەمدا، خوتىندنەوەى بۆ بىكرىت. بىتگومان تاقىكرىدەنەوەكان بە ھۆى بەردەست نەبوونى زانىارى لە گشت بگۆرەكان، دوور لە ھەلە نىن.

بە ھەر حال زانىارىيەكانى بەردەست، زنجىرە پەيوەندىيەكى لۆژىكى بۆمان دەخەنەرۆو، بە جۆرىك كە دەتوانىن لە رىنگەى ئەم كەرەستە خاوانە گرمانەى نەرسۆ سەبارەت بە پەيوەندى نىوان شىوازە سىياسىيەكانى ھىكۆومەت و پىكھاتەى كۆمەلەيەتى، كە بۆ سەردەمى ئىمەش شىاوە، نىشانىدەين.

ھەلەت ئەم ھەلئىجىتەنە، ناتوانىت ئاواتى لىپرالە خۆشبینەكان سەبارەت بەوەى كە دامەزراندنى دىموكراسى سەقامگىر، بە بەرۆ بوونەوەى داھاتى گشتى، پەرسەندى پەروەردە و زۆرىك فاكترىتر، پەيوەستە، بىتتەدى. ((ماكس فىبىر)) سەرەراى باسكردن لە ئەگەرى ھەبوونى دىموكراسى لە رووسىاى سەدەى بىستەمدا دەلىت: ((بە پەرسەندى كۆلتورى رۆژئاواى و ئابورى سەرمایەدارى، لە راستىدا ناتوانىن گەرەنتى بکەين كە نىياز بە ئازادى لە رووسىا، پەيوەستە بە بوونى ئازادى گەلىك كە لە مېژووى ئەوروپادا بوونىان ھەبوو... ئازادى لە ئەوروپادا بە پىي بارودوخىكى تايبەت بە بوون ھات، كە دەكرى دووبارە نەبىتەوە)).

لەوانەيە بۆچوونەكانى ماكس فىبىر دروست بن، بەلام پىتۆستە سەبارەت بە دامەزراندنى خەلك سالىرى لە ناوچەكانىترى جىھاندا رەش بىنن ئەگەر زەمىنە كۆلتورى، ئابورى و سىياسىيەكان فەراھەم بن، ئەم جۆرە سىستەمە دەكرى دايمەزىت.

خەلك سالىرى تەنيا زەين و ئارەزوو بنىات نانرىت، بەلكو بەكارھىنانى گشت پىداوستىيەكان و بەھىزكردنى دامەزراوگەلى تايبەت دەكرى موژدەى دامەزراندنى ئەم سىستەمە لە گشت جىھاندا، بدرىت.

بەشى چوارەم

تەھدى پلۆرالىزم و ديموکراسى

پۆلۆرالیزمى سياسى يەككە لەو چەمکانەيە کە هەندى لە زانايانى زانستە راميارىيەکانى بە خۆه سەرقال کردوو و تووژىتەوهکانى تايبەت بەم چەمکە بە چەند دەيە رابردوو بە تايبەتیش لە دەيە ۱۹۹۰ گۆرانی زۆرى بەسەر داهااتوو . خەسلەتەکانى پۆلۆرالیزم بریتين لە: زۆربەيى و جۆراوجۆرى ئەکتەرەکان، رکابەرىتى گرووبى، بەشدارىيى بەرفەرراوانى سياسى، جۆراوجۆرى سەرچاوهکانى دەسلەت، سوورانى نوخبەکان (واتە دەست بوونى دەسلەت) بە پىئى شىکردنەوه سەرەکیيەکانى پۆلۆرالیزم، ئەگەرى تاقمى دەسلەتدار لە دەولەتى پۆلۆرالیزمدا رىکخستنى پەيوەندى نيوان گرووب و تاکەکان بە مەبەستى هێنانەدى دادپەروەرى و دامەزراندنى ديسپلین و نازادىيە .

بوونى فرەستراکتورى و سەرەخۆيى سيستمە مەلاوهکیيەکان لە سەرەخۆيى لە کارکردندا دەتوانىت زەمىنە بۆ پۆلۆرالیزم فرەهەم بکات . ئەم باروودۆخەش دەپىتە هۆى کراووبى سيستم و بەرزبوونەوهوى ئال و گۆرى نيوان سيستمى سياسى و ژینگە، کە هەلومەرجى بۆ گەشەسەندنى سياسى فرەهەم دەکات .

لەم بەشەدا هەول دەهەين لە چوارچىوهى تووژىنەوهکانى ئەزمونى و بە روانگەيەکی پاسۆلۆژىيانە، سەرەپاى شىکردنەوهى پرۆسەى گۆرپى داواکارىيەکان بە سياسەت لە شىتوازه جۆراوجۆرهکانى رۆژناوادا، بە تايبەتیش دواى هەرەس هێنانى بلۆكى رۆژەسلەت خۆئىندەوهى بۆ بکرىت .

پۆلۆرالیزم وەك رىبازىك لە زانستە سياسىيەکاندا جەخت لەسەر دامەزرارهگەرابى رەفتارگەرابى و پەيوەندى نيوان کۆمەلگا و حکومەت دەکات، لە پرۆسەى خۆئىندەوهى ئەم بابەتە، رەهەندى چالاکى سياسەت لە چوارچىوهى فاکتەرى وەك بەشدارىيى گشتى لە چەندىن ناستى سياسەتدا و لە دامەزراره جۆراوجۆرهکانى سياسى و کۆمەلایەتیدا رەچاو دەکرىت، زۆرجار، ئەم پرۆسەيە نىمە رووبەرۆوى دوو پرسى دژ بەيەکتەر دەکاتەوه، پىويستە لە حالەتى گۆى نەدانى تاکەکانى کۆمەلگا و دەست نەگەيشتىيان بە پانتاى سياسەت دارشتن و بە پىچەوانەشەوه ناستى بەرزى بەشدارىيى

گروپە جۇراوجۆرەكان و دواچار ناتوانايى برباردەران لە دابىنكردى داواكارىيەكانى ھاوولائىيان، بە دواى رەگى ناكۆكييەكان لە كۆمەلگادا بگهپين.

لە بارودۆخى بەرز بوونەوى ئاستى ركا بەرئىتى گروپى و ھەولئانى سىستەمى سىياسى بۆ گۆربىنى داواكارىيەكان بەسىاسەت، پىرسى ھەماھەنگى و كونترۆل، رەھەندى نۆيتەر وەردەگرئىت و خودى ئەمەش مومكىنە ھەل بۆ دەست گەيشتنى بە دەسلەت، بەبىانوى دامەزراندنى دىسپلئىن و كونترولكردى كاروبارەكان، فەراھەم بكات، ئەم چەشنە بارودۆخە، بەشدارىيى سىياسى بى ئامانچ دەكات و سىياسەت، پەيوەندى نىوان بەھاكان و دەسلەت كە گەرتنى مەشروعىيەتى سىستەمى سىياسى دەكات، لاواز بكات.

لە چوارچىوئەى پۆلۆراليزمدا سىياسەت بە "گەمە" ھەژمار دەكرئىت كەتيايدا گروپە ركا بەرەكان بۆ سەرکەوتن، ركا بەرئىتى يەكتر دەكەن. بەم جۆرەش ھىنانەدى دىسپلئىن لە كۆمەلگادا پىيوستى بە رىككەوتن لەسەر "رىساكانى گەمە" ى ھەيدە. ھەر تاقمىك لە ركا بەرە سىياسىيەكان ستراتىيەك ھەلدەبۆين كە ئەوپەرى سوودمەندى ھەبئىت.

كاتىك كە سەرکەوتنى لاينىك بە شكستى لاينىكىتر بئىت، گەمە بە كۆى گشتى سفر ئەنجامدەدرئىت، كە خەسلەتەكانى برئىتىن لە بەرز بوونەوى مەملانئىيەكان و پىكدادان. ھاوكارى نىوان ئەكتەرەكان، دەبئتە ھۆى گەمە بە كۆى گشتى پۆزەتئىف، بەلام سەرنەكەوتنى لاينەكان، دەبئتە ھۆى گەمە بە كۆى گشتى نكەتئىف.

پۆلۆراليزمى سىياسى لە شىكردنەوەكانيدا سوود لە دوو پرنەسپى سەرەكى ھەزركردنەوى سىياسى وەردەگرئىت: يەكەم: ھەژمار كرىنى خەلك وەك ھاوولائى، دووهم: چوئىتى چاودىرى كرىنيان بەسەر دەسلەتتى حكوومەتەوہ. لىكدانەوى سىياسەتى پۆلۆراليزمى لە چوارچىوئەى گەمەدا سى پىرسارى سەرەكى گەلالە دەكات: چ كەسانىك فەرمانرەوايى دەكەن؟ بنەماكانى سىستەمى سىياسى چىن؟ چۆن پروسەى سىياسەتى گشتى دەبئتە ھۆى گۆرانكارى كۆمەلايەتى؟

رووبه پرووی قهیرانی یه کپارچهیی ده بیتهوه و مومکینه بزاقی خو دوورخستنه وه له ناوهند و جیاخوازی سهر هه لبدن له م هه لومه رجه دا بو دهر باز بوون له قهیرانی شوناس دژبه یه کی نیوان میکرۆناسیۆنالیزمه کان و مایکرۆ ناسیۆنالیزمه کان ره هه ندگه لی نوئی به ناکوکیه کان ده به خشیت و به ره به ره وابسته یی خو جیتی جیتی وه فاداری نیشتیمانی ده گرتته وه.

پرسی سهره کی که له م قوناغه دا گرنگی تایبه تی هه یه نه وه یه که ههر کولتوریتک چ راده یه که له ده سه لاتی پتویسته؟ تا چ راده یه که پتویسته نه م گرووپانه له ده سه لات سوودمه ندبن؟ نایا ههر گرووپینک به ستراو به نوینه رایه تیکردن بو دانوساندن له گه ل گروویه کانیتری هه یه؟

له سهره تای سالانی ۱۹۹۰ پۆلۆرالیزمی کۆمه لتی له زۆره ی ناوچه کانی جیهان ته نانه ت له نه وروپای رۆژئاواش له ره هه ندی جوړاو جوړدا به رچاو ده که ویت. به چه شنیک که له م ئاراسته یه دا گروویه نه ژادیه کانی بالا ده ست، لیبوردیهی که متریان له هه مبه ر کۆچره وه نه فریقیه کان، ناسیایی و نه وروپای رۆژه لات (یوگسلافیا، رومانیا، بولگاریا هه بووه وه، پۆلیس ده سه لاتی جیبه جیته کردنی زۆرتری بو به رهنگار بوونه وه ی بیانیه کان (به تایبه ت نانه وروپیه کان) هه بووه. به لانیکه مه وه له به خشینی په نابه ریتی سیاسی بو نه م که سانه گرتی دروسته کرد.

له زۆریتک له ناوچه کان نه وروپای رۆژه لات، نه فریقیا، ناسیای باشوور، کارایب و باسفیکی باشوور، پۆلۆرالیزمی کۆمه لتی یارمه تیده ری پیکه یینانی پرۆسه گه لی سیاسی نوئی بووه. هه ره که ناماژه پیکرا کاتیک که پۆلۆرالیزمه لیبراله کان سهیری سیاست وه که گه مه یه که به کۆی گشتی پۆزه تیف ده کرد، خوازیاری هه ل ره خساندن بو گشت گروویه کان بو گه یشتن به ده سه لاتی سیاسی بوون، پۆلۆرالیزمه کۆمه لیه کان سهیری بریاره کانی حکومه ت وه که گه مه یه که به کۆی گشتی سفر ده کرد، له م رپه وه دا ناماخی سهره کی سیاسی کونترۆلی حکومه تی ناوه نده. نه ویش تا نه ورا ده یه ی که گروویه نایینی و نه ژادیه کانی و سیاسی بن. زۆر جار گرووپ ده سه لاتداری نایینی یا

خود نەژادى بە بەكارھىنەننى دەسلەپتىكى ھۆكۈمەتتە كەيىن گروپپە كانىتر سەركوت دەكەن، ئەم گروپپە مافىكىكى سنووردارىان لە بەشدارىكىدىن سىياسىدا ھەيە. بەم جۆرەش بەرژەۋەندى كەمىيان بەدەستدەكەۋىت.

پىۋىستە ئامازە بىرئىت كە سىستەمى سىياسى لە ژىر كۆنترولى پۆلۇرالىزمى كۆمەللى زۆر لەرزۆكە، بە چەشنىك كە سەركردە سىياسىيەكان بە ئاسايى ناتوانن ناكۆكىيەكان بە شىۋەيەكى ناشىيانە چارەسەر بىكەن. ھەرۋەھا لەم جۆرە پۆلۇرالىزمەدا، گروپپە زالە سىياسىيەكان پەيۋەندى كەمىيان لەگەل گروپپە كانىتردا ھەيە.

بە زىيادبۇنى چەندايەتى گروپپە كۆمەللى و نەژادىيەكان، بۆچۈنلەگەلى جۆراۋجۆر لە لايەن ھەريەك لەمانەۋە گەلەلە كراۋە، مومكىنە رىكەنەكەۋتن و سازش، پىشۋوى سىياسى و لىكترازانى كۆمەلەيتى بەدۋاۋە بىت ئەمپۆكە نمونەي بەرجەستەي پۆلۇرالىزمى كۆمەللى لە ئەفغانىستاندا دەبىئىرىت، لەم چەشەنە بارودۆخەدا ئەگەر لەم ۋلاتەدا ھاۋپەيمانىيەك لە گروپپە جۆراۋجۆرەكانىش داۋەزىت، ناكۆكى قولى بۆچۈنەكان، ھۆكۈمەتە ھاۋپەيمانەكان زۆر لەرزۆك دەكات و پاش ماۋەيەكى كورت دووبارە مەملەنى دەستپىدەكاتەۋە.

۲- پۆلۇرالىزمى لىبرال:

لەم جۆرە پۆلۇرالىزمەدا دەۋلەت ۋەك فاكىتەرى بەرقەراركردنى ھاۋسەنگى و ناۋبۇيوانى لە نىۋان گروپپە جۆراۋجۆرەكاندا، كار دەكات. لەم رەۋتەدا كار بەدەستە ھۆكۈمىيەكان ھەۋللى لىك نىك كردنى ئەۋ جۆراۋجۆرى سىياسى دەدەن كە لەلەيەن گروپپەكانەۋە گەلەلە كراۋە. لەم بارودۆخەدا ئەگەر بەرھەلستكاران بەدەست بەيئەنەۋە، لەۋ كاتەۋە لە رىگەي دادگا و بەپىي دەستور ئەم ئەنجامدەدەن، كاتىك كە گروپپى نارازى بۆ بەدەستەيئەننى مافەكانىيان خاۋەن پىشتىگىرى بەھىز بن، دەتوانن لە چوارچىۋە سىياسەتەكانى حىزب و سەندىكاكان پەيگىرى مافەكانىيان بن لەم

قۇناغەدايە كە دواى دانوساندن، دىالۆگ، قەناعەت پىكردن و سازش، ھەندى له داواكارىيەكان دەبن بە سىياسەت.

بەم جۆرەش پۇلۆرالىزىم ھەل بۆ خەلكانىك دەرەخسىنىت كە سەرچاۋەگەلى سىياسى بە ئاراستەى دابىنكردىن بەرژەۋەندى و بەھا گەلى تايبەت مۆبىلىزە بكن، كە ئەم كارەش بە تىپەر بوونى كات دەسەلاتى ئۆرگانەكانى حكومەتكەر سنوردار دەكات. لەم بارودۇخەدا كاتىك كە ناۋەندىكى دەسەلات لە ھەمبەر ناۋەندەكانىتردا بوەستىتەۋە، دەبىتە ھۆى ئەۋەى كە دەسەلاتى حكومەت سنوردار و كۆنترۆل بكرىت.

بە پىتى تىۋرى پۇلۆرالىزىمى لىبرال، پىرۆسەى سىياسى ۋەك بازارپىكى نابورى كار دەكات، چونكە لە پانتابى نابورىدا، كىپاران بۆ بەدەستەپنەنى خزمەتگوزارى و كالاكان پارە دەدەن، ئەم كارەش لە رىنگەى رىساكانى بازارپەۋە، كرىكار بە فرۆشپار گریدەدات. لە بازارى نازاددا جۆرە ھاوسەنگىيەك لە نىۋان داواكردن و خستەنە روودا دىتە كايەۋە، كە بەرزبوۋنەۋەى داواكارى يا خود كەم بوۋنەۋەى بەرھەمەپنەن ھاوسەنگى بازار تىكەدەدات بە بەراورد لەگەل ئەم بارودۇخەدا، لە پانتابى سىياسى خەلك (كىپاران) لە رىنگەى دەنگەكانىانەۋە (پارە) سىياسەتە گشتىيەكانەۋە (كالا و خزمەتگوزارىيەكان) كە لەلايەن كاربەدەستە سىياسىيەكانەۋە (خستەنە رووكاران) پىشكەش دەكرىن، لە ميانەى دامەزراۋە ياسايىيەكانەۋە (رىساكانى بازار) داۋا دەكەن لەم رەۋتەدا ستراكترەكانى نۆپنەرايەتىكردن بە تايبەتپىش ئەنجومەنەكانى ياسادانان و پارتەسىياسىيە ھاۋپەيمانەكان كە ھەموو جۆرە رىكخراۋە دەستىرۆبىيەكان لە خۆ دەگرن. خەلك بە سەركردىنپان گریدەدەن. لەم بارودۇخەدا، دەزگاي حكومەت، پارتە ھاۋپەيمانەكان و ئەنجومەنە خۆبەخشەكان ھەول بۆ ھىنانەدى ھاوسەنگى لە نىۋان داواكارىيە گشتىيەكان و سىياسەتى گشتى دەدەنە چوارچىۋەى پۇلۆرالىزىمى لىبرال، پىشۋى سىياسى كاتىك روو دەدات كە رىژەى داواكارىيەكانى خەلك لە حكومەت، زۆرتەر لە توانايىيەكانى حكومەت بۆ ۋەلامدانەۋەى خەلك بىت ئەگەر ھەولبەدەن ئەم بابەتە لە چوارچىۋەى شىكردەنەۋەى سىستەمى بىخەينەرۋو، پىتويستە ناماژە بدەين كە لە پراكتىكدا موخرىجاتى (OUT PUT) سىستەمى كەمتر لەو موذخىلاتانەن (IN

(PUT) که بۆی بەرز دەکرێتەوە، ئەمەش بەرە بەرە دووبارە گەرانەوه‌کان (FECD BACK) نگه‌تیف زیاد ده‌کات، له نه‌نجامدا سیستم له دۆخی هاوسه‌نگی دوور ده‌بیتته‌وه. له پۆلۆرالیزمی لیبرالدا. کاتیک گرووپه‌کان ده‌توانن داواکارییه‌کانیان بکه‌ن به‌ سیاسه‌تی گشتی، که‌ خاوه‌ن سه‌رچاوه‌ی پیتویست و یه‌کگرتویی ریکه‌خراوه‌یی بۆ کاریگه‌ر بوون له‌ سه‌ر پرۆسه‌ی سیاسیدا بن، سه‌ره‌پای په‌یره‌ندیکردن له‌ گه‌ژ گرووپه‌کانیتر ده‌ستیان به‌کاربه‌ده‌سته‌ حکوومه‌یه‌کان بگات. به‌ هۆی دابه‌شکردنی ده‌سه‌لات له‌ سیستمی پۆلۆرالیزمدا، وه‌رچه‌رخانه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له‌ سه‌رخۆ و له‌ راده‌به‌ده‌ره‌ و سیاسه‌تمه‌داران له‌ به‌ری گۆرانکاری گشتگیری کۆمه‌لایه‌تی، زنجیره‌ چاکسازییه‌ک له‌ هه‌ندێ کهرتی تایبه‌تی کۆمه‌لگا ده‌ده‌ن.

سه‌ره‌پای جه‌ختکردنه‌ سه‌ر ریکه‌وتن له‌ نیوان گرووپه‌ جۆراوجۆره‌کاندا، چونکه‌ زۆریه‌ی ئەنجومه‌نه‌ خۆبه‌خشه‌کان خاوه‌ن ستراکتۆری نانه‌ندگه‌را و ناهه‌ماهه‌نگن بۆیه‌ به‌ ناسانی له‌ نیوان ئەنداماکانیادا سازش و ریکه‌وتنی سیاسی دروستناییت. چونکه‌ زۆریک له‌ پۆلۆرالیزمه‌ لیبراله‌کان له‌و پرۆایه‌دان که، گۆران و وه‌رچه‌خانه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان پیتویسته‌ له‌ سه‌ره‌خۆ و به‌ به‌رفراوانی ئەنجامبدرین، بۆیه‌ ئەم بۆجونه‌ زۆریک له‌ سیستمه‌ ئەمریکای باکوورو ئەوروپای رۆژئاوای رووبه‌رپووی بن به‌ستی حکومه‌تی، بێ جوله‌یی کردوه‌ په‌یره‌وی کردنی ستراتیژی به‌ به‌رفراوانی (واته‌ گۆرانکاری کۆمه‌لایه‌تی به‌رفه‌راوان) چونکه‌ بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وی ته‌حه‌دیه‌ هه‌نوکه‌یی و داها‌تووه‌کان، پشت به‌ رابردوو ده‌به‌ستیت، بۆیه‌ بۆ ئەنجامدانی گۆرانکارییه‌ گشتیه‌کان زۆر به‌ وریاییه‌وه‌ کار ده‌کات.

پۆلۆرالیزمه‌ لیبراله‌کان گرووپه‌ جۆراوجۆره‌کان وها‌ ویناده‌که‌ن که‌ هه‌ریه‌ک بۆ به‌ده‌سته‌تێنانی سه‌رچاوه‌ نایابه‌کان رکا به‌ریتی یه‌کتر ده‌که‌ن سه‌ره‌پای ئەوه‌ی که‌ هه‌یج یه‌ک له‌م گرووپانه‌ له‌ پرۆسه‌ی رکا به‌ریتیدا گشت داواکارییه‌کانیان ده‌سته‌به‌ر ناکه‌ن، به‌لام‌ ره‌زامه‌ندییه‌کی رێژه‌یی به‌ ده‌ستدین، به‌لام‌ له‌ راستیدا هه‌ندێ گرووپ هه‌یج کاتیک ده‌رفه‌ت بۆیان ناره‌خسیت که‌ پێداویستییه‌کانیان دا‌بینبکه‌ن.

رەخنەگرانى پۇلۋاليزمى لىبرال بە ھۆى مەيلدار بوونى ئەم رەوتە بە جۆرە نوخبەگەرايىەك، رەخنە ئاراستەى دەكەن. بە برواى ئەوان ئەگەر ركابەرئىتتەيەكيش بوونى ھەيىت، ئەم ركابەرئىتى نىوان نوخبەكان و كۆمەلى خەلك لىتى بى بەشن، بەم جۆرەش بوونى نوخبەيەكى بەھىز ھەل و مەرجىك دىئىتتە كايەوہ كە لە ميانەيدا ھەندى كەس لە كاروبارى ھەلئاردنەكاندا دوور دەخرىنەوہ. ئەنجامەكانى ئەم بارودۆخە دەكرى لە گوئ نەدانى بەرفراوان، بەشدارىيى نەكردن لە ھەلئاردندا و بەرھەلستكارى توندوتىزاويى بىيىرئىت.

پۇلۋاليزمى لىبرال و شىوازە بەكارھىنەرەكانى، زۇرچار بنەماگەلىك لەلايەن خەلكەوہ دروستدەكات و پەرە بەم گومانە دەدات كە خەلك پىرپاردەرى سەربەخۆن و دەتوانن كارىگەرى لەسەر نوخبە دەسەلاتدارەكان بنوئىن. ھىرشى سەرەكى بۆ سەر لىبرالەكان كاتىك دەستپىدەكات كە گرووپە كەم داھات، لاواز و رىك نەخراوہكان لە لايەن ئەم رەوتەوہ پشتگىزى دەكرىن.

۳- پۇلۋاليزمى توندپرەو:

لە روانگەى پۇلۋاليزمەكانى تەندپرەوہوہ، پارتە سىياسىيەكان. رىكخراوہ خۆبەخشەكان و دامەزراوہ حكومەتتەيەكان رەنگدەرەوہى بەرژەوہندى چىنە دەولەمەندەكانى كۆمەلگان كە زۇرترىن و چالاكترىن رۆلىان لە ژيانى سىياسىدا ھەيە. لەم چەشنە بارودۆخەدا لە رووى سىياسىيەوہ نوخبە دەسەلاتدارەكان، لە ھەمبەر سىياسەتگەلىك كە بارودۆخى بەرقەرار تىكەدەدات، مافى ئىتو بەكار دىتنن ھاوكات زۆربەى تاكە بى دەسەلاتەكانى كۆمەلگا كە دىسپلىنى نەوتۆ و سەرچاوەگەلى پىئوستيان بۆ دارشتنى سىياسەتى گشتىيان نىيە، كەمترىن رۆلىان لە بەرئوہبردنى حكومەتەدا ھەيە.

لە روانگەى بى دەسەلاتەكان و لايەنگرە رادىكالىيەكانيانەوہ، رىساكانى كەمەى پۇلۋاليزمى لىبرال بە چەشنىكە كە سىستەمى سىياسى، گشت تەنيا بۆ گرووپى

كەمىنە دەزانىت. واتە گروپپىك كە پىرۇسەى سىياسى لە رىگەى سامان، زانىارىى و شارەزايى لە پەيوەند پىكرىندا لە دەست دەكرىت. بەم پىتەش تەنانت لە ھەلومەرجىتكدا كە گشت خەلك لە بەرامبەر ياسادا يەكسان، بەلام لە روى تيۆرىيەو، پۆلۆراليزمەكان جەخت لە سەر سىستەمى سىياسى پشت بەستراو بە يەكسانى، چەق نەگرتن (لامركزىيە) و بەشدارىى بەرفراوان دەكەنەو لە پىتاو رىكخستەنەو، گروپپە پەرت و بلاوەكان، بەھىز كەردنى لاواز و ھەزارەكان ھەولتەدەن، ئەوان دامەزراندن و بەھىز كەردنى كەنالتەكان بۆ خستەنەرووى داواكارىيەكان لە پىداووستىيەكانى بەشدارىيەكانى دەست گەيشتنى خەلك بە حكومەت و بەشدارىيەكانى لە پىرۇسەى دارىشتنى سىياسەتى گشتى بە پىتويست دەزانن بە پىتى تيۆرى پۆلۆراليزمى توندرەو، و ھەا وىنا دەكرىت كە رىگەى بەشدارىى بەرفراوانى خەلك لە رىكخراو، كەندا، ئەوان لە گەل نۆرمگەى دانوساندن، گىتوگۆ، قەناعەت كەردن، ھاوكارىى، بەرپرسىيارىتى مەدەنى كە بۆ ھىتانەدى دىسپلىنى سىياسى و ھەرچەخانى كۆمەلايەتى پىتويست، ئاشنا دەكات.

پۆلۆراليزمە توندرەو، كەن، ھەز لە بەشدارى راستەوخۆى ھاوولتايان لە برىارگەلىتكدا دەكەن، كە كارىگەرى دەخاتە سەر ژيانىانەو، بە پىتچەوانەى پۆلۆراليزمە سونەتتىيەكان كە ھەز لەبنكەكانى رىكەرىتتى دەسەلات و پەيوەندى گروپپى دەكەن، پۆلۆراليزم توندرەو، كەن جەخت لەسەر تاك دەكەنەو و ھەولت بۆ ناساندنى رىكخراو، كەن بەشدارى سىياسى دەدەن، ئەوان ھەولت بۆ گەيشتن بە جۆرە كۆدەنگى و سازش دەدەن، بەلام ھەز لە چارەسەر كەردنى كىشەكان لە لايەن سەرەو (دەسەلات) ناكەن.

شكىردنەو، سىستەمىيانەى پىرۇسەى پۆلۆراليزم؛

بە گشتى پۆلۆراليزمى سىياسى سەرەراى رەچاوكەردنى ئەولەوييەتى تاك و گروپپەكان، چۆنىتى گۆپىنى داواكارىيەكان بە موخرەجاتەكان (OUT PUT) يا

خود نه نجامه سياسييه كانيش ره چاو ده كات، خویندنه وهی پۆلۆرالیزم له چوارچیوهی دامه زراوه گه رایبی و رهفتار گه ریدا ده بیته هۆی شه وهی که ئیتمه به پره نسپیه سیاسییه کانی قوتابخانهی سوود گه رایبی نزیك ببینه وه. تیۆری رهفتاری سوود، به چۆنیتهی پتیکهاتنی رهفتاری دهنگدهران و دهست نیشان کردنی شهوله و بیسته کانی له ریگهی هاوپه یمانی گریدانه وه گرنگی ده دات. له پراکتیکدا ده بینین که له زۆر ره ههنده شه موديله وه ک مودیلی نابووری کلاسیک به ره و چه ندایه تهی کردن مه یلداره پالنه ری به بهر زترین ناست گه یاندن سوود ده توانیته له ریگهی هیما گه لی وه ک ریژه ی هه لبهز و دابه زینی رهفتاری دهنگدانی تاکه کانی و راهی پشتگیری کردنی حیزب هه لبه سه نگی ندریته. هه ر بۆیه زۆر جار پۆلۆرالیزمه کانی بۆ به ده سه ته ی تانی نامانجه کانیان سوود له هه ونه سیاسییه کانی ده رووناسه کی وه رده گرن، تا به م جهۆه ستراتیژییه کانی سیاسه ت دارشتهی حکومه ت له ریگهی دووباره گه رانه وه (FEED BACK) هه لبه سه نگی نین. به پیتی شه موديله، پالنه ره گرووی و رکابه ری تییه کانی ده بنه هۆی دامه زراندنی دامه زراوه گه لی جهۆراو جهۆر، تاله م ریگه یه وه شه و په ری ره زامه ندی ژماره یه کی زۆری هاوولاتیان ده سه بهر بکریته.

ههروهک پیتتر باسکرا له تیۆری نابووریدا، ریساکانی بازار به چه شنیکن که ده توان بهر ژه وه ندییه کانی به پیتی شهوله و بیسته کانی به کار بهر ریکبخهن. شه شهوله و بیسته به پیتی نرخ و چونیتهی خسته نه پروو و داوا کردن دیار ده کریته. له تیۆری پۆلۆرالیزمدا، بازارپی سیاسی (شهۆینی دهنگدان) هه مان شه مانجه کانی وه کو نابووری په یگیری ده کات. مودیلی سیرنتیکی به شداری سیاسی، هۆ و شه نجامی دووباره گه رانه وه (FEED BACK) به پیتی ده ست گه یشتهی نازادانه ی تاک و گروویه کانی به سندووقه کانی دهنگدانه. به پیتی گه مه ی دهنگدان، پالیتوراوه رکابه ره کانی بۆ کیشه کانی ده خه نه پروو. دهنگی خه لک به واتای ریژه ی گونجایی پلانی پالیتوراوه کانی له گه ل پیدایسته ییه کانی خه لک دیته. به م جهۆره ش سه رکه وتنی پالیتوراویک له هه لبه ژاردنه کاندای پیوستی به هه بوونی زانیاری ورد له سه ر خواست و شهوله و بیسته کانی دهنگدهرانه. ههروهها

پیتوسته ده‌نگدەرانیس توانایی و پامانی پیتوستیان بۆ هه‌سه‌نگاندنی پلانی پالیئوراوه‌کان هه‌بیت، له‌م چه‌شنه بارودۆخه‌دا به‌رپرسیاریتی حکوومه‌ت له‌ هه‌مبه‌ر گشت خه‌لکدا پیتوستی به‌ ئالوگۆرکردنی به‌رده‌وامی زانیاریه‌کان و گو‌نجان له‌گه‌ڵ پیتوه‌کانی تایبه‌ت به‌ تی‌چوون و سوود، هه‌یه‌.

لیژده‌ ره‌گه‌زی سه‌ره‌کی دووباره‌ گه‌رانه‌وه‌یه (FEEDBACK) که له‌ کاریگه‌ری موخ‌ریجات (OUT PUT) به‌سه‌ر موخ‌خیلاتدا (IN PUT) به‌ده‌ستدیت. بی‌گومان هه‌ر جۆره‌ ویتنا کردنی‌ک بۆ دا‌بینکردنی داواکاری و به‌رژه‌وه‌ندیه‌ گشتیه‌کانی خه‌لک، هه‌ندی ناره‌زایی ده‌برین و قه‌یرانگه‌لی به‌دواوه‌ دیت چونکه له‌م ره‌وته‌دا ته‌نیا په‌یوه‌ندی چه‌ندایه‌تی له‌ نیتوان موخ‌خیلات و موخ‌ریجاتدا کارامه‌یی راسته‌قینه‌ی سیسته‌می سیاسی نیشان‌اندات. بو‌ومانابه، که بۆ نوونه له‌ به‌شی موخ‌خیلاتی سیسته‌مدا ۴۰ یه‌که‌ی داواکاری و له‌ به‌شی موخ‌ریجاتدا ۳۵ یه‌که‌ی ولامدانه‌وه‌ بوونی هه‌بیت به‌لام مومکینه له‌ پراکتیکدا ۳۵ یه‌که‌ی موخ‌ریجات ولامدانه‌وه‌ی ۵% پیداو‌یستیه‌کانی کۆمه‌لگا بیت و ئه‌م ۵%ش دا‌بینکه‌ری داواکاریه‌کانی گرووپه به‌هیت و ده‌ستپۆکانی کۆمه‌لگابیت. به‌لگه‌ نه‌ویسته له‌م چه‌شنه بارودۆخه‌دا سیسته‌می سیاسی رووبه‌رووی دووباره‌ گه‌رانه‌وه‌ی نگه‌تیف ده‌بیته‌وه له‌وانه‌یه به‌رده‌وام بوونی ئه‌م بارودۆخه ده‌ولت رووبه‌رووی قه‌یرانگه‌لی نوێ بکاته‌وه به‌ پوختی ده‌کری به‌پیتی تیۆری پۆلۆرالیزم، کارکردی سیسته‌م. له‌ چوارچۆیه‌ی شیکردنه‌وه‌ی سیسته‌مانه به‌ شێوه‌ی خواره‌وه‌ روون بکه‌نه‌وه‌.

خوڤندنهوۋى پۇلۇراليزمى سياسى؛

دوۋى رووخانى يەكىتى سوثىت، ھەندى لى تىۋردارانى رۇژئاۋا لەۋىرواىدە بوون كە دىموكراسى لىبرال سەرکەۋتوۋە و مىژوو بە كۇتاهاتوۋە تەقىنەۋەى ناكۇكىيە فرەلايەنەكانى نەژادى، نايىنى و نەتەۋەگەرايى لە ھەلومەرجىكرا روودەدەن كە ھەندى لە دىموكراتەكانى رۇژئاۋا نەم رووداۋانە تايىبەت بە سەردەمى كۇن دەزانن لە ھەمبەر پرۇژەى "سىستەمى نوئى جىھانى" نىمە ۋەرچەرخانگەلى بنەرەتى لە ناستى نزمدا (مىكرۇ ۋەرچەرخان) رووبەرۋوى بىرەنگ بوونى شوناسەكان و سەرھەلدانى لىكترازان لە ناستى نزمدا دەبىنەۋە.

سەرەراى نەۋەى كە ھەندى تىۋردارپىژەرانى پۇلۇراليزمى لاۋازى بلۇكى سۇشبالىستىيان بە سەرکەۋتنى دىموكراسىيەكانى رۇژئاۋا ھەژمار كىردوۋە، بەلام لەراستىدا نەم سەرکەۋتنە ۋىنەيە، زۇرتىر پەيوەستە بە ھەرەسەپنەنى خودى دۇژمن (كۆمۇنىزم) تا بە سەرکەۋتنى خودى دىموكراسى لىبرال. بە واتايەكىتر قەيرانى كۆمۇنىزم، دىموكراسىيەكانى رۇژئاۋاى رووبەرۋوى تەحدەبىيەكى نوئى كىردوۋە و لاۋازىيە شاراۋەكانى ئاشكرا كىردوۋە.

لە سەرەتاي سەدەى بىست و يەكەم كۆمەلگا جۇراۋجۇرەكان چوونەتە ناۋ پرۇسەى جىددىيانەى سەرلە نوئ پىنناسەكىردنى شوناسەكانيان و سەرھەلدانى سنوورى سياسى نوئيان تاقىكىردوۋەتەۋە. دەبى رىشەى نەم ۋەرچەرخانانە لە ھەرەسەپنەنى كۆمۇنىزم و چەقى مىللانئى نىۋان دىموكراسى و تۇتالىتارىزىمدا بدۇزىنەۋە كە دوۋى شەرى دوۋەمى جىھانى بوۋ بە ھۆى سنووردارىشتنى سياسى و نايدىۋۆلۇژىكى، شايانى ناماژە پىدانە كە بەشىكى زۇرى دۇژمن (كۆمۇنىزم) بوۋە ھەنۇكە كە دۇژمن لە گۇرپەپاندا نەماۋە، خودى چەمكى دىموكراسى لىبرال بە ھۆى پۇلۇراليزمى سياسىيەۋە، چۈرچىۋەيەكى تەم و مۇاۋىي لە خۇ گرتوۋە، تارادەبەك كە ھەندى لە تىۋر دارپىژەران ھەۋلى خستەنەرۋوى پىنناسەيەكى نوئى بۇ دەدەن و سنوورى نوئى

دادەریژن. پێویستە ناماژە بەو بەکەین کە هەلویستی راست و چەپی میانرەو لە گەڵ نەم وەرچەرخانە، زۆر توندتر لە راستی توندەرە و بوو، چونکە راستی توندەرە هەر لە نێستاوە دوژمنی خۆی دۆزیووەتەو. لە راستیدا، لە ناوخوا بە دوای دوژمن دەکەوێت تا لە دەروە واته لە نێوان کۆچبەر تا شوناسی کولتوری "راستەقینە" هەژمار دەکریت. پەرەسەندنی راستی توندەرە و دەربری قەیرانی قوتی سیاسییە کە لە میانیدا دیموکراسی لیبرال لە خەسلەتە بەرجەستە و جیاکەرەو سوننەتیەکانی دوور دەخاتەو بەرەو دووبارە دارشتنی سنوورە نوێیەکانی سیاسی دۆست و دوژمن ناراستە دەکات.

بەم جۆرە بەپێی بابەتەکانی کە پێشتر ناماژە پیکران، وەها دەر دەکەوێت کە نەم بەلگەنە زۆر راست نەبێت کە وەها وێنا بەکەن نەمانی کۆمۆنیزم بە واتایی سەقامگیر بوونی خەلک سالیاری پۆلۆرالیزم دێت. هەر وەها ناتوانین نەمانی دوژمنی کۆن بەواتای پێشکەوتن و سەرکەوتنی گەورە دیموکراسی لیبرال هەژمار بکریت.

ئەگەر بێتو لە چوارچێوەی دیموکراسی لیبرال نەتوانن جیهانی بێ دوژمن وێنا بەکەن، کەواتە چۆن مومکینە بروامان بە بەردەوامی ژیانی سیستەمی دیموکراتیکی پۆلۆرالیزمان هەبێت! زیاد لەمەش سیستەمیەک کە بە پێی بنەمالێک جیاکردنەوی دۆست و دوژمن دامەزرا بێت، بەپێی پرنسپییەکان نابێت لە چوارچێوەی پۆلۆرالیزمی سیاسیدا نامرازی لە ناو بردنی دوژمن بێت. بەلکو بە پێچەوانەو پێویستە بە لیبۆردەییەو سەیر بکریت، مەوجودییەتی بە مەشروع بزانیت و مافی دوژمن بۆ بەرگری کردن لە برۆ و روانگەکانی پیاڕیزیت.

یەکیەک لە ناسەواوەکانی پڕ رەنگ بوونی سنوورە سیاسییەکانی نێوان چەپ و راست، گرتگەلێکن کە بۆ شوناسە سیاسییە لێک جیاواژەکان سەری هەلداو کە نەم باروودۆخەش سەرپای لاواز کردنی پۆلۆرالیزمی لیبرال، بوو بە هۆی گۆتەدانی سیاسی بە پارتەکان و نامەیلی بە بەشداریکردن لە پرۆسە سیاسییەکاندا. هەربۆیەش ئەمڕۆ کە پەرەسەندنی شیتوازی جۆراوجۆری شوناسی دەستەجەمکی لە پال شوناسە

ئايىنى، نەتەۋەيىيە و نەژادىن. لەم بوارەدا، ئەو شتەي كە رووبەرۋويى پىرسىيار دەبىتتەۋە، سنورەكانى نىوان "ئىمە" و "ئەۋان"ە. كاتىك كە نەتەۋەيەك ئەم پىرەنسىيە پەسەند بىكات كە ھەر شوناسىك لۆژىكىيە و مەرجى بەردەۋام بوونى ژيانى شوناسەكان داننان بە جىاۋازىيەكانە، لىرەۋە دەتوانىن دەرگاي گىتوگۇ لە نىوان شوناسە جۇراۋجۇرەكان بىكەينەۋە. بۇ گەشىتن بەم ئەمانجە پىتويستە لەسەر زمانى گىتوگۇ رىككەۋتن ئەنجامبەردىت. ھەلبەت رىككەۋتن لەسەر زاراۋە و چەمكەكان بەس نىيە، بەلكو لە پەلەي يەكەمدا پىتويستە لەسەر شىۋازى بەكار ھىنانى زاراۋەكان رىككەۋتن. بە وتەي "قىتگن ئىشتاين" ئەگەر بىريار بىت زمان ۋەك نامىرازى پەيۋەندى كردن بە كار بىت، كەۋاتە پىتويستە نەتەنيا لەسەر پىنناسەكان بەلكو لەسەر ناۋبىرۋىۋانىيەكانىش رىككەۋتن بەدەستبىت. چۈنكە پۆلۆرالىزىمى سىياسى لەسەر ئالوگۇرپى زانىارەكان جەخت دەكاتەۋە، بەم جۇرەش ھەر ئەندازە دوۋبارە گەرانەۋەكانى (FEED BACK) زانىارىيەكان زۆرتىر پەسەند بىكرىن، زەمىنەي لەبارتر بۇ داىبىنكردنى داۋاكارىيەكانى دەنگدەران فەراھەم دەبىت.

بى لايەنى دەۋلەت لە سىستەمى پۆلۆرالىزىمدا؛

لە دەروونى پۆلۆرالىزىمى لىبرالدا، ئاكوۋىيەك دەبىنرىت، بەچەشنىك كە ھەندى جار لىبرالىزىم رەتى دىموكراسى دەكاتەۋە و ھەندى جارىش دىموكراسى، ئىكۆلى لە لىبرالىزىم دەكات. بە گىشتى پىتويستە لە رىگەي سەرھەلدىنى قەيرانى پەرلەمانى لە دىموكراسىيەكانى مودىرنىدا بە دۋاي ئەم بارودۇخە بىكەۋىن. بەم پىيەش ھەندىك لەۋ بىروايەدان كە پەرلەمانتارىزىم ۋاتە بالادەستى دەسەلەتى ياسادانان بەسەر دەسەلەتى جىيەجى كردندا بەجىھان بىنى دىموكراسى پەيۋەست نىيە و پىتويستە زۆرتىر بە لىبرالىزىم بىلكىتەرتىت. لە چۈرچىۋەي پۆلۆرالىزىمدا، دەۋلەتى پۆلۆرالىزىم بىرىتتە لە دەۋلەتلىك كە خاۋەنى ئەۋبەرى فرەيى و جۇراۋجۇرى بىت، بەچەشنىك لە ئەركى سەرەكى گروۋپى دەسەلەتدار، سەپاندىنى دەسەلەتى بى سنورنىيە بەلكو رىكخستىنى

په یوه نډییه کانی نیوان تاك و گروپه کانه تا دادپه روهری دیسپلین و نازادی دابین بکریټ، نهم جوړه دهولته له رووی تیورییه وه وک چاودیریکی بی لایه ن شایه تی مشتمر، دیالوگ، سازش و ریټکه وتنی بهرده وامی نیوان گروپه کانه. نالوژی کومه لگا دیموکراتییه کان و سره هلدانی پیتشوی تابووری، سیاسی و کومه لایه تی بووه هوئی نه وهی که دهولته له چاودیریکی بی لایه ن دورر بکه ویتته وه و سره پای فراوانکردنی پانتایی دهسلات، له زوریک له کار و باره کاندای که له مؤدیلی کلاسیکی لیبرالیزمدا ره تکرابووه وه، دهستیوه ردان نه مجامدات. نهم بارودوخه له گه ل پره نسییه سره تاییه کانی پؤلورالیزم که تیایدا یاسا به بریاره کانی فەرمانره وا هه ژمار ناکرین و بوونی دهسلاتی ناوه ندی له ههر دهولته تی کدا که له رووی نه زمونییه وه نادرست ده زانیت، یهک ناگریته وه. بهم جوړه ش له پرؤسه ی وه چهرخانی دیموکراسیدا، نهم شایه تی سره هلدانی "دهولته گشت" این که به دواها ته کارکردییه کانی بو دامه زراوه کانی یاسادانان چاوه روان کراو نه بووه. نهم دؤخه ش له نیعتباری سیستمی پهرله مانی کهم ده کاته وه، به چهنیک که هندیک پروایان به و پره نسیپانه ی که نهم سیستمه له سهری دامه زراوه له دهستیانداه و نهم کاره ش بووته هوئی نه وهی که دیموکراسی پهرله مانی خوئی له بنیاته زهینییه کان بی به ش بکات. نهم بارودوخه نه تنیا له سرده می نیستادا، به لکو له دهیه سره تاییه کانی سه ده ی بیسته می ش بوو به هوئی نه وهی که هندی له هزرقانان وای بو بچن که نه گهر تنانته بلشقیزم و فاشیزم سرکوتیش کرابان، قهرانی پهرله مانتاریزمی رؤژناوا ههر وهک خوئی ده ماوه، هندی له ممش زورتر رؤیشتوننه و له و پروایه دا بوونه که نهم قهرانه. تنانته پیش سره هلدانی نهم سیستمانه بوونیان هه بووه و له داهاتوشدا ههر بهرده وام ده بن.

پرسی بیلاینه ی دهولته په یوه ندی به بوونی حکومته تی سنوردار و لیک جیاکردنه وهی ژبانی تاییه ت و گشتی له چوارچیوه ی پؤلورالیزمدا هیه. هندی له لیبراله کان به پروا هه بوون به پؤلورالیزم که له میانیدا دهستیوه رنه دانی دهولته له

نازادانه هەلبژاردنی تاکەکان بۆ نامانجەکانیان بە پێویست دەزانن، لە پراکتیکدا نەکوڵییان لە دەولەت کردووە، چونکە. پۆلۆرالیزمەکان وەها شەڕۆفەمی نازادی دەکەن کە پێش ئەوەی نازادی لە ئەنجامەکانی سەقامگیری مافەکان بەپێی دەستوور بێت، لە ئەنجامی دابەش بوونی دەسەڵات بەسەر گرووپەکاندا. بەپێی ئەم بەلگاندە پێویستە دەولەت بەردەوامی بە هەلۆیستی بۆ لایەنەکەى بدات.

جەختکردنەوی لەڕادەبەدەری پۆلۆرالیزمەکان لەسەر بێلایەنی دەولەت بوو هۆی ئەوەی کە بە بۆچوونی هەندیک کەس کە ئەگەر بریار بێت رۆحی لیبرالیستی پاریزیت، پێویستە هەندێ هەموارکردنی بێلایەن لە پرەنسیپی بێلایەنی سیاسیدا ئەنجامبدریت، لە رێڕەوی کاردا. لە وانەیه روانگەى ((جان ستورات میل)) و ((کانت)) سەبارەت بە پۆلۆرالیزم و سەربەخۆیی کارکردن فرامۆش بکری، ئەم باسەش لە هەلومەرجێکدا ئەنجامدەدرێن کە گرووپیێک رابگەینیت کە پێویستە دەولەت لە ژيانى سیاسیدا، ئەلتەرناتیفی جۆراوجۆر رەچاو بکات، بەچەشنیک کە هەندیکیان رێ پێدراو و هەندیکیان رێ پێنەدراو بناسیت. بەم پێشەش دەولەت ناتوانیت چاودێریکی بێلایەن بێت، بەلکو پێویستە لە بری ئەم کارە خەسەلتی دەولەتی ناکاری بۆ خۆی بەرجەستە بکات.

بە هەر حال پێویستە بزانی کە نایا لە کۆمەڵگایەکی پۆلۆرالیزمیدا دەولەت دەتوانیت وەک چاودێریکی بێلایەن و بێ پا کار بکات و دەرفەت بدات شیوازه جۆراوجۆرەکانی ژيانى لەگەڵ یەکترا بژین و لە هەمان کاتدا سەربەخۆیی تاکەکەس و یەکسانی پاریزیت

هەلبەت پێویستە بەپێی پۆلۆرالیزمی ناکاری سەربەخۆیی تاکەکەس روون بکەینەوه؟ بەم جۆرش ئەگەر تاکێک خاوەن چەندین جۆری هەلبژاردنی پەسەندکراوی ناکاری بێت، لەوکاتەدا ئەم کەسە دەتوانیت بەردەوامی بە ژيانى سەربەخۆیی بدات. بەم چەشنەش ئەگەر سەربەخۆیی کارکردن وەک نارمانجێک هەژماربکری، لەم بارودۆخەدا پێویستە هەلسوکەوتیکی ناکاری لەگەڵیدا ئەنجامبدریت.

ئەنجامەكان:

شىكرەنەۋى رەھەندە جۆراۋجۆرەكانى پۆلۆرالىزم بە پىتى بگۆرگەلى ۋەك نازادى، سەرپەخۆى كاركردن، سەرۋەرى، كەسايەتى راستەقىنەى گروپەكان و بوونى دەۋلەتى پۆلۆرالىزم، نىشانىدەدات كە بەكار ھىنانى لە كۆمەلگا جياۋازەكاندا ئەنجامى جياۋاز و ھەندى جار ناكۆكىشى لىدەكەۋىتتەۋە كە لە ھەلومەرجى وابەستە بوونى ئەم رەگەزانە بە فاكترەكانى دەرەۋەى سىستەمى سىياسى بۆ پاساۋەتپانەۋەى كاركردەكانى، گرفتگەلىك دەخولقېتىت.

ھەلسەنگاندنەكانى ديموكراسى پەرلەمانى. ئەۋە دەرەدەخات كە ئەۋ دامەزارۋانەى تەنيا ۋەك تەكنىكى ئامرازىيەكان دەرەدەكەۋن، ناتوانن بەشدارى چالاكانەى سىياسى گەرەنتى بگەن ئەمپروكە بە سەختى دەتوانن تەقۋاى سىياسى كە مۆنشكىۋ ناماژەى پىدەدا و بە فاكترەى سەرەكى خەلك سالارى ھەژمار دەكرد، لە كۆمەلگاكانى رۆژئاۋدا بىينىن. راستى ئەۋەپە كە لە سەرەتاي سەدەى بىست و يەكەمدا ھەۋلىكى ئەۋتۆ بۆ نەھىشتى ئەم كەم و كورپىيە نەدراۋە و بە پىچەۋانەۋە زۆرپك لە باسە ئاكارى و فەلسەفپىيەكانى سەبارەت بە پۆلۆرالىزم پشت گوى فراۋن. ھەلبەت پىۋىستە ناماژە بدرىت كە بە ئىسكى زۆر لە ناتواناى بۆ چارەسەركردى ئەم گرفتە، پەيوەستە بە گرفتە ستراكترىيەكانى سىستەمە لىبرال ديموكراسىيەكان.

لە قۇناغەكانىتردا، بەكار ھىنانى مۆدىلى ھاۋسەنگى بوۋپە ھۆى ئەۋەى كە خەلك سالارى تەنيا بە كارۋركردەۋەپەك بۆ ھەلپژاردنەكان و دەسەلاتبەخشىن بە حكومومەتەكان بگۆرپت. لەم مودىلەدا، لەگەل خەلك ۋەك بەكاربەرانى بازارى سىياسى ھەلسوكەۋت دەكرىت، كە ئەمەش دەپتتە ھۆى گۆتتەدانى سىياسى و كەم بوۋنەۋەى بەشدارى خەلك.

بپوا ھەبوون بە پۆلۆرالىزم پىۋىستى بە لىبوردەى سىياسى ھەپە، ئەۋىش نەك تەنيا لە ئاستىكى نزمى نەتەۋەپىدا بەلكو لە ئاستى نىۋەدەۋلەتپىشدا. ئەزمۋونى ئەم سالانەى دۋاى

ئەمە دەخاتەرپوو كە كۆمەلگاكانى رۆژتاوا تەنانەت لە ناوخۆشدا نەياتتوانىوہ بە سازش و رىككەوتنىكى گشتى سەبارەت بە دان بە خۆ گرتن لە ھەمبەر رەفتارە "جىاوازەكان" بگەن. چونكە بەشىكى زۆر لە ئىمكاناتى نابوورى، سىياسى و كولتورى لە دەست ژمارەيەكى كەمدان كە لە دەرەوى كونترۆلى پرۆسەى ديموكراتىك و پۆلۆرالىزمانەدا كاردەكەن، بۆيە نازادى تاك رووبەرپووى مەترسى بوو تەوہ، تارادەيەك كە لە پراكتىكدا دانوستان لە نىوان بەشە جۆراوجۆرەكانى كۆمەلگادا پچراوہ، بەلگە نەويستە كە ئەمپرۆكە ديموكراسى پۆلۆرالىزمى پىكھاتەيەكى دژ بەيەك لە زنجىرە پرنسسىپىكى ناشتى ھەلنەگرى لە خۆگرتوہ، بوونى ئەم دژ بەيەكيانە لە پۆلۆرالىزمدا دەرپررى قەيرانى جىددى و رىشەدار لە دەرروونى ديموكراسى لىبرالىيە.

به‌شی پینجه‌م

نوئگه‌راییی سیاسی و وه‌رچه‌خانی کارگی‌پیی

سيستمى كارگىرى، وئىنەيەكى گشت كۆمەلگايە كە پەيوەندى پتەوى لەگەل ستراكٲۆرە كۆمەلەيەتى، سياسى، ياساى و نايدىۆلۆژىكى و ئابورىيەكاندا ھەيە. ئەگەر بمانەوئىت پەپرەوى سەرەخۆ، خويىندەنەوى بۆ بکەين، بەلەينىكەمەو، پىۆسىستە جەخت لەسەر وابەستەى ئۆرگانىكى و دوولەينەى پەيوەندىيەكانى (تعاملات) نىوان ستراكٲۆرەكان بکەينەو. بەھەر حال لە رەوتى وەرچەرخاننى سيستمى كارگىرى ناکرئىت سيستمى كارگىرى وەك بۆرىكى سەرەخۆ خويىندەنەوى بۆ بکرئىت و ھەر جۆرە وەرچەرخاننىك بۆ بەرزکردنەوى كارامەيى كارگىرى و وەلامدانەوى پلانە سياسىيەكانى گەشەسەندنى ئابورى، كۆمەلەيەتى تەنيا لە خودى چوارچۆيە بەرتەسكى سيستمى كارگىرىدا. بدۆزىنەو بەيە پىۆسىستە پەيوەندىيە دوو لەينەى سيستمى كارگىرى لەگەل ستراكٲۆرەكانىترى كۆمەلگادا شىبکەينەو. چونكە ھەر ھەنگاويكى سەرەكى بە ناراستە باشتر كردنى سيستمى كارگىرى، بە جۆرىك لە جۆرەكان لەگەل سيستمى سياسى، ئابورى و كۆمەلەيەتى پەيوەندى ھەيە و لە ھەمان كاتدا كارکردى گشت ستراكٲۆرەكان دەتوانئىت كارىگەرى بەسەر كارامەيى و ناكارامەيى سيستمى كارگىرىدا ھەيىت. چونكە موخرىجاتى (OUT PUT) سيستمى كارگىرى بە كۆمەلگا و ژىنگەى سيستمەمەو پەيوەستە، بۆيە وەرچەرخان لە سيستمى كارگىرىدا لە بۆشايدا ئەنجامنادرئىت و دەبى بە رەچاوكردنى بگۆرە جۆراو جۆرەكان خويىندەنەوى بۆ بکرئىت. بەم جۆرەش لە رىنگەى مايكرۆ شىكردەنەو، دەتوانين رىشەيى لە سيستمى كارگىرىدا ئەنجامبەدين. كاتىك باس لە گەشەسەندنى دەكەين پىۆسىستە سەرەتا دلىيا بين كە نايا خودى سيستمى كارگىرى گەشەسەندنى پىۆسىتى ھەيە يان نا؟ سروشتىيە، كاتىك كە خودى سيستمى كارگىرى كەم و كورى قوولئى ھەيىت و نىمكاناتى پىۆسىتى نەيىت، چۆن دەتوانئىت بەرپرسيارىتى گەشەسەندنى ئابورى و كۆمەلەيەتى لە ئەستۆ بگرئىت.

نوڭگەرى و گەشەسەندىنى سىياسى؛

سەرپەراي ئەۋەي كە زۆرچار گەشەسەندىن و نوڭگەرى بە ھاو واتاي بە كتر بە كار دىن، بەلام ھەندى لە توڭزەران، گەشەسەندىنى سىياسى، گشتگىتر لە نوڭگەرى سىياسى ھەژماردەكەن و لەو بىرۋايەدان كە نوڭگەرى سىياسى لە دەروونى گەشەسەندىنى سىياسىدايە و خەسلەتەكانىشى ھاوبەندى نىوان ستراكئۆرەكان و كاركردەكان بۆ داھىنان و نوڭخووزى، بوونى ستراكئۆرگەلى كۆمەلايەتى مەيلدار (انعطافىيە)، بە پىسپۆرئىتى بوون، بوونى چوارچىۋەي كۆمەلايەتى تايبەت بۆ پەرەپىندان بە زانست لىنھاتتووبى بۆ ژيان لە جىھانى پىشكەوتووى تەكنولۇژىك دەزانن. بە بۆچوونى ئەوان دەتوانىن نوڭگەرى سىياسى بە پرۆسەيەك ھەژمار بەكەين كە لە ميانەيدا رۆلە كاركردەيىيە ستراتيۋىكىيەكانى كۆمەلگا ھەول بۆ بنىاتنانەۋە و بەرھەمھىنان دەدەن.

ھەندىكىتر لە زاناىانى زانستە سىياسىيەكان، نوڭگەرى بە ستراكئۆرە سىياسىيەكانى جۆراوجۆر و بە پىسپۆرئىتى بوو، ھەرۋەھا دابەشكردى دەسەلاتى سىياسى بە سەر گشت بەشەكانى كۆمەلگادا پەيوەند دەدەن. ھەندى لە توڭزەران بە روانگەيەكى پارىزگارانه بۆ گەشەسەندىنى سىياسى و نوڭگەرى، جەخت لە سەر بەھاگەلى ۋەك سەقامگىرى، ھاوسەنگى و ھەماھەنگى لە كۆمەلگادا دەكەنەۋە و بە دامەزراۋەيى بوون بە پىيوست دەزانن. بۆ نمونە سامويل ھانتىنگتۆن نوڭگەرى بە پىنى رادەي بە پىشەسازى بوون، دىنامىكىيەت و ئامادەيى (تەھيىز) كۆمەلايەتى، بەشداريى سىياسى و بووژانەۋەي ئابوورى ھەلدەسەنگىنىت. بە بۆچوونى ئەو چونكە لە پرۆسەي نوڭگەرى و گەشەسەندىنى سىياسىدا داواكارىگەلى نوڭ بۆ بەشدارىكردن و گىترانى رۆلى نوڭ سەرھەلدەدەن، بۆيە پىيوستە سىستەمى سىياسى توانايى پىيوستى بۆ گۆرپىنى بارودۆخى بەرقەرارى ھەبىت. بە پىچەۋانەۋە سىستەم روويەرووى ناسەقامگىرى، پشپوى، دەسەلاخووزى و ھەرەسەپنەنى سىياسى دەبىتەۋە و لەۋانەيە ۋەلامدانەۋەي كۆمەلگا بۆ ئەم پشپويىيە بەرەو شۆرش كۆتا بىت.

به بۆچۈنى ھانتىنگتون ھەر ئەندازە سىستېمىكى سىياسى لە سادىيەۋە بەرەو ئالۋىزى، لە وابەستەيى بەرەو سەربەخۆيى، لە نامەيلدارى بەرەو مەيلدار بوون، لە پەرت و بلاۋى بەرەو يەكبوون ھەنگاۋ بىتت، بەھەمان ئەندازە رادەي گەشەسەندنى سىياسى ئەم سىستېمە زياد دەبىتت. بىگومان كاتىك كە لە كۆمەلگا جۆراۋجۆرەكاندا خويندەنەۋەي ئەم پىئودانگانە دەكەين، دەبىنن كە ۋەلامى سىستېمى سىياسىيە جياۋزەكان بەم پىئودانگانە يەكسان نىن، چونكە لەو روۋەۋە كە لە چوارچىۋەي بەھا خويندەنەۋەي گەشەسەندن و نۆيگەرى سىياسى دەكرىت، بۆيە دەكرى مەيلداربوونى زۆرتى سىستېمىك ۋەك رەفتارگەلى دژى گەشەسەندن و دژى بەشدارى سىياسى ھەژمار بكرىت. لە لايەكىتەرەۋە ((لوسيان پاى)) لە چوارچىۋەي قەيران، خويندەنەۋەي گەشەسەندن و نۆيگەرى سىياسى دەكات و لەو بروايەدايە كە دەرباز بوونى سەرکەوتوانە لە قەيرانەكان رىگە خۆشكەرى گەشەسەندن و نۆيگەرى سىياسىيە. پاى شەش قەيران شىدەكاتەۋە كە برىتەين لە، قەيرانى شوناس، بەشدارى، دەسترۆيى، مەشروعيەت، دابەشكردن، يەكپارچەيى.

ۋەرچەرخانى كارگىرى و نۆيگەرى سىياسى؛

لە پرۆسەي نۆيگەرى سىياسىدا سىستېمى كارگىرى رۆلى سەرەكى دەگىرپىت و خودى ئەم كارەش پىئوستى بە گۆزان و ۋەرچەرخان لە ناو خودى سىستېمى كارگىرىدا ھەيە. بۆيە لەم خويندەنەۋەيدا پىئوستە ھەلسوكەوتى نىوان ئەم دوو پرۆسەيە رەچاۋ بكرىت. بە پىي خەسلەتەكانى ھەر سىستېمىكى سىياسى، ئەم سىستېمە رووبەرۋوى زنجىرە داۋاكارىيەك دەبىتتەۋە، پرس داۋاكارى و تىكۆشان بۆ داينكردنى داۋاكارىيەكان بەشىكى نەچراۋى ھەر پىئاسەكردنىكى سىستېمە. لەم ئاراستەيدا بە پىي ئەۋەي كە ئەم داۋاكارىيەنە لە لايەن چ گروپگەلىكى كۆمەلگا بەرز دەكرىتتەۋە، ھەرۋەھا ۋەلامى چ گروپگەلىك دەدرىتتەۋە، دەكرى پۆلەين بكرىن. رىكخراۋە سىياسىيەكانىش بەپىي چالاكىيەكانىيان و جۆرى سەرقال بوونىيان و سەر بە چ

گروویٹکن، پۆلینده کریئن. بعم پییهش ده توانریت جۆری ریکخراو و چالاکیه کان لیک جیا بکریتهوه. ههندی لهم گرووپه سیاسیانه له رووی کاریگهر بوون به سهر بریاره سیاسییه کاندا رۆلی سهره کییان ههیه.

سیسته مه سیاسییه کان رووبه رووی هه موو جۆره داواکاری و ریکخراو گهلێک ده بنهوه که ههر یه کیان به جۆرێک داواکاریان ده خه نه روو. توانایی ههر سیسته میك بۆ وه لامدانه وهی داواکارییه کانیاں جیاوازه. ههر نه ندازه سیسته می سیاسی توانایی زۆرتری بۆ گێرانی رۆلی جۆراوجۆری هه بیته، به هه مان نه ندازه توانایی ئاراسته کردن و په ره پیدان به نامانجگه ملی سهر به خۆیا نهی ههیه. نه مهش به رفراوان کردنی پانتای سیاسهت و خزمهتگوزاری کارگێری بۆ گرووپه جۆراوجۆره کانی لینه که وهیته وه.

سیسته مه سیاسییه جۆراوجۆره کان له رووی مامه له کردن به وه ره ره خان و گۆزانکاریه ((چاوه روان نه کراوه)) توانایی و لیته اتوویی یه کسانیاں نییه. توانایی شار دراوه (بالقوه) بۆ مامه له کردن له گه له جۆره نوێیه کانی داواکارییه سیاسییه کان ته نیا له هه لومه رجیکدا فه راهم ده بیته که سیسته می قۆناغی نوێگه ری سیاسی تیپه ران دیته. تایبه تمه ندیه کانی نوێگه ری سیاسی بریتین له:

- ۱- ناستیکی به رزی جۆراوجۆری (تنوع) له رۆل و دامه زراوه سیاسییه کاندا.
- ۲- په ره سه ندنی چالاکێ ریکخراوه کارگێری و سیاسییه ناوه ندیه کان و په ره پیدانی له سه ره خۆی نه م ریکخراوانه له گشت که رت و به شه کانی کۆمه لگادا.
- ۳- مه یل بۆ خیراته ره خشین هیزی شاراوه به گرووپه کانیته رت و دابه شه کردنی به سه ره گشت هاوولا تیاندا.
- ۴- مه شه روعییهت بوونی نوخبه سونه تییه کان و ره وتی روو له زیاد بوونی به ره رسیه تی ئایدیۆلۆژیکی و جیگه ر کراوی سه ره کرده سونه تییه کان له هه مه به ره هاوولا تیان که هیزی شاراوه (بالقوه) یان ههیه.
- ۵- سه ره به خۆ بوونی ریکخراوه نا حکوومییه کان له کار کردندا.

نهم پیش مهرجانی سهر وه گریډراو به پشتگیری بهردهوامی سیاسییه، ههروهه پیتیستی به نههیشتنی وهفاداری سیاسی دامهزراوه لهسهر خزمایهتی و گواستنهوهی بۆ وهفاداری به گروهیه نوخبهکانی ههیه. کهم بوونهوهی پابهندی خزمایهتی، سهکردهکان ناچار دهکات تا به بهردهوامی ههولتی بهدهستهینانی پشتگیری هاوولاتیان بدن تا بهم جۆرهش سهکرهوتنیان له بهدهستهینانی دهسهلاتی بهردهوام و کاریگهر جیگیر بکهن.

سهر له نوێ دابهشکردنی دهسهلات له تایبهتمهندییهکانی نوێگهری سیاسی ههژمار دهکریت، چونکه به پیچهوانهوه بهشداریی سیاسی که له پیداوستییه سهرهتاییهکانی گهشهسندنی سیاسی ههژمار دهکریت، مانای نامینیت. له ههلوهمهرجی نهبوونی نوێگهری سیاسیدا، نوخبه سیاسییهکان له سهرههلهدانی ریکخراوه خۆیهخشهکان دهترسن و ههولدهدهن کونترۆلی پروسهی خستنه رووی داواکارییهکان و گهله کردنی خواستهکان بکهن. بهم پیهش نوخبه سیاسییهکان ههولتی دامهزراندنی ریکخراو گهلیک دهدهن تا داواکارییه پهرت و بلاوهکان کونترۆل بکهن.

له پروسهی سههرله نوێ دابهشکردنی دهسهلاتدا، ستراکتۆره کاریگری و سیاسییهکان به جیاواز له یهکتر بهلام له ههمان کاتدا پیکهوه گریډراو دهکهونه ژیر کاریگهریدا. چونکه نهم پروسهیه تهنیا وهرچهرخان له سیتهمی کاریگریدا لهخۆ ناگریت، بهلکو ناسته جۆراوجۆرهکانی بریاردان له چوارچۆیهی ستراکتۆری سیاسیدا لهخۆ دهگریت. بهم جۆرهش یهکلیک له دههراویشتهکانی پروسهی سههرلهنوێ دابهشکردنی دهسهلات که به نامهرکهزی بوونی کاریگری گهله دهکریت. کاریگهری بهسهر گشت سیستهمددا دهنوینیت.

کارامهیی سیستهمی سیاسی نهتهنیا به سیاست و شتوازه گهشهسهندووهکان له ناوهندا پهیههسته. بهلکو پهیههسته به نمونهی (غودج) ههلسوکهوتی دهولت له بهرفراوانکردنی خزمهتگوزارییهکان بۆ گشت ناوچهکان به گشتی ناسهوارهکانی ناوهند

گهرایی کارگیزی، له كهه بوونهوهی داهیتان، بهشداري نهكردن، به فيرودانی هیزی مرزی و له نهغامدا وهلام نه دانهوهی سیسته می کارگیزی به داواکاریه سهه تاییه کانی خه لک بهرجهسته دهیت و له مپهر له بهردهم بووژانهوهی خیرای نابوری و کومه لایه تی دروسته کات. چونکه به دیهانتی پلانه خیراکانی نابوری و کومه لایه تی پیوستی به بهشداري کردنی بهرفراوانی گشت ناسته کارگیزی و ریخراوه ییه کانی هه یه.

ناوه ندگهرایی کارگیزی و به گشتی ناوه ندگهرایی دهسه لات و سهه له نوی دابهش نه کردنهوهی دهسه لات، بیتلایه ن کردن و وهرگرتنهوهی بهرپرسیاریتی زوریک له کارته کانی لیده که ویته وه و یه کیک له ناسه واره سهه کیه کانش ناتوانی سیسته می کارگیزی له وهگه رخستنی هیزی پسپوره. بهم چه شنه پیوستی له ریگهی سهه له نوی دابهش کردنهوهی دهسه لات گرتی سیاسیانه ی ناوه ندگهرایی کارگیزی چاره سهه بکریت. واته له ریگهی گواستنهوهی دهسه لات بۆ ناوچه کان، نه م ناوچانه له تنیا جیه جیکاری بریاره کانی ناوه ند بۆ فاکته رگه لی سهه کی بریاردان و بهشداري کردن له پرۆسه کانی پلاندانانی نابوری و کومه لایه تی بگوردرین. هه لته نه م کارهش پیوستی به زانیاری بهخشین و لیها تووی و نه بوونی بزافگهی رهتکرنهوهی ناوه ند. چونکه هه رهک پیشت نامازه پیکرا یه کیک له خسه له ته کانی گه شه سه ندنی سیاسی و کارگیزی فره ستراکتوری و جورا و جوری رۆله کانه و له پال نه مه شدا پیوسته بگورره کانیتر ره چا و بکریت که نه مهش بریتییه له سهه به خوی ستراکتوره کان له کارکردن و هه بوونی دهسه لات له بریار ده رکردن دایه نه که نهوهی که گشتیان راده برپی بۆرۆکراسی دهسه لات داربن.

یه کیک له پرسه گرنه کانی په یوه ست به پرسی ناوه ندگهرایی ریخراوه یی، پرسی تاکه گهرایی له سیسته می کومه لایه تی و سیاسی دایه، به واتایه کیت ره ندی جار "نه قلی تاکی" له سهه روی "نه قلی گروهی" دایه و له کۆتادا تا که به بریاره ری سهه کی هه ژمار ده کریت.

هەندى جار پالنه‌ره كولتوروييه‌كان ده‌بنه هۆى ئەوه‌ى كه بريار ده‌ركردن له ده‌ست كه‌سانىكى كه‌م بىت و به‌رپه‌به‌ره پله به‌رزه‌كان رىكخراو و له ترسى له ده‌ستدانى ده‌سه‌لات و سه‌ركه‌وتنه‌كه‌يان، ته‌نانه‌ت له به‌ر ئەوانىتر سپاردنى برياردانى كه‌م بايه‌خ خۆ په‌رئىز بن، ئەم جۆره ناوه‌ندگه‌رايه‌يه بى بايه‌خه ده‌بىته هۆى بى رۆل كردن، گوئى نەدان و به‌شدارى نەكردن ژماره‌يه‌كى فراوانى رىكخراوه كارگىرييه‌كان.

چوونه ناو پرۆسه‌ى نوئىگه‌رى پىويستى به نا ناوه‌ندگه‌رايى واته ديموكراتيزه كردنى سيستمى كارگىرئى هه‌يه. به‌گشتى له نىوان ديموكراتيزه كردنى سيستم و ناوه‌ندگه‌رايى كارگىرئى ناكوئى هه‌يه. به واتايه‌كىتر نا ناوه‌ندگه‌رايى هه‌نگاوئىكه به ناراسته‌ى به جه‌ماوه‌ريه‌كردنى سيستمى سياسى.

به هه‌ر حال پىويسته سيستمى سياسى سه‌ره‌راى هه‌بوونى توانايى پىويست بۆ گورپانكارى كردن به ناراسته‌ى داواكارىيه‌كانى ژينگه‌ى سيستم، ده‌سه‌لات و توانايى بۆ وه‌رچه‌رخانى ستراكٲوره‌كانى به تايبه‌تيش سيستمى كارگىرئى هه‌بىت. به گشتى له كۆمه‌لگا موديرنه‌كاندا په‌يه‌ندييه‌كى نزيك له نىوان فه‌راهه‌م بوونى سه‌رچاوه‌كان بۆ نوخه‌ سياسييه‌كان و كه‌نالنه‌كانى خسته‌نرپووى داواكارى و چالاكييه سياسييه‌كان هه‌يه.

مىژووى سيستمه‌ سياسييه هاوچه‌رخه‌كان پره له بابه‌تگه‌لى خۆگونجاني ناسه‌ركه‌وتوو ياخود نه‌بوونى خۆگونجاني ستراكٲوره جۆراو‌جۆره‌كان له‌گه‌ل داواكارىيه نوئيه‌كاندا. توانايى سيستمه‌ سياسييه هاوچه‌رخه‌كان بۆ راكيش كردنى وه‌رچه‌رخان له داواكارىيه‌كاندا په‌يه‌ندى راسته‌وخۆى به گه‌شه‌سەندنى فره لايه‌نه‌ى دامه‌زراوه‌يه‌يه. له‌م ره‌وته‌دا پىويسته ناماژه بكرىت به نوئىگه‌رى دامه‌زراوه‌گه‌لى ياسادانان و جىبه‌جى كردن و گشت دامه‌زراوه‌كانى راده‌برين و كۆ كردنه‌وه‌ى داواكارى و خواسته‌كان.

بۆرۆكراسييه‌كان رۆلئى سه‌ره‌كيبان هه‌يه له فۆرم دان به چوارچىوه‌ى سيستمه‌ فره (تنوع) بووه‌كان و به نامرازى گزنگى يه‌كبارچه‌يى و يه‌كگرتووى سياسى و نوئىگه‌رى سياسى هه‌ژمار ده‌كرين. هه‌روه‌ها خودى رىكخراوه كارگىرييه‌كانيش به فاكته‌رى

هێزی کردنی نوێگه‌ری هه‌ژمار ده‌کری. له‌ رێگه‌ی کارکرد و توانایه‌کانی بۆرۆکراسیه‌وه بۆمان ده‌رده‌که‌وێت که تا چ ئاست کۆمه‌لگا ئاماده‌یی بۆ وه‌رچه‌رخان و گۆرانیکاری سیاسیه‌یه‌.

له‌ خۆیندنه‌وه‌ی سیسته‌مه‌ کۆلۆنیالکاره‌کانی پێشوو دا ده‌بینین که دام و ده‌زگا حکومه‌یه‌کان زۆلی سه‌ره‌کیان له‌ نوێگه‌ریدا هه‌بووه‌. له‌م جۆره‌ کۆمه‌لگایانه‌دا، گه‌شه‌سەندنی سه‌ره‌تایانه‌ی بۆرۆکراسیه‌کان به‌ ناراسته‌ دا‌بینکردنی پێداویستیه‌کانی هێزه‌ کۆلۆنیالکاره‌کان بۆ پاراستنی دیسپلین بووه‌. له‌ لایه‌که‌وه‌ ئهم بۆرۆکراسیه‌کان یارمه‌تی فراهه‌م کردنی چوارچۆیه‌ جێگیر بووه‌ یاسایی و کارگێڕیه‌کانی داوه‌ و له‌ لایه‌کیتره‌وه‌ هه‌ول‌دراوه‌ که ئاستی به‌رزدا به‌ ناسیاسیه‌کانه‌ ب‌نێتیه‌وه‌ و ده‌ست له‌ کاروباری سیاسیدا وه‌رنه‌دات. به‌رده‌وام ئهم بۆچوونه‌ که پێویسته‌ له‌ رووی سیاسیه‌وه‌ داموده‌زگا کارگێڕیه‌کان ب‌ی لایه‌ن بن، به‌هێزتر ده‌بوو. له‌م ناراسته‌یه‌دا ده‌بینین که کۆلۆنیال گرووپه‌ سیاسیه‌کان و رای گشتی ره‌چاو نه‌کردوه‌ و هه‌ر بۆیه‌ش هه‌ول‌دراوه‌ بۆرۆکراسی له‌ چوارچۆیه‌یه‌کی داخراودا کاریکات. هه‌ندێ جار کارکردی داموده‌زگا کارگێڕیه‌کان ته‌نیا نه‌خامدانی کاری ناسه‌ره‌کی بوو. دووه‌مین ئاست له‌ بۆرۆکراسیه‌نوێیه‌کاندا و پارتمان و چینگه‌لیتک له‌ خۆوه‌ ده‌گری که دوا‌ی به‌ده‌سته‌پێنانی سه‌ربه‌خۆیی گه‌شه‌یان کردوه‌. ئهم بۆرۆکراسیه‌کان ناسیۆنالیستیه‌کاندا بووه‌. بۆرۆکراسیه‌ نوێیه‌کانه‌ ئه‌رکی پێشکه‌وتنی ئابووری، باش‌ترکردنی بارودۆخی په‌روه‌رده‌ و پلانگه‌لی گه‌شه‌سەندنی کۆمه‌لگایان له‌ نه‌ستۆدا بوو.

زۆریه‌ی ئهو بۆرۆکراتانه‌ی که له‌م بۆرۆکراسیه‌ نوێیه‌دا کاریان ده‌کرد لایه‌نگه‌ری سیاسیه‌ی ئاشکرایان هه‌بوو و زۆرت‌ر له‌ قۆناغی کۆلۆنیال به‌رپرسیارته‌ی سیاسیه‌کان هه‌بوو. زۆرجار ئهم بۆرۆکراتانه‌ خۆیان به‌ نوێنه‌ری بزاف، گرووپ و پارتیه‌ سیاسیه‌ جو‌را‌وجۆره‌کان ده‌زانی، به‌گشتی زۆریه‌ی ئهم فه‌رمانبه‌رانه‌ ئه‌رکه‌که‌یان به‌ سیاسیه‌ هه‌ژمار ده‌کرد. هه‌ربۆیه‌ش هه‌لسوکه‌وتیان زۆرت‌ر سیاسیه‌ بوو تا کارگێری.

له نيوان بۆرۆكراسى كۆن و چينه نوتيه كارگيرييه كانى پهيوه ندى ناشتييانه بوونى نه بوو، به تاييه تيش له سه ره تا كانى سه ره به خوئى ئەم گومان و متمانە پى نه كردنه له نيوان بۆرۆكراته ناسيۆناليستييه كان و فه رمانبه ره به جيما وه كانى سه رده مى كۆلۆنيال زۆرتر ده بينرا.

خه سلەت و كار كردى ئەو بۆرۆكراسيانهى كه له ژير كۆنترۆلى حكومه تى كۆلۆنيالدا نه بوون، سه ره راي بوونى خالى هاوبه ش، به لآم دۆخى جياوازيان هه بوو. هه ندى ئەم بۆرۆكراسيانه تا كۆتايى هاتنى شه رى دووه مى جيھانى پانتاي سياسيان كۆنترۆل ده كرد. ستراكۆپرى كارگيرى زۆرىك ئەم سيسته مانه تيكه لىك له ره گه زگه لى ته قليدى و موديرن بوو و هه ندى جاريش لاسايى كردنه وهى سيسته مى نه وروپى بوو. هه ندى ئەم سيسته مه كارگيريانه، ره چاوى به رژه وه ندى ئۆليگارشى ده سه لاتدارى ده كرد و له هه مان كاتيشدا خاوه ن زنجيره نامانجگه لى كۆمه لآيه تى و ئابووريش بوون. نه گه ر چى سه ره تا نوئىگه رى له بواره كانى سه ربازى و په روه رده دا كورت ده كرايه وه به لآم هئىدى هئىدى به ره و بواره كانى كۆمه لآيه تى، ئابوورى و سياسى په لكيشى كرد و ئەمەش پانتاي چالاكييه كانى بۆرۆكراسى له روى له ئەستۆ گرتنى به ربرسيارىتى نوئى، فراوانتر كرد. به هاتنه ناوه وهى هئىزى مرۆپى نوئى بۆ دامه زراوه حكومه ييه كان، رۆحىكى تازه به سيسته مى كارگيرى به خشرا.

له هه ندى ولآتى وه ك مه كزيك، پارتە ريكخراوه نيمچه شۆرشگيرييه كان توانييان ئۆليگارشى ده سه لاتدار برووخينن و چوارچيويه كى سياسى سه قامگير دامه زرينن. به گشتى له گشت كۆمه لگاكاندا جا ميژووبى بن يان نوئى، بۆرۆكراسى له ده ست نوخبه سياسى و گروه په سه ره كيه كاندا بووه، له نيوان نوخبه گه لىك كه هه ولئى داوه له ريگه ي بۆرۆكراسييه وه پيداويستى و نامانجه كانى دايبينكات و به رپۆه به ر گه لىك كه هه ولتان داوه سه رچاوه ئابووريه كان و پشتگيرى سياسى بۆ نوئىگه رى موپيليزه بكه ن. له هه مبه ر گوشاره جۆراوجۆره كاندا، ناسته به رزه كانى بۆرۆكراسى هه ز له په ره پيدان به هه ندى له خه سلەته دامه زراوه يى و ئاراسته سياسييه كانى خوئى ده كات

و سەرەكیترین ئەم ھەزەنەش لە جەخت كۆندە سەر دامەزرەوێ ناوئۆی و سەر بەخۆی لە كار كۆندا دەبینرێت. لەم رەوتەدا زۆر جار ھەول دەدرێت تا داواكارى و بەرژەو ھەندىبەكان لێك تێك بگرێنەو، و سەرەپاى بەرگرى كۆندە لە ھەمبەر گوشارە دەره كىبەكان رەچاوى بەرژەو ھەندىبى بۆرۆكراتەكان بە خزمەتكارى خەلك بناسرێن.

ھەندى جار بۆرۆكراتەكان خۆيان بە كەسانىك دادەنێن كە لە ھەمبەر دەزگای كارگێرىدا بەرپرسيارن، و بۆبەش بە جەخت كۆندە سەر رێساكان لە برى پەيوەندىبەكان پابەندى پىشەكانيان دەبنەو، گشت ئەم مەیلانە دەكرى تىكەل بە جۆرەكانى ستراكۆزى رێكخراوێبى بىتەو. بەھەر حال زۆرىك لەم دامودەزگایانە گشت خەسەلتە كارگێرىبەكانى ((قێر)) يانەيان بە دەست نەھىناو. لە روى گونجانەو خەسەلتەكانيان لەگەل مودىلى ((قێر)) خال بە خال جىاوازن.

شایانى ناماژە پێدانە كە ئەم خەسەلتە رێكخراوى و كارگێرى لە بۆشاییدا دەرناكەون بەلكۆ لە ئەنجامى بارودۆخى كۆمەلایەتین. بە ھۆى ئەم بارودۆخەشەو بەرۆكراسىبەكان لە روى خەسەلتى رێكخراوى، ھەر لەسەرەتاو خاوەن كار كۆدى بەرفراوانى كۆمەلایەتى و سیاسى بوونە و لە پرۆسەى سیاسیدا بەشداريان كۆدووە.

گشت ئەم تايبەتمەندىبانە بوو ھۆى ئەوێ كە سىستەمى كارگێرى ئەنجامدانى زنجیرە كاروبارىك لە دەزگای حكومەتدا ناسان بكات. گرنگترین ئەم كاروبارانە بریتین لە:

- یەكپارچەبى سىستەم.
- بوونى توانابى پێوىست بۆ وەرگرتنى داواكارىبە جۆراچۆرەكا.
- بوون بە نامرازگەلى گرنگ بۆ ھىنانەدى ناوھەندى ناوھەنگەرابى (تەركز) و یەكپارچەبى.
- یارمەتیدانى نوخە سیاسىبەكان بۆ سىاسەت دارىشتنى بەردەوام.
- یارمەتیدان لە مۆبىلەزە كۆندى سەرچاوەكان (باج و ھىزى مۆبى) و پشتگێرى سیاسى.

- بوونی داموده‌زگای بئرده‌وامی کارگیری و تاقمگه‌لی پرؤفشنال تیايدا، که سەر به خو له گروپ به‌ندییه‌کان کار ده‌کەن، ده‌توانن یارمه‌تیدەری پیشکەش کردنی خزمەتگوزاری ته‌کنیکی و ئاسانکاری بۆ گشت خەلک بن و متمانه‌ی گشتی راکیش بکەن.

سیستەمی کارگیری ده‌توانیته‌، سەرەپای بوونی ناکۆکی شاراو (بالقوه) له‌ نێوان گروپه‌ سەرەکییه‌کانی کۆمه‌لگادا، له‌ پیشکەش کردنی خزمەتگوزاری بئرده‌وام دانیایان بکاته‌وه و به‌بێ ره‌چاوکردنی گۆرانکارییه‌کانی ده‌سه‌لات له‌ نێوان ئەم گروپانه‌دا، پارێزگاری له‌ مافه‌کانیان بکات. هه‌روه‌ها سیستەمی کارگیری ده‌توانیته‌ یارمه‌تی به‌ریکخستنی په‌یوه‌ندییه‌کانی نێوان قه‌له‌مه‌وه‌ی سیاسی، نوخه‌کان و گشت گروپه‌کانی کۆمه‌لگا بدات و به‌ مۆبیلێزه‌ کردنی سه‌رچاوه‌کان له‌ پرۆسه‌ی نوێگه‌ری و به‌شداریی سیاسی یارمه‌تی سه‌رکرده‌ سیاسیه‌کان بدات. له‌ درێژخایه‌ندا ئەم ره‌وته‌، بۆرۆکراسی له‌ ململانیی سیاسی و به‌ سیاسی بوون دوور ده‌خاته‌وه به‌م جۆره‌ش له‌م چه‌شنه‌ بارودۆخه‌دا بۆرۆکراسی ده‌توانیته‌ له‌ رێگه‌ی رازیکردن داواکارییه‌ دژ به‌ یه‌که‌کانی کۆمه‌لگا و دابین کردنی پێداویستی توێژه‌کان، له‌ گوشاره‌کانی سه‌ر نوخه‌ی سیاسی که‌م بکاته‌وه. له‌م ئاراسته‌یه‌دا سیستەمی کارگیری نه‌ته‌نیا گیرۆده‌ی پرسه‌ سیاسیه‌کان و به‌ سیاسی بوون نابێته‌وه، به‌لکو ته‌نگۆه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانیش که‌م ده‌کاته‌وه و سه‌ره‌پای مه‌شروعییه‌ت به‌خشین به‌ سیستەمی سیاسی ده‌بێته‌ هۆی به‌رزکردنه‌وه‌ی به‌شداری سیاسی.

به‌ پێی بابته‌کانی سه‌روه‌ه سیستەمی کارگیری له‌ پرۆسه‌ی به‌کومه‌لگابوونی سیاسی نه‌رکی گرنه‌گ له‌ نه‌ستۆ ده‌گرێت. له‌م پرۆسه‌یه‌دا ده‌زگای کارگیری سه‌ره‌پای فه‌راهه‌م کردن و دابینه‌کردنی پێداویستی گروپه‌ جۆراوجۆره‌کانی کۆمه‌لگا، ئەم گروپانه‌ به‌ دامه‌زراوه‌گه‌ل و ئاشنا ده‌کات. له‌م رێگه‌یه‌وه سیستەمی کارگیری سه‌ره‌پای به‌رزکردنه‌وه‌ی توانایی سیستەمی سیاسی بۆ راکیش کردنی گشت جۆره‌

داواكارىيە سىياسىيەكان، دەبىتتە ھۆى بەرزكردنەۋەى توانايىيەكانى لە مامەلە كەردن لەگەل گشت جۆرە داواكارىيەكاندا.

لە سىستەمە تەقلىدىيەكاندا، دامودەزگاي دەولەتى سەرەراى فەراھەمكەردنى سەرچاۋەكانى پىۋىست بۆ نۇخبە سىياسىيەكان، بەشدارىيە لە رىكخستىن و جىبەجى كەردنى سىياسىيەكان دەكەن و ھەندى جارىش لەگەل گروپپە چالاكەكانى ۋەك نۆرسىۋىكراسى و نۇخبە نايىنىيەكان، بەشدارى لە مەملەئىتى سىياسىدا دەكەن. ھەلبەت لە سىستەمە تەقلىدىيەكاندا زۆرىك لە بەرزەۋەندىيە و خواستەكان نەخراۋنەتەرۋو و لە شىۋە سىياسىيەكاندا جى ناگرنەۋە، چۈنكە زۆرىنەى خەلك لە پىرۆسەى كۆمەلەيەتى، نابوورى و سىياسىدا بەشدارى ناكەن زۆرجار لە قۇناغى پىش نۆيگەرىدا، بۆرۆكراسىيەكان دەتوانن، داواكارىيەكان بوونى سىياسىدا، بە ناراستەى خوگرتنى گروپپە جىاۋازەكان لە چوارچىۋەيەكى گشتى و دەزگايەكى سىياسىدا گرتو كە ئەم كارەش مەشروعيەتى سوننەتى بە سەركرەدەكان دەبەخشىت و چوارچىۋەى كۆمەلەيەتى دەپارىزىت.

لە قۇناغى نۆيگەرى سىياسىدا، بۆرۆكراسىيەكانى زۆرتەر لە پىرۆسەى سىياسىدا بەشدارن، ئەم دامەزراۋانە لەم قۇناغەدا، بەشدارىيە بۆ گروپپەگەلى بەرفراۋان لە پىرۆسەى سىياسى و لە ناستىكى بەرزدا دەرخسىت. ئەوان يارمەتى زۆر بە مەشروعيەت بەخشىن بەو سەركرەدەنى كە خاۋەن بنەماى تەقلىدى نىن، دەدەن، ئەم دەستىۋەردانەى بۆرۆكراسى لە پىرۆسەى سىياسىدا بە چەندىن شىۋە دەبىنرىت:

۱- لە ھەندى ۋىلايەت بۆرۆكراسىيەكان لە دىياركەردن و جىبەجى كەردنى ئامانجەكان و رىيازى گشتى (حكومەت) رۆلى سەرەكى دەگىرن و تەنيا دامەزراۋە گەلىكن كە دەتوانن ئامانجە كارگىرى و سىياسىيەكان رىكبخەن.

۲- ھەندى جار سىستەمى كارگىرى بە كەنالىكى سەرەكى بۆ تىكۆشانى سىياسى ھەژمار دەكرىت و رۆلىكى كاراي لە كۆ كەردن و دەرىپىنى داواكارىيەكانى ھەبە.

۳- ھەندى جارى سىستېمى كاركېترى بە بەستىنى ھارپەيمانى لەگەل
بەكتىتېيەگەلىك و گروپپە ئۆلىگارېشىيەكان وەك گروپپى گوشار و خاوەن بەرژەوھەندى
كار دەكات.

بەم جۆرە دەبينىن كە بە زياد بوونى دەسەلاتى سىستېمى كاركېترى لە ولاتانى
جېھانى سىيەمدا دەشى بۆرۆكراسى كاركردن فرە لايەنى ھەبىت و رۆلى پارتە
سىياسىيەكان (كۆ كوردنەوھى بەرژەوھەندىيەكان و گۆرپىنى داواكارىيەكان بۆ سىياسەت) و
ياسادانان و جىبەجى كوردنى برىارەكان لە نەستۆ بگرېت. لەم كاتانەدا، بۆرۆكراسى
دەبىتتە سەنتەرى ھەموو چەشنە چالاكىگەلى سىياسى. ئەم بارودۇخەش دەبىتتە ھۆى
نەوھى كە دامەزراوھەكانىتەر خاوەن كاركردى راستەقىنە نەبن و ھىدى ھىدى رۆلەكەيان
لە دەست بەدن. لەم كاتەدا قۆرغەگەرايى بۆرۆكراسى رەوتى فرە ستراكترىيى ھىدى
دەكات و لەھەمبەر رۆل گېترانى سەربەخۆيانەى دامەزراوھەكانىتەر بەرەبەست دەنۆيىت.
بەواتايەكىتەر گشت ئەم خەسلەتانەى كە ئاماژە بۆ كران، دوو تەوەر لە خەسلەتەكانى
نويگەرى سىياسى كە برىتەين لە فرە ستراكترىيى و سەربەخۆيى كاركرد و
دامەزراوھەكان، لە سىستېم دەسېنئىتەوھە. دەكرى لەم رەوتەدا بۆرۆكراسى بە ئامرازى
سەرەكى وەرچەرخانى كۆمەلايەتى و بە كۆمەلگا بوونى سىياسى ھەژمار بكرېت.
شايانى روون كوردنەوھىيە كە لە زۆرەيى ولاتانى لە دۆخى گەشەسەندنى بۆرۆكراسىدا
تەنانەت لەو ھەلومەرجانەى كە نەركەكانى لە جىبەجى كوردنى سىياسەتەكان كورت
دەكاتەوھە، كارامەيى نەوتۆى نىيە. سوشتەكە بە بەرفراوان بوونى پانتان نەركەكانى
بۆرۆكراسى، نە دەتوانىت رۆلى جىبەجى كوردن بگېرېت و نە رىيازى (گشتى
حكومەت) ديار بكات. ئەمەش دەبىتتە ھۆى نەوھى كە سىستېمى كاركېترى
توانايى وەلامدانەوھى نەمىنئىت. ھەلبەت ئەگەر بىتتو سىستېمى كاركېترى لەسەر
بنەماى لۆژىكى و عەقلانى دامەزرايىت و كارامەيى پىئوستى ھەبىت، دەكرى وھا
چاوەروان بكرېت كە لە گېترانى رۆلە سىياسىيەكەشىدا سەركەوتوو بىت. چونكە لە
زۆرەيى ولاتانى جېھانى سىيەم كە خەلك ئاراستەگېرى جۆراوجۆريان ھەيە و

ستراكتۆره تەقلیدیه كانیشیان وەك خیزان بەرفراوانە، بەشێکی زۆری پەيوەندی نێوان تاکەکان لە ناو گرووپە تەقلیدیه كاندا دامەزریت. لەم كۆمەلگایانەدا بە پیتی پەيوەندییە كەسییە كانه، ئەرك و مافەكان پێناسە دەکریتن. لەم بارودۆخدا پەيوەندی خەلك بە رێكخراوە حكومەتییه كانه و چوارچێوهیهك بۆ پرۆسەیهکی بەرفراوانی بە كۆمەلگا بوونی سیاسی فەراهەم دەكات. بە زیاد بوونەوهی رۆل و كارکردی بۆرۆكراسییه كان، سیستەمی كارگێری لە سەرۆوی رۆلە پەسپۆرییه كانی خۆی كاردەكات و دەبیتتە هۆی ئەوهی كە ئەم دامەزراوانە بە رووبەریکی فراوان و هەلسوكەوتی خەلك بگۆرن.

بە بۆچوونی زۆریك لە تۆیژهەران گەشەسەندنی سیاسی و نوێگەری سیاسی بریتیه له بەرزبوونەوهی كارامەیی له پەيوەندییه كانی دەسەلاتدا كە ئەم بارودۆخەش له چوارچێوهی مەشروعیه تەدا گەلە دەبیت. لەم ئاراستەیدا وەها وێنا دەكریت كە لە پرۆسەي نوێگەری سیاسیدا، پانتای كاری حكومەت زۆر دەبیت. بەلام ئەمەش بەو مانایە نییه كە خۆدی وەرچەرخان لە سیستەمی كارگێریدا پانتای كاری حكومەت بەرفراوان دەكات. بە بۆچوونی ئەم تۆیژهەرانە گەشەسەندنی كارگێری پێش مەرجی گەشەسەندنی سیاسییه. چونكە لە سیستەمیگی گەشەسەندوودا چالاکییه سیاسییه كان پێویستی بە پلان دانانی ورد، دامەزراوهی كارامەتر، سەرچاوهی زۆرترو شارەزایی تەكنیکی تایبەتی هەیه. لێرەدا بۆرۆكراسی لە رووی پانتا، پەسپۆریتی، دابەشکردنی پرۆفیشنال بوون رەهەندی بەرفراوان لە خۆ دەگریت ئەگەرچی پێویستە گەشەسەندنی سیاسی، نابووری، كارگێری لە یەك كاتدا ئەنجامبدریت، بەلام هەندی جار یەكێکیان وەپێش ئەوانیتر دەكەوتت بەم پێشەش بۆ بەدیھاتنی دیموكراسی پێویستە گەشەسەندنی نابووری لە پێش گەشەسەندنی سیاسی بیت. ئەمەش لە كاتیكدا یە كە هەندی لە تۆیژهەرانی زانستە سیاسییه كان لەو پرۆایەدان كە بۆ نمونە لە رۆژھەلاتی ناوہراستدا گەشەسەندنی كارگێری دەتوانیت لە پێش گەشەسەندنی نابووری و سیاسی بیت.

زۆرئىك له پىرۆسه كانى گەشەسەندى كارگىرى بەندە بە سەرھەلدان و زياد بوونى دامەززاوہ بۆرۆكراتىكىيەكان، سەرھەلدانى ھەندى بۆرۆكرات (وہك ئەفسەرانى سوپا) و كاربەدەستانى كارگىرى و لات زۆرتەر دەرپى نمونەگەلى سياسىن نەك وەرچەرخانى كارگىرى لە راستىدا. رىشەى واتاى ((بۆرۆكراسى)) كە لە چوارچىوہى كار بەدەستانى كارگىرىدا دەخرىتەپروو، زۆرتەر دەرپى حكومەتى كاربەدەستانى كارگىرىيە كە خاوەن رۆلى سياسىن، نەك رۆلىكى كارگىرى رووت. لەم چوارچىوہىدا بۆرۆكراسى وەك رىكخراوئىكى عەينى پىنكەتوو لە رۆلى پىنكەوہ گرىدراوہ كە بە پىسىسيستەمى پلەى (سلسلە مراتب) فەرمى بۆ دامەززاوہىكى بەرفراوانتر (حكومەت) كاردەكەن. ئەو كەسانەى ئەم رۆلە لە نەستۆدەگرن. خاوەن كاركردى ئابوورى، كۆمەلايەتى، كارگىرى، سياسى و ئاينىن. ئەوہى كە زۆرتەر ئىمە رەچاوى دەكەين رىژەى بەشدارىكرديان لە پىرۆسەى كارگىرىدايە.

لێرەدا پىتويستە بزائىن مەبەستى ئىمە لە كاركرى كارگىرى چىيە؟ نەگەر لايەنە شىكارىيەكانى ستراكئۆرئىك بە بنەما لە قەلەم بەدەين نەك بە سىستەمىكى عەينى، بەم جۆرەش پىتويستە ھەلسوكەوتى گرووپ و رىكخراوہكان لە چوارچىوہى دامەززاوہ فەرمى و نافەرمىيەكاندا بچوئىتەوہ. بە گشتى ئەو كەسانەى كە لە چوارچىوہى سىستەمى كارگىرىدا بىيار دەرەكەن. پىتويستە ناوہپۆكى ئەم بىيارانە و بەدوا ھاتەكانىش بزائىن. لەوانەيە ئەم بىيارانە پانتايەكى بەرتەسكى بەھاكان بۆ خۆ تەرخان بكەن ياخود ھەر خودى خۆيان بەھا بن. ھەلبەت ئەم نەگەرەش لە نارادايە كە بىيارئىك لە يەك كاتدا ھەم كارگىرى بىت و ھەمىش سياسى. بىيارئىك لە كاتىكدا سياسىيە كە پىسى ھەلبژاردن (خيار) لە نىوان بەھا ركبەر و دژ بە يەكەكان گەلەلە دەكات، كاتىكىش كارگىرىيە بە ئەنجامدانى ئامانجئىك كە پىشتەر دياركراوہ يارمەتى بدات. نەگەرچى دەكرى لايەنىك بە سەر گشت لايەكانىتردا زالىت، بەلام بە گشتى بىيارەكان خاوەن قورساىى كارگىرى و سياسىن. ئابوورى، بە ھەر حال ھەر بىيارئىك كە بۆ بەدەينانى ئامانجگەلئىك دەركرىت، بە سەر زنجىرە بەرپىسارىتئىيەك دابەش

دهبیت نه گهر بیتو هه لومهرج به ناراسته‌ی هه لَبژاردنگه‌لی به‌های (خيارات القیمه) بن، سه‌پاندنی هیزی له‌گه‌لدایه. لیره‌دا لایه‌نی کارگێری بریاره‌کان به ناراسته‌ی زنجیره به‌رپرسیاریتی نۆرماتیقانه پیناسه‌کراوه. ره‌هه‌ندی سیاسی بریاره‌کان له مملانیستی ده‌سه‌لاتییانه‌ی دوو یه‌که‌ی بریاردان هه‌لده‌قولیت شیکردنه‌وه‌ی بریاره‌کان پیوستی به تیگه‌یشتنیکی دروست له ستراکتۆری بریاردان، به‌شداربووان له بریاردندا، هه‌لومهرج و پیوستییه‌کان. نه‌لترناتیقه‌کان، دروست له رووداوه‌کان، ریژه‌ی ده‌سه‌لات، هه‌یه. لهم ره‌وته‌دا پیوسته‌ سیسته‌می په‌یوه‌ندیی کردن، ستراکتۆر و پرۆسه‌کان و چوینی نالوگۆری زانیارییه‌کان ره‌چاو‌بکریین. زاراوه‌ی ((گه‌شه‌سه‌ندنی کارگێری)) گۆرانکاری و وه‌رچه‌رخانگه‌لێک له ده‌روونی ستراکتۆری بریاردان و نامرازی پیوست بۆ جیبه‌جی کردنی بریاره‌کان له خو‌ده‌گرت.

له بنه‌ره‌تدا گه‌شه‌سه‌ندن زاراوه‌یه‌کی به‌هایه و له‌وانه‌یه هه‌ر جزره وه‌رچه‌رخانیك که به پۆزه‌تیقانه له قه‌لم بدریت، پیناسه‌بکریت. لهم ره‌وته‌دا مومکینه نه‌وشته‌ی به بۆچوونی که‌سیک وه‌رچه‌رخان بیت، به بۆچوونی نه‌ویتر دژه وه‌رچه‌رخان بیت. به پتی نه‌م پیناسه‌یه ده‌له‌تیش ریکخراویکه به‌و جیاوازییه‌وه. که پانتای ریسا و یاسا‌کانی به‌رفراوانتره. نه‌م ریسایانه گه‌ره‌نتی جیبه‌جی بوونیان هه‌یه و به پینچه‌وانه‌ی ریکخراوه خو‌به‌خشه‌کان ریکه‌یه‌ک بۆ ده‌ربازبوونی نه‌ندامه‌کانی [له‌م ریسایانه] نییه. به‌لام له هه‌ر دوو نمونه‌دا رووبه‌رووی ستراکتۆریکی کۆمه‌لایه‌تی ده‌بینه‌وه که بۆ نه‌ندامانی، ریساکان روایی ده‌کات. کارکرده سیاسی و کارگێرییه‌کان ناماژه به خه‌سه‌له‌ته‌کانی شیکردنه‌وه‌ی بریاردانی ریکخراوه‌یی ده‌کات. نه‌م بریارانه له دوو قۆناغدا ده‌رده‌کریین: قۆناغی یه‌که‌م، ده‌ست نیشانکردنی فۆرم و به‌ها و ناما‌ج‌ه‌کان. قۆناغی دووه‌میش په‌یوه‌سته به نامرازی پیوست بۆ جیبه‌جی کردنی بریاره‌کانی هه‌لَبژاردن له نیتوان دوو به‌های رکابه‌ر که له هه‌لَبژاردنی یه‌ک نامانج هاو‌به‌شن، ده‌کرێ به ((سیاسی)) له قه‌لم بدریت و نه‌و نامرازان‌ه‌ش که بۆ جیبه‌جی کردنی نامانج دیارکرا‌بن ((کارگێری)) هه‌ژمار بکریین. بوونی نه‌م مرو‌قه به‌لام ناتوانین ژیان

تەنیا لە جوولە و بزاڤدا كورت بكەينهوه. هەر بەرزبونهوهیهك لە موخریچاڤادا (بەرزبونهوهی داهاشی سالانه)، کاریگەری کارگێڕی، توانایی لە بریاردانی ((سیاسییانهتر))، باشتر لایەنە جۆراوجۆرهکانی بووژانهوه (رشد)، بۆمان روون دەکاتەوه. لەم رووهوه بووژانهوهی ئابووری، کارگێڕی و سیاسی هەلقولاولو لە گەشەسەندن، دەکری بەبێ ئەوهی هاوکات لەگەڵ گەشەسەندن، بێنترین بەواتایەکیتر پێویستە ئەم جۆره گەشەسەندنە و هەندێ لە ئەنجامهکانی لێك جیا بكەينهوه.

زۆریك لە توێژهەران زاراوهی گەشەسەندن بەهاوتای ((بووژانهوه)) نازانن، لە زۆریك لە ولاتانی جیهانی سییه‌مدا گەشەسەندن پێویستی بە وەرچەرخی کۆمه‌لایه‌تی، کولتووری و بووژانهوهی ئابووریه. بەواتایەکیتر پێویستە گۆرانکاریه چۆنیتیه‌کان هاوکاتی گۆرانکاریه چەندیه‌تیه‌کان بن. بەم واتایه گەشەسەندن بە مانای گۆرانکاری و بووژانهوهیه.

فره ستراکتۆری له پرۆسه‌ی گەشەسەندن:

فره ستراکتۆری بە یه‌کیك له پێوانه‌ گرنه‌گه‌کانی گەشەسەندن هه‌ژمار کراوه. زۆریك له چاودێران ره‌چاوی گرنه‌گی پسه‌پۆرتی بوونی (تخصص) رۆله‌کان و دابه‌شکردنی کاریان کردوه، نه‌ویش نه‌ك تەنیا وه‌ك ره‌گه‌زی پێویست بۆ بەرزبونهوهی به‌ پشه‌سازیی بوون و شتوازه‌ هاوچه‌رخه‌کانی به‌ره‌مه‌یه‌تان، به‌لکه‌ هه‌روه‌ها له‌ زانست، حکومه‌ت، هونه‌ر و گشت دهره‌اویشه‌ جۆراوجۆره‌کانی شارستانیه‌تی هاوچه‌رخدا.

به‌شیکه‌تر له‌ توێژه‌ران گەشەسەندن له‌و به‌ری فره ستراکتۆری و پسه‌پۆرتی بوون ده‌زانن. هه‌روه‌ها به‌ بۆچوونی ئەم توێژه‌رانه‌ نایه‌ت گشت جۆره‌کانی پسه‌پۆرتی بوون و فره ستراکتۆری، وه‌کو یه‌ك به‌ گەشەسەندنه‌وه به‌ند بکه‌ین. له‌ پرۆسه‌ی پسه‌پۆرتی بوون و فره ستراکتۆریدا، رۆل و گرووپه‌کان له‌ چوارچێوه‌ی گشتی بوونیاندا دینه‌ده‌ره‌وه

و خاوەن کارکردنێکی پەسپۆرییانەتر دەبن. یەکیەک لە خەسڵەتەکانی فرەیی، پەسپۆریتی بوونی پیشەییە کە بەم پێشەش دەکرێ پیشە جۆراوجۆرەکان لێک جیا بکەنەوە.

یەکیەک لە شێوازەکانی وەسفکردنی و ستراکتۆری رەچاوکردنی حەفت قۆناغەکی ((ھارول لاسویل)) کە بریتیین لە، زانیاری، راسپاردن، تەجەویز، بریار، جێبەجێ کردن، ھەڵسانگاندن، کۆتایی ھاتن

بەپێی ئەم شیکردنەوێیە فرە ستراکتۆری وەک پڕۆسەییەک ھەژمار دەکرێت کە تیایدا ھەر قۆناغێک لە بریاردان بە [قۆناغێکی] جیاواز [لە قۆناغەکانیتر] دەزانرێت، کە تیایدا رۆلگەلی جۆراوجۆر ئەنجام دەدرێن.

لێرەدا پرسێ جیاکردنەوێ کارگێڕی لە سیاسەت لە نارادایە، کارکردە سیاسییەکان بەپێی دارشتنی یاساکان دیارکردنی رێباز و کارکردی کارگێڕی بە پێی جێبەجێ کردنی رێسا و یاساکان پێناسە دەکرێت لە رووی کردەییەو مومکینە کاربەدەستە کارگێڕییەکان لە یاسادانان و جێبەجێ کردنیاندا بەشدار بن و ئەمەش لە کاتیگەدا بە کە سیستەمی کۆمەڵایەتی کە ئەم کاربەدەستانە وەک بۆرۆکرات تیایدا کار دەکەن، فرە ستراکتۆر نەبێت لەم چەشنە بارودۆخەدا یەکی شیکردنەو، سیستەمی کۆمەڵایەتیە نەک بۆرۆکراسی و سیستەمی سیاسی. ئەگەر بۆرۆکراسی بە یەکی شیکردنەو وێنا بکەین، خۆیندەنەو کاتمان پاژەیی (جێنی) دەبن و پەییەندی ئەوتۆی بە فرە ستراکتۆرییەو ناییت. ئەگەرچی پەسپۆریتی بوونی پیشەیی کار بەدەستە کارگێڕییەکان لە بوارگەلی وەک کۆکردنەوێ باج، ژمیریاری، چالاکییە یاساییەکان، گەشەسەندن و پەرەپێدانی کشتوکال، پۆلیس و خزمەتگوزاری پۆستە، ھینماگەلێکن لە جۆراوجۆر بوونی نەرکەکان، بەلام فرە ستراکتۆری لە بۆرۆکراسیدا بە پێی پەسپۆریتی بوونی پلانی بە ھۆی سەرھەڵدانی نەرکەلی نوێیەو دەست نیشان نەکراو و پانتاکەشی زۆر بەرفراوانترە.

ئەگەر سیستەمی کۆمەڵایەتی کە بۆرۆکراسی بە بەشێک لێی ھەژمار دەکرێت، ھەولێ دارشتنی رێساکان بەدات و کاربەدەستە کارگێڕییەکانیش ناچار بە جێبەجێ

کردنیان بکات، بهم جۆره بۆرۆکراسی بهی رهچاوکردنی پسرۆرتی بوونی رۆلی پیشه ناوخویهکانی، له رووی ستراکتۆریهوه دهییت به دهزگایهکی کارگێری فره (متنوع) بوو. بهپیتی نهو خالانهی که باسکران له کاتی خوتندنهوهی گهشهسهندنی سیاسیدا، تهنیا سیستهمی سیاسی رهچاوا ناکریت بهم جۆرهش نهگهر یهکینک له پیش مهرجه سهرهکیهکانی گهشهسهندنی سیاسی و نوینگهری، فره ستراکتۆری بییت، لهو کاتهدا سهرههڵدانی گرووبگهلینک که بتوانن داواکاریهکان کۆیکهنهوه و بجهنهروو، گرنگی تاییهتیان دهییت. ئەم گرووپانه بهرهگهزی جیانهکراو له سیستهمی سیاسی ههژمار ناکرین، بهلکو بهشیکن له سیستهمی کۆمهلایهتی. له رووی ستراکتۆریهوه سیستهمی سیاسی تا نهو ناسته دامهزرارهکان بهفرهیی (متنوع) دهکات، که گشت دامهزرارهکانیتر که خاوهن کارکردی وهک کۆکردنهوهی زانیاری، دزیننهوهی نهلترناتیف (کۆکردنهوه و خستنه رووی داواکاریهکان) و کارکردی کارگێریان ههیه، سهرههڵدەن و له سیستهمی کۆمهلایهتیدا وهک ستراکتۆری جیاواز له ستراکتۆری سهرهکی ئهرکهکانیان نهخامبدەن. بهم پیتیهش گهشهسهندن واته سهرههڵدانی سیستهمگهلی سیاسی و کارگێری که له رووی ستراکتۆریهوه بووین به فره ستراکتۆر.

هاوتهریب لهگهڵ فرهیی بوونی ستراکتۆرهکاندا سیستهمه لاوهکیهکانی (sub-system) کارگێری و سیاسی سهرههڵدهن. نهوان بهشیک له بریارهکان دهردهکەن. بهلام ناکرێ وهها چاوهڕوان بکرێ که فره ستراکتۆری لیک جیا بوونهوهی سیستهمه لاوهکیه کارگێری و سیاسیهکانی بکهوێتهوه.

له رووی میژووویهوه یهکینک له باوترین جۆرهکانی سهقامگیر بوون. سهرههڵدانی بۆرۆکراسی یاخود پله بئندی (سلسله مراتب) کاربهدهستانه. له پراکتیکدا بۆرۆکراسیهکان بۆ نهو دهولهتهی که کاری بۆ دهکەن، کارکردی کارگێری و سیاسیهکان ههیه. نهوان بههاکان دابهشدهکەن و نامرازگهلی پتیویست بۆ جیبهجی کردنی بریارهکان فهراهم دهکەن، به چهشنیک که سهرههڵدانی ستراکتۆره سیاسیهکان له دهرهوهی بۆرۆکراسیدا، بۆرژانهوهی ئابوری کارامهیی کارگێری و گهشهسهندن پتیویست نییه.

به گشتی ئەو کەسانەى کە کارکردى سیاسىيان هەيه، کەسانىتکن کە دەسەلاتى زۆرتريان هەيه و گرووپى نوخەپىکديتن. هەندى جار نوخەکان دەسەلات بۆ داين کردنى بەرژەهەندىيەکانيان بە کار ديتن. ئەم کارەش دەبیتە هۆى ئەوهى کە کۆمەلگا نەتوانیت بە شىۆهيه کى کارا سوود لە توانايى و سەرچاوه کانى وەرگريت.

ئەگەر نوخەکان لە دەرەوهى دەسەلاتدا بن، مومکینه گوشار بچەنە سەر بۆرۆکراسى و بۆرۆکراتەکان ناچار بکەن بە پيريسا و ئەرکەکانيان کاربکەن ئەم کارەش ناستى کارامەيى و کاربگەر بوونى بۆرۆکراسى بەرزەکاتەوه زۆر جار لەوانهيه وهها بەلگاندى بکريت کە سيستمى کارگيرى ناتوانیت ببيتە هۆى وەرچەرخانىکى گەوره لە نوێگەرى سياسيدا، تەنيا ئەو کاتە نەبیت خودى خۆى سەرەراى جيبەجى کردنى بريارەکان، لە سياسەت داڕشتنیشدا رۆلى سەرەکى هەبیت. هەندى جار وهها وينا دەکريت کە ئەگەر بيتو بۆرۆکراسى خۆى لە ديارکردنى ريبازەکان دوور بچاتەوه، دەتوانیت وهک جيبەجيبەگەرى کاربگەر کاربکات. بەلام تەنانەت ئەگەر بيتو دامەزراروگەليک هەبن کە پيشواى لە ئەنجامدانى کارکردگەلى سياسى بکەن، ناکرى دلتيا بين کە بۆرۆکراسيه کى دەسەلاتدار خوازيارى گواستەوهى ئەم کارکردانە بۆ دامەزراروگەلى تر بيت.

کۆنترۆلکردنى ديموکراسى لە لايەن دامەزراروہ سياسيه کانهوه لە دەرەوهى بۆرۆکراسيدا، پشت بەستراوه بە هيزى گرووپەکانى سەرروى بۆرۆکراتيک و لاوازى سياسى بۆرۆکراتەکان، نەک مەبەستە ناشکراکانى کاربەدەستانى حکومەت و ئەرک و کارکردە دەست نيشانکراوه کانى ناو پەپرەو و پرۆگرامى رينکخراوه کەدا، زۆر جار بۆرۆکراتەکان ناتوانن رۆلەکانيان لە رۆليکى نامرازيدا کورت بکەنەوه دەستپوهدانى لەپادەبەدەرى بۆرۆکراسى لە پاساودانان و سياسەتدا مومکينه ديموکراسى تووشى مەترسى بکاتەوه. بە هەر حال تیکەل بە يەکتەر کردنى سياسەت و کارگيرى پيتويستە نەبیت بە لەمپەريک لە بەردەم گۆرانکاریيه سەرەکيه کە لە بوارى نابوورى و کۆمەلایه تيدا.

به پتی مودیلی ئایدیالی ((ئیتیر))، پتیویسته رۆلی بۆرۆكراسی له سیاسەت جیاواز بێت به گشتی ئەو كەسانەى كە له ناستە بەرزەكانى بۆرۆكراسیدا جیگرن ھەمیشە گیرۆدى پرۆسەى سیاسین. زۆر سەختە كە تەنانتە لە فرەبى بووهرتین ستراكۆتۆرەكانیشدا وەھا چاوەروان بكریت كە بۆرۆكراسی لە ئەنجامدانى رۆلێكى نامرازیدا كورت بكریتەو. ھەندى جار پرسە سیاسییەكان، لە رەفتارى كارگێریدا رەنگ دەدەنەو. لەم چەشنە بارودۆخەدا بۆرۆكراسی بە سەر بریارە سیاسییەكاندا كارگەرى دەنوینیت. ئەم بابەتە سەبارەت بە ولاتانى لە دۆخى گەشەسەندندا. كە تیايدا كەرتى حكومى گرنگترین رۆلى لە گەشەسەندنى نیشتمانیدا دەگێریت، زەقترە.

لە زۆربەى ولاتانى جیھانى سێھەمدا ناكۆكى نیوان سەركرده سیاسییەكان و بۆرۆكراتەكان بە ناستیک دەگات، كە چیت ناكۆكى بۆرۆكراتەكان بە نامرازگەلى ھەلچوو (منفعل) بەردەست نۆخبە سیاسییەكان ھەژمار بكریت. چونكە ناستە بەرزەكانى بۆرۆكراسی بە توندی گیرۆدەى سیاسەتى گەشەسەندن و نوینگەرىن، بۆیە ئەم كەرتە شۆینىكى تاییەتى لە ستراكۆتۆرى دەسەلاتدا ھەبە.

ئەنجامەكان:

پرۆسەى گەشەسەندنى سیاسى و نوینگەرى زۆر و لە بەدیھتەنانیدا فاكتر و بگۆرى جۆراوجۆر بەشدارن. نامانجى سەرەكى لە چوونە ناوھەى ئەم پرۆسەیدا بەرزكردەوھى توانایى سیستەم بۆ وەلامدانەوھى باشتر لە ھەمبەر داواكارییەكانى كۆمەلگایە. لەم روتەدا گریمانەى سەرەكى لە سەر ئەم پرەنسیپە وەستاو كە كۆمەلگا بزاڤ و دینامیزمى پتیویستى ھەبە بۆیە پتیویستە سیستەم بتوانیت بە بەكارھێنانى تواناییەكانى بەردەست، بریارگەلیك دەربكات و جیبەجیبیان بكات كە لەگەڵ بارودۆخى گۆزراوى كۆمەلگادا بگۆنچیت. لەم روتەدا سیستەمى كارگێرى پشكى سەرەكى لە بەدیھتەنانى ئەم نامانجانەى لە ئەستۆیە. چونكە سەرەپای بوونى توانایى و سەرچاوەكانى پتیویست لە چینگەى سیستەمدا، ئەگەر دەزگای كارگێرى كارامە

نەيىت. ئەم ئامانچە بەدىنابەيت. ھەر بۆيەش پېش چۈنە ناوہەوى قۇناغى نوڭگەرى سىياسىدا، پېويستە چاكسازى بنەرەتى لە ستراكتۇر و كاركردى سيستەمى كارگېرىدا روويدابەيت تا بتوانرېت وەلامى داواكارىيەكان بدرېتەوہ چونكە لە نېوان ستراكتۇرە جۇراوجۇرەكانى كۆمەلگادا پەيوەندى لە ئارادايە. بۆيە پېويستە جۇرى مامەلەى دوو لايەنەى نېوان ستراكتۇرە سىياسى و كارگېرىيەكان خوتىندەوہى بۇ بكرېت. ئەگەرچى لە رووى تيۇرىيەوہ كاركردى كارگېرى و سىياسى بە پېتى جېئەجى كوردنى بېريارەكان و دەست نىشانكردنى رېبازەكان پېناسە دەكەين و ھەولدەدەين ليكيان جىابكەينەوہ، بەلام لە پراكتىكدا. بە تاييەتېش لە كۆمەلگاكاني لە دۆخى گۇزاردا، روويەرووى بە سىياسى بوونى كارگېرى ياخود بۇرۇكراتيزە بوونى سىياسەت دەبېنەوہ. ئەگەرچى ھەندى جار ناتوانين لە روودانى ئەم تېكەلېيە بەرەست بنوئېن بەلام لە مامەلە كردنياندا پېوستە بە جۇرئىك ھەلسوكەوت بكەين كە بارگۇرۇيەكان بە كەمترين ئاست بگەئېن.

سوود وەرگرتن لە تواناييەكانى سيستەم بە تاييەتېش پالاوتن (استخراج)، رېكخستن و دابەشكردن، دەتوانن بە زەمىنەى لە بار بۇ بەدېيەئېنانى نوڭگەرى سىياسى و كارگېرى ھەژمار بكرېن بەم جۇرەش سەرەپاي ئەوہى كە پېداويستى نوڭگەرى و گەشەسەندنى سىياسى، وەرچەرخانى سيستەمى كارگېرىيە، بەلام خودى گەشەسەندنى كارگېرىش پېويستى بە وەرچەرخان لە ستراكتۇرەكانى كۆمەلايەتى، ئابوورى، سىياسى، پەيوەندى ... ھەيە. بە رەچاوكردنى ئەم پېودانگانە تەنيا لە رېنگەى خوتىندەوہيەكى ھەمەلايەنە دەتوانين پەيوەندى نېوان وەرچەرخانى كلوگېرى و سىياسى ديارمچەين.

بەشى شەشەم

**كولتوورى سىياسى نموونەيەك بۆ شىگردنەوہى
پروۆسەى گەشەسەندنى سىياسى**

كولتوروى سياسى برىتييه له بهرداشى خهلك و ناراسته گىريان له همبهر سيستمى سياسى و كاركرده كانى، كه لهم بوارهدا بنهما و ويناكان له همبهر دهسلات، بهرپرسيارىتتى حكوممت و نمونه كانى پهيوهست به كۆمهلنگابوونى سياسى رهچاو دهكرين له پرؤسهى به كۆمهلنگا بوونى سياسيدا، تاكهكان سهرهراى ناشنايه تى به سيستم، له ريگهى بهدهستهينانى زانيارى و نهزمورن، پدى به نرك و ماف و رۆله كەيان له كۆمهلنگادا دهبن. بهم جۆرهش كولتوروى سياسى بهرهه مى ميژووى سيستمى سياسيه كه ريشهى له رهفتارى گشتى و نهزمونه كهسيه كاندا ههيه و خوئندنه وهى ورديشى، پرؤسهى گوپىنى داواكاريه كان بۆ پىيار، ستراتىژى و سياسه ته كان نيشانده دات. بهم پىيه، شىكرده وهى رهه نده جۆرا جۆره كانى كولتوروى سياسى ده توانيت و ينه به كى راسته قينه له پهيوه ندىه كانى دهسلاتى سياسى و بههاكان به دهسته وه بدات، و يارمه تيمان ده دات رادهى مهشروعيه تى سيستمى سياسى ههلبسه نكينين. چونكه ژينگهى سيستم [ژينگه به كى] به هاييه، كه واته كولتوروى سياسى ناراسته گىرى خهلك له همبهر دامه زراوه، ستراكتر و كاركرده سياسيه كان ديار ده كات. چوئيتى به شدارى سياسى، شىوازى دهنگدان، پشتگىرى و پشتگوئى خستنى سيستم، پهيوه ندى به بهها، بۆچون، هيما جىگىر بووه كان ههيه. تيژرى كولتوروى سياسى هاوچهرخ، به پىچه وانى دهيه كانى رابردوو، جهختىكى نهوتۆ له سهر وينا ناخودناگاكان ناكاته وه و كه متر رۆل گىراني قوناعى مندالى و ستراكترى خيزان وه كو پرؤسهى سهره تاي به كۆمهلنگا بوونى سياسى رهچاو ده كات. تيژرى ناوبراو ناستى ناسينى ستراكتر و كاركرده كانى سيستمى سياسى و كارامه يى نابوورى رهچاو ده كات.

پرؤسهى به سياسى بوونى كولتور:

به كيتك له پرسه ئالۆزه كان له خوئندنه وهى كولتوردا، ليك جياكرده وهى رهگهزه سياسى و ناسياسيه كانه. ليك جياكرده وهى هم رهگهزانه تاراده به كى زۆر پهيوهسته

به پیتاسه کردمان له سیاسهت. بهم پیتیه نابی و هها بیربکریتهوه که گشت ره گهز و به شه پیکهیتنه ره کانی کولتور توانایی و لیتهاتوویی سیاسی وه که یه کیان ههیه. شیکردنه وهی وردی ههر کولتوریتک، نیشاغانده دات که چ به شگه لیک له ههر کولتور، مهیلی بۆ به سیاسی بوونی ههیه و چ به شگه لیک ناوړۆکی ناسیاسیانه یان ههیه به بی ناسینی وردی خهسله تی ههر به شی کولتوریتک، ناتوانریت وینه یه کی دروست له تواناییه مه وجوده سیاسییه کانی ئەم کولتوره پینشکه شبکریت. له نهجامدا، ناتوانین بۆ به فراوان کردنی به شداری و گه شه سه ندنی سیاسی سوود له تواناییه کانی وه برگین. به پینچه وانه وه، نه گهر به ناهۆشیارییه وه هه و بۆ به سیاسی کردنی که رتگه لیک له کولتور بدین (که له ناوړۆکدا ئەم خهسله ته ی نییه)، له وانیه ئەم کاره سیسته می سیاسی روویه پرووی قهیرانی سه قامگیر بوونی ده سه لات و مه شروعییه تی سیاسی بکاته وه و داواکارییه درۆیه کان زیادبکات که ئەم بارو دۆخه ش، له قۆناغی دواتردا، مومکینه ناتوانایی سیسته م له گۆرینی داواکارییه کان بۆ سیاسهت به سلیمتیت.

زۆریتک له ره گهزه پیکهیتنه ره کانی کولتور به پیتی پیتودانگه سروشتی و نه ستوره ییه کانه وه هه لده سه نگیتریت، که زۆرتر له دۆخی ((ناسیاسی)) دان. به لام دواي ده ربار کردنی قۆناغی بنیاتنانی ده ولته - نه ته وه و دواي به رقه رار کردنی په یوه ندی له نیوان سیسته م و ژینگه که ی، زۆریتک له نۆرم، پروا و به ها کان له دۆخی ناسیاسییه وه ده ردین و ((به سیاسی بوون)) ده بن له م قۆناغه دایه که راده ی ناسینی ده سه لات، به رپرسیاریتی، کارکرد، نامانچ، دامه زراوه و ستراکتۆره سیاسییه کان له لایه ن تاکه کانه وه گرنگی تایبه تیان ده بیت.

چونکه دابه شکردنی کولتوری سیاسی له ناسته جۆراوجۆره کانی کۆمه لگادا و له نیوان گروویه چینه یه تی، پیشه یی، خوینده واری، کۆمه لایه تی و نابووری یه کسان نییه، بهم پیتیه ش روویه پرووی به رداش، درک کردن، لایه نگری و نا کۆکی سه باره ت به

مەشروعىيەت و كاركردى سىستەمى سىياسى دەپىنەوۈ كە ئەمەش پاتتايەكى بەرفراوانى رەفتارى سىياسى دەخولقئىنئىت.

دابه شكردى نايەكسانانەى دەسەلات كە جىاوازى لە نئوان نوخبە و جەماوهردا دروستدەكات، رەنگدەرەوۈى كولتورگەلى سىياسى جۇراوچۇر و لىك جىاوازە بە چەشنىك كە ناتوانى تىگەيشتنى يەكسان و وىكچوو لە نئوان جەماوهر و نوخبەدا بۇ دەسەلاتى سىياسى، بەرپرسيارىتى، مەشروعىيەت و... بىيىرت لەو رووۈە كە بە بەراورد لەگەل جەماوهردا، نوخبە سىياسىيەكان، بەهاو نۆرمگەلى لىك جىاوازيان ھەيە، زانىارى زۆرتريان سەبارەت بە سىستەمى سىياسىيان ھەيە، دەتوانن لە رووبەرىكى بەرفراواندا سەركردايەتى گۆزىنى بەھاكانى كۆمەلگا بىكەن. لەم ناراستەيە مومكىنە گروپە نەژادىيەكان تىگەيشتنى جىاوازيان لە رەفتارى سىياسى فەرمانرەوا ھەيىت. ھەرۈھاش مومكىنە ھەندى دامەزراوۈى وەك سويا و زانكۆ ناراستەگىرى جىاوازيان بۇ دەسەلاتى سىياسى ھەيىت.

وهرچەرخان لە شىوازى خوئىندنەوۈى كولتورى سىياسىدا:

خوئىندنەوۈى كولتورى سىياسى قۇناغى جۇراوچۇرى تىپەراندوۈە و لە ھەر قۇناغىتكىشدا جەخت لە بگۆزىكى (متغىر) تايبەت كراوۈە لە گۆشەيەكى تايبەتەوۈە رامانى بۇ كراوۈە. لە دەيەى ۱۹۶۰دا، بە گشتى جەخت لە سەر بگۆزەكانى نمونەى پارسوتر، كاركردگەرايى ئەلموند و ھەندى بۇچورنەكانى ماركسىستى دەكرايەوۈە. لە روانگەى ماركسىستەكانەوۈە، كولتورى سىياسى بگۆزىكى وابەستە (تابع)يە، لە كاتىكدا كە كەسانىتر، بە بگۆزىكى سەر بە خۇ ھەژمارى دەكەن. تىپورنەنە سىستەمى و كاركردگەراكان، كولتور بە بەشيك لە ژىنگەى سىياسى كۆمەلگا دەزانن. لەو قۇناغەوۈە يەكدەنگىيەكى ئەوتۆ سەبارەت بە پىناسە و تىزەرەكان بۇ خوئىندنەوۈى نمونەكان بەرچاو ناكەوئىت. لە بەشى پىناسەكرىندا، رىبازى دەرووناسەكى كولتورى سىياسى زۆرتتر جەخت لە سەر ناراستەگىرى تاك لە ھەمبەر

ئامانچە سىياسىيەكانەۋە دەكات و لە بەشىكى تردا ئەم بابەتە بەپىتى فۆرم و بەھاكانى بەرقەرار پىناسە كراۋە. ھەندى جار كۆلتوورى سىياسى لە چوارچىۋەى كۆلتوورى نەتەۋەيى، شوناسى سىياسى و ئايدىۋۆلۇژىيەى بەرقەراردا ۋەسفاكراۋە ياخود بە بەشىك لە سىستەمى رەۋىتى كۆمەلگا ھەژمار كراۋە. فېرە لايەنى رەھەندەكانى كۆلتوورى سىياسى گىرەتگەلى زۆرى بۆ پىناسە كۆمەلگا خولقاندوۋە پىش بلاۋبوونەۋەى پەرتوۋكى شۆرشى لە سەر خۆى ((ئىنگلھارت)) نۆۋنە باۋەكانى شىكرەنەۋەى كۆلتوورى سىياسى برىتى بوون لە : كار كۆرگەرابى،

تېۋرى سىستەمەكان و روانگەى ماركسىستى:

لە چوارچىۋەى كار كۆرگەرابىدا، پرسى سازگارىيە و دژ يەك بوونى بەھاكان بە تەۋەرى سەرەكى شىكرەنەۋەى رەفتارى سىياسى ھەژمار دەكرىت. بە بۆچوونى ((دۆركھايىم)) و ((پارسۇنژ)) بەھا و فۆرمەكان بەشە سەرەككەكانى واقىيىياتى كۆمەلگەلەيتىن و دەتوانن بەشە جۆراۋجۆرەكانى كۆمەلگا پىكەۋە گىرىدەن. بەم پىشەش ناتوانايى كۆمەلگا لە بەدەھىتەكانى كۆلتوورىكى پشت بەستراۋ بە كۆدەنگى ياخود پۆلۇرالىومى دەبىتە ھۆى گۆرانكارىگەلى رەفتارى و ستراكتورى كە ئەمەش پىكەھاتە كۆمەلگەلەيتىيەكان رووبەروۋى مەترسى دەكاتەۋە. بە بۆچوونى ((ئەلموند)) و ((قىرباي)). نۆۋنە (نۆمۇج) دەتوانىت بىتتە ھۆى دۆزىنەۋەى زنجىرە فۆرم و بەھاگەلەيك كە ئەمەش يارمەتى دامەزاندنى حكومەتتىكى كارىگەر و سەقامگىر دەدات بە پوختى، ئەنجامى ئەم جۆرە باسانە بەرەۋ رىكخستى گۆرانكارىيە لەسەرخىيەكان و پاراستنى سەقامگىرى ئاراستەمان دەكات تا ئەمەش لە نەركەكانى حكومەت و زانستە سىياسىيەكان بزانىن. رىبازى دوۋەم، تېۋرى سىستەمە، ئەم تېۋرىيە لە سەر ئەم گىرمانەيە ۋەستاۋە كە ھەر سىستەمىك بۆ بەردەۋام بوونى دەبى مۇخرىجاتى (out pat) پىۋىست بەرھەم بەھىتتە لىرەدا، دوو پرس گەلآلە دەبىت:

۱. گریانه مشتموریه‌کانی کۆمه‌ل ناسییانه و بیولوژیکی جیی گریانه سیاسیه‌کان ده‌گره‌وه.

۲. شیوازی به‌ره‌مه‌یتانی کولتوری سیاسی له ژینگه‌ی سیاسیدا، که نه‌مه‌ش ئەم پرسیاره‌ گه‌لآله‌ ده‌کات که چۆن به‌هاکان ده‌خه‌ ژیر کاریگه‌ریدا و چۆن مودخیلانه ره‌فتاریه‌کان بۆ ژینگه‌ی سیسته‌م ده‌گه‌ریته‌وه (feed back)؟

ئه‌ندامانی هه‌ر کۆمه‌لگایه‌ک له‌ چوارچۆه‌ی کولتوریکی تایبه‌تدا هه‌لسوکوت ده‌کن. هه‌ر کولتوریکی خه‌سه‌له‌تی تایبه‌ت به‌ خۆی هه‌یه‌ که جه‌خت له‌ سه‌ر هه‌ندی هه‌ماگه‌لی ره‌فتاری ده‌کات. هه‌ندی له‌ کولتوره‌کان جه‌خت له‌ سه‌ر داواکاریه‌ نابووریه‌کان و کارامه‌یی لۆژیکانه‌ ده‌که‌نه‌وه، له‌ کاتیکیدا که هه‌ندیکیتر جه‌خت له‌ سه‌ر ده‌سه‌لات و ئیعتبار ده‌که‌نه‌وه‌ به‌م چه‌شنه‌ش تیگه‌یشتن له‌ داواکاری کومه‌لگا پتویستی به‌ تیگه‌یشتنیکی راست و دروستی خه‌سه‌له‌ته‌ کولتوریه‌کان هه‌یه‌.

به‌ پێی شیکردنه‌وه‌ی سیسته‌م له‌ کولتوری سیاسی به‌م نه‌جمه‌ ده‌گه‌ین که سیسته‌می سیاسی خاوه‌ن کولتوریکی له‌ ئاسته‌کانی سیسته‌م، پرۆسه‌ و سیاسه‌تدا. کولتوری سیسته‌م پتکه‌هاتوه‌ له‌ ناسین، هه‌ست، دادوه‌ری کردنی به‌رپه‌سه‌ سیاسیه‌کان و رۆله‌کان، نه‌ک حکومه‌ت. به‌م پێیه‌ش کاتیکی که باس له‌ مه‌شروعیه‌تی سیسته‌می سیاسی ده‌که‌ین، پتویسته‌ دیاربخه‌ین که ئیمه‌ سه‌رکرده‌، په‌له‌ و پایه‌، پۆست، حکومه‌ت، نه‌ته‌وه‌ یاخود تیگه‌لیک له‌م بابه‌تانه‌ ره‌چاو ده‌که‌ین یاخودنا؟ کولتوریکی له‌ ناستیکی به‌رفراواندا گه‌لآله‌ ده‌کریت، ناسین، هه‌ست، دادوه‌ری له‌ هه‌مبه‌ر ئه‌ندامانی سیسته‌می سیاسی له‌ هه‌مبه‌ر خۆیان وه‌ک نه‌کته‌ریکی سیاسی و به‌راوردکردنیان له‌گه‌ل سیسته‌مه‌ لاه‌وه‌کیه‌کانی (subsystem) تر وه‌ک پارته‌ سیاسیه‌کان، گرووی به‌رژه‌وه‌ندی و نوخه‌ حکومه‌تی و سیاسیه‌کان له‌ خۆده‌گریت. دواجار، له‌ ناستی سیاسیدا، کولتور ناسین، هه‌ست و دادوه‌ری سیسته‌می سیاسی له‌ هه‌مبه‌ر موخریجاته‌کانی خۆی له‌ چوارچۆه‌ی سیاسه‌تی ناوخۆ (له‌ روه‌ی راده‌ی توانایی له‌ پالۆتن (استخراج)، ریکخستن و دابه‌شکردن) و سیاسه‌تی ده‌ره‌وه‌

(سەربازى، دىپلوماتىك و ئابورى) لە خۆدەگرىت. ئەم سى ئاستە پەيوەندى پتەو و بەردەوامىيان لەگەل يەكترىدا ھەيە، بە چەشنىك كە نارەزامەندى خەلك لە ھەمبەر موخرىجاتەكانى سىياسەت لەوانەيە بۆ ناو كاربەدەستانى حكومەتەش دزە بكات. ھەرۋەھا مومكىنە نارەزامەندى خەلك لە پرۆسەى سىياسى بەگژدا چوونەوھى حكومەتى لىبكەوتتەوھە و بىتتە ھۆى گۆرىنى ستراكٹورى حكومەت. ھەرۋەھا نارەزامەندى لە سەر موخرىجاتى سىياسەت لەوانەيە گۆرىنى كاربەدەستە سىياسىيەكانى لىبكەوتتەوھە، پىتتە ناماژە بەو بەدەين كە ناسازگايى لە ئاستەكانى پرۆسە و سىياسەتدا، بە تايبەتەش لەو ولاتانەى كە گروپى نەتەوھى جىياواز لە خۆدەدەگرىت. بەرەبەرە دەبىتتە ھۆى ھەرەسەپنەنى مەشروعىيەتى نەتەوھى و زىادبۇونى مەيلى خۆدوورخستەنەوھە لە ناوھەند، سىيەمىن رىباز بۆ شىكردنەوھى كۆلتورى سىياسى، ماركسىزمە كە لە ميانەيدا رۆلى كۆلتورى سىياسى بۆ رۆلى دووھە [واتە رۆلى سەرەكى ناگرىت] دادەبەزىت. لەم روانگەيەوھە، كۆلتورى سىياسى بە بەشىك لە سەر خانى كۆمەلگا ھەژمار دەكرىت كە رەنگدەرەوھى پەيوەندىيە ئابورىيەكانە. بەم چەشنە، نۆرمە كۆلتورىيەكان بەپىتى بنەما ئابورى و كومەلایەتتەيەكان ديار دەكرىن. چونكە لە رووى چىنايەتتەيەوھە پىنگەى ئابورى و كومەلایەتى دابەشكراوھە، بۆيە ناكۆكى و مشتومى زۆرتەر لە نىوان كۆلتورى زالى چىنى فەرمانپەرۋا و جۆرەكانىتر وردە كۆلتورى چىنەكان روو دەدات.

لە كاتىكدا بە پىتى رىبازى رەفتارى، زۆربەى دىموكراسىيەكان خاوەن كۆلتورى نەتەوھەيىن كە بەرھەمى ۋەرچەرخانى مېتروپى ئەم نەتەوانە بووھە و لە رىنگەى دامەزراوھە كومەلایەتتەيەكانى ۋەك خىزان لە ۋەچەيەكەوھە بۆ ۋەچەيەكىتر دەگوازىتتەوھە. رىبازى ماركسىستى ئەم جۆرە لىكدانەوھەيە رەت دەكاتە، جەخت دەكاتەوھە كە كۆلتورى سىياسى بەرھەمى ھەولدانى چىنە فەرمانپەرۋاكانە بۆ سەپاندنى بەھاكانىيان بە سەر چىنەكانى خوارووتر بەپىتى كاروبارەكانى فەرمى حكومەت بۆ نمۇنە سىستەمى پەرۋەردە لە روانگەى رەفتارىيەوھە گواستەنەوھى

به‌هاکان له وه‌چه‌یه‌که‌وه بۆ وه‌چه‌یه‌کیتر به به‌کۆمه‌لگا بوون ناوده‌برداریت، به‌لام به‌پیتی شیکردنه‌وی مارکسیسته‌کان، گواستنه‌وی به‌هاکان بۆ چینه‌کان لایه‌نی ته‌لقینی هه‌یه.

به‌پیتی ئهم ریبازه، کولتوری سیاسی نه‌ته‌وه‌یی له کۆمه‌لگای سه‌رمایه‌داریدا زۆر له‌رزۆکه و له‌م رووه‌وه، هه‌ندێ جار کرده‌وه‌گه‌لێک بۆ پشتگیری کردن له رووخانی سیسته‌م نه‌نجامده‌درێن. به‌پیتی ئهم شیکردنه‌وه‌یه کولتوری سیاسی به‌ره‌می پووجه‌لی میژوویی کۆمه‌لگا هه‌ژمار ناکریت، به‌لکو به ره‌فتاریکی که‌م تا زۆر هۆشیارانه‌ی چینی ده‌سه‌لاتدار بۆ مه‌شروعییه‌ت به‌خشین به ده‌سه‌لاته کۆمه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌که‌ی هه‌ژمار ده‌کریت. به‌م چه‌شنه، کولتوره لیبراله دیموکراسییه‌کان جه‌خت له سه‌ر به‌هاگه‌لێک ده‌که‌نه‌وه که ده‌بیته هۆی دابه‌شبوونی چینه ژێر ده‌سته‌کان یاخود بواری یه‌کگرتوویی چینه‌کانی له ئاسته به‌رزه‌کاندا فه‌راهه‌م ده‌کات.

پێویسته ئاماژه بکریت که پێکهاته‌ی ریبازی مارکسیستی له کولتوری سیاسی هه‌ندێ لاوازی پێوه دیاره، ره‌خنه‌گه‌لیش ئاراسته ده‌کریت، چونکه ناکرێ وه‌ها وێنا بکریت که چینه ژێر ده‌سته‌کان هه‌میشه رادیکالین، ته‌نانه‌ت زۆرێک به‌لگه ده‌رپری ئه‌وه‌ن که ئهم چینه زۆر جار بۆچوونی پارێزه‌رانه‌ی هه‌یه. ئهم ریبازه خه‌سه‌له‌ته ئالۆزه‌کانی هه‌ر کولتورێک زۆر به ساکار ده‌زانیت و رۆلی کولتور له پاراستنی دیسپلینی یه‌کپارچه‌ی کۆمه‌لگا بێ نرخ له قه‌لم ده‌دات.

سه‌ره‌رای ئهم ریبازانه، کولتوری سیاسی له چوارچۆیه‌ی ((هه‌ژمونی))دا خۆیندنه‌وه‌ی بۆ کراوه. به‌م پێیه به‌هاگه‌لی جۆراوجۆر له دروستکردن و پاراستنی کولتوردا به‌شدارن. به‌پیتی ئهم شیکردنه‌وه‌یه، گشت وێنا و به‌هاکان به‌ره‌می ره‌زامه‌ندی گشتین. به‌م جۆره‌ش، هه‌ر په‌رت، گروپ و حکومه‌تێک بۆ به‌دییه‌نانه‌ی ئاماژه‌کانی پێویسته بتوانیت به‌هاکانی بۆ لایه‌نی به‌رامبه‌ر (مخاطب) بکه‌هه‌ڵه‌نێت تا له سایه‌ی ئهم قه‌بولکردنه‌دا مه‌شروعییه‌تی پێویست به‌ده‌سته‌بێنیت. به‌م چه‌شنه به‌پیتی ئهم روانگه‌یه، کولتورێک نه‌ سروشتیه‌ی و نه‌ لایه‌ن چینه کومه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌که‌نه‌وه دیاره‌ده‌کریت، به‌لکو به‌ریه‌رچدانه‌وه و وه‌لامدانه‌وه‌یه‌که بۆ په‌یوه‌ندییه

بەرقەراره کانی نیتوان هیتزه کان و ناکوکییه کانی دهسه لاتی سیاسی، به پیی ئەم شیکردنه وهیه. خۆیندنه وهی کولتووری سیاسی لایه نی میژوویی ههیه و شیکردنه وهیه کی.

رهخه گرانیه له هیتزه سیاسی و نابوورییه کان،

له پراکتیکدا، ههندی له تویتزه ران جهخت له سه ر پینداویستی گرووبگه لیک ده که نه وه که به رده وام ههولتی نوینگه ری کولتووری سیاسی خۆیان و نامه شروع کردنی کولتووری سیاسی به رهه لستکاران ده ده ن. به بۆچوونی تیۆری هه ژموونیکی چینی دهسه لاتدار نه که ته نیا له رووی نابووری و سیاسیه وه کونترۆلی کۆمه لگا ده کات، به لگو کولتوور و نورمگه له کانی وه ها گشتگه ر ده کات که گرووبه کانی ژێر دهسه لات وه ها برۆا ده که ن که نه م جۆره روانگه یه، به شیکه له دیسپلینی سروشتیانه ی جیهان. ههروه که ناماژه مان بۆ کرد پیش هفتاکان نمونه ی خۆیندنه وه ی کولتووری سیاسی له سه ر بنه مای تویتزه یه وه کانی نه لئوند، قیبریای و لیپست بوو. به م پیتیه ش، کولتووری سیاسی به دابه شکردنی ههستی زانیاری، بنه ماکان، شاره زایی سیاسی یاخود له چوارچێوه ی ئاراسته گیری سیاسی له هه مبه ر سیسته مدا پیتناسه ده کرا که تیایدا سی ره هه ندی ناسین، ههست و به هاگه ری ره چاوده کرا. دوا ی خۆیندنه وه ی کولتووری سیاسی له ولاتانی مه کزیک، ئیتالیا، نه لمانیا، نه مریکا و بریتانیا، سی جۆر کولتووری تهقلیدی (سنووردار)، به شداری (چالاک)، په پیره و (هه لچوو) دیار خران. به لام چونکه کولتووری سیاسی شیتوازگه لی تیکه لاویشی ههیه بۆیه ته نیا کولتووری مه ده نی ده توانیت گه ره نتی دیمووکراسیه کی کاریگه ر و به رده وام بکات. به م جۆره ش، تیکه لیک له کولتووره کانی په پیره و به شداریکردن ده توانیت بیته هۆی به هیتزکردنی متمانه ی دوو لایه نه ی نیتوان نوخبه و جه ماوه ر و خه لک به پۆزه تیقانه سه یری دهسه لات بکه ن. تویتزه رانی ناویراو له سه ره وه، به خسته نه روو تیۆری ((کولتووری مه ده نی)) به شاروه یی گریمانه که یان له سه ر بالایی رهوشی دیمووکراسی

دامه‌زrand، تا ئەو راده‌یه‌ی که له چوارچێوه‌ی تیۆری هاوگراییدا ئەم وێنایه به‌هێزتر ده‌بێت که گشت رێژه کولتوریه‌کان به‌رهو کولتوری مه‌ده‌نی کۆتا دێت. له‌م جۆره کولتوره‌دا، کولتوری سیاسی به‌شداریکردن. له‌ میانیه‌ی ئاراسته‌گیریه‌کانی [کولتوری [په‌یرهو سنووردار بۆ پرسه‌ سیاسیه‌کان هاوسه‌نگی [کولتوره‌کانیتر] ده‌بێت. به‌م جۆره‌ش، تاکه‌کان بۆ دیارکردنی پێشقه‌چوونه‌کانیان له‌ کاروباری سیاسیدا چالاکی ده‌نوێنن، به‌لام له‌ گشت بابته‌کاندا ئەم به‌شداریکردنه ناتوانیت له‌ سه‌ر ره‌فتاری نوخبه‌ سیاسیه‌کاندا کاریگه‌ر بێت. یه‌کێک له‌ تایبه‌مه‌ندییه‌کانی ئەم کولتوره بریتیه‌ له‌وه‌ی که‌ هاوولاتی هه‌ستده‌کات توانایی پتویستی بۆ کاریگه‌ر بوون به‌ سه‌ر حکومه‌تدا هه‌یه‌تی، به‌لام به‌ باشتر ده‌زانیت که‌ ئەم کاره‌ نه‌کات که‌ ئەم کاره‌ش جۆره‌ بکیشتمانیک (انعطاف) بۆ حکومه‌ت دروسته‌کات.

دوو‌باره‌ روانین بۆ کولتوری سیاسی:

هه‌ولدانی جیددی بۆ دوو‌باره‌ دامه‌زراندنی نموونه‌یه‌ک بۆ کولتوری سیاسی له‌لایه‌ن ((رونالد وینگه‌هارت))وه‌ نه‌جمه‌درا. ده‌مارگرژی نه‌ته‌وه‌گراییانه‌ی هه‌ندێ توێژه‌ری وه‌ک نه‌لموند، فێربای و... بۆ شیکردنه‌وه‌ی کولتوری سیاسی گه‌شتاندنی نه‌جمه‌ه‌کانی به‌ سه‌ر کۆمه‌لگا نارۆژناواییه‌کاندا بووه‌ هۆی نه‌وه‌ که‌ له‌ هه‌فتاکانه‌وه‌، ره‌خنه‌گران له‌ گۆشه‌نیگای تایبه‌ته‌وه‌ بابته‌ی کولتوری سیاسی، سه‌ر له‌ نوێ خوێندنه‌وه‌ی بۆ بکه‌ن. به‌ درێژایی ئەم ماوه‌یه‌، توێژه‌رانی وه‌ک ((پارکین)) ناکۆکی له‌ نێوان کولتوره‌ رادیکالییه‌کان، په‌یرهو و زال خوێندنه‌وه‌یان بۆ کرد. کاتیک که‌ که‌سانی وه‌ک ((هال)) هۆکانی خوێندنه‌وه‌ی له‌ری لادانی کولتوری و چونیتی بالاده‌ست بوونی به‌ سه‌ر کولتوره‌کانیتردا ده‌کرده‌ نینگه‌هارت گریمانه‌که‌ی خۆی له‌ چوارچێوه‌ی ماتریالیزمه‌وه‌ خسته‌ به‌رده‌م مه‌حکی تاقیکردنه‌وه‌دا. توێژینه‌وه‌کانی ئەو سه‌ر‌باره‌ت به‌ هه‌ندێ ولاتی نه‌وروپی ده‌رپری گۆرانی بنه‌ما (مقدمات)ی گه‌نجان، به‌ هۆی گۆرانی به‌هاکان بوو که‌ ئەم بارودۆخه‌ش ده‌یتوانی له‌ راده‌ی پشتگیری کردنیان بۆ پارته‌ سیاسیه‌کان رۆلی

سەرەکی ھەبیت. دەکرێ ئاسەواری ئەم گۆرانکارییە لە کۆمەڵایەتی ھەلسوکەوتی سیاسی، کەم بوونەوی رێژە ھەلسوکەوتی چینیایەتی، وەرچەرخان لە پشتگیری کردن لە دامەزرێوە نەتەوەییەکانی بەرقەرار، ھەرەسەینانی مەشروعییەتی دەولەت، سەرھەڵدانی وابەستەیی یان نەتەوەیی و خۆجێی، وەرچەرخان لە جۆرەکانی بەشداری سیاسی و ھەرەسەینانی مۆبیلیزە کردنی سیاسی نوخبەکانی جەماوەردا ببینرێت.

پێویستە بوتریت کە ئەگەرچی توێژەرانی پێشوو جەختیان لە سەر وەرچەرخانیت کولتوری سیاسی کردووەتەو، بەلام بە گشتی ھەلسوکەوتی پارێزەرانی ئەم کەسانە لە ھەمبەر ئەم بابەتەدا بوو ھۆی ئەوێ کە زۆرتر جەخت لە سەر وەستاوی کولتوری سیاسی بکەنەو. بە ھەر حال جیاوازی ھەست پینکراوی کولتوری لە بنەما و ئاراستە گیرییەکانی سیاسی نەتەوەکاندا بەدی ھاتوو و کولتوری سیاسیش وردە وردە گۆرانی بەسەردا ھاتوو. ئەگەرچی بگۆرەکانی خۆیندەوێ ئابووری سیاسی و کولتوری سیاسی لێک جیاوازن، بەلام ناکرێ نکۆلی لە سەر پەیوھندی نێوان ئەم بکەین. زۆر جار، کولتوری سیاسی بگۆرێکی دەستیوێردەرە کە یارمەتی زیاد بوون یاخود کەم بوونەوێ کارامەیی و مەشروعییەتی سیستەم دەکات. یەکیک لە خەسڵەتەکانی ماتریالیزم. روانگەییە کۆمەڵایەتیە کە یە کە کاربەری لە سەر رەفتاری دەنگدەران و ئاراستەگیریان دەنوینت. کولتوری یان مودێرن، کولتورینکی بەبێ نمونەییەکی دیارکراوی وەرچەرخانە سیاسییەکانە. ئەم کولتورە وێنەییە لە لیکتازانی گۆرانی فرە لایەنەکانی بنەماکان، سیستەمی پەرودەرە و برۆاکان دەخاتەرۆو، بە چەشیتک کە لەم جۆرە بارودۆخەدا ناتوانین میتۆد و نمونەییەکی یە کسان و بەردەوام بۆ بە کۆمەڵگا بوونی سیاسی دەستنیشان بکەین.

ئاستەکانی شیکردنەو لە خۆیندەوێ کولتوری سیاسیدا:

کولتوری سیاسی چەمکی گشتگەرایە کە پێویستی بە شیکردنەو و خستە رووی تیۆری لە ئاست مایکروداوە. (واتە لە ئاستیکی بەرز). لەم کاتەدا دەتوانین

په یوه ندى له نيوان ناستى مايكروډا دروستبكهين. له ناستى مايكروډا، فورم و دامه زراوه سياسيه كان و جوړاو جوړه كاني رهفتارى خويندنه وهى بؤ ده كريت. ثم ناستى خويندنه وه گشت چالاكويه سياسيه كان و ريساكاني په سندنكراوى گه مه كردن له لايهن زورينهى خه لكه وه، فراهه م ده كات. له ناستى مام ناوه نديدا [واته له نيوان ميكرو و ماكروډا]. كولتورى سياسى مايكرو و ميكرو په يوه نديان له گه له يه كتردا هه يه. له ناستى ميكروډا، چالاكويه كاني روژانه و ناسايانهى سياسى خويندنه وهى بؤ ده كريت، ريساكاني گه مه كردن به كومه ليك پرؤسهى دريؤ خايهن هه ژمار ده كرين و گروهه جوړاو جوړه كان له سيستمى سياسيدا به پيچه وانهى به ها حه يه ويه كان له سه ر ثم ريسايانه ركابه ريتى يه كتر ده كهن. به م جوړه ش ريساكاني گه مه كردن له ناستى مامناوه نديدا له نيوان ميكرو و مايكروډا جي ده گريته وه. نه گه ر گورانكارويه كان له ناست ميكروډا له ريگه ي هه موار كردن و ريخسته وهى ريساكان له سيستمدا جي نه گرنه وه، نه گه رى ناسه قامگيرى سيستم رووده ات و له وانه يه هه ره شه له كولتورى سياسى دروستبيت. روودانى شوړش نمونه يه كى به رجسته له ناتوانايى بؤ هينانه دى هاوسه نكي له نيوان ثم ناستانه دا يه. ثم بارودؤخه واته كولتورى سياسى مايكرو تواناي پاراستنى كرده مه شروعه كاني سيستمى نييه. له م بارودؤخه دا، ده سه لاتى كولتورى سياسى مايكرو داده رووخيت و بوار بؤ سه ر له نوى پيناسه كردنى كولتور دهره خست.

شيكردنه وهى جيو پؤلتيكانهى كولتورى سياسى:

له پرؤسهى خويندنه وهى كولتورى سياسيدا، پيؤسته ره هنده جيوپؤلتيكه كاني ره چاو بكرين، چونكه بگوره كاني كولتورى سياسى له رووى چؤنيتى بنه ماكان و ناراسته گيريه كاني خه لك له هه مبه ر سيستمه وه په يوه سته به پيگه ي جياوازي جيو پؤلتيكى هه ر يه ك له م بگورانه.

زۆرىك له كۆمەلگاكانى رۆژھەلاتى مىراتگەى كولتورپىكى سىياسى پشت بەستراو به دەولەتى ناوہندگەرا و ستەمكارن كه بهها سىياسىيەكانيان له بوونى نوخبەگەلىكى سەربازى و كارگىزىدا دەبينن. ھەلبەت، گرتنەبەرى ئاراستەگەلى بەھايانەى نوئى له ژۆر سىبەرى نوئىگەرى سىياسىدا به ماناى له ناو بردنى بەھاكانى پىشوو نىيە، بەلكو بەھاكۆن و نوئىيەكان دەتوانن پىنكەوہبوون و له زۆرىك له كۆمەلگا ھاوچەرخەكاندا نوخبە سىياسىيەكان له رىگەى سەرچاوہ تەقلىدىيەكانەوہ مەشروعىيەت بۆ كار و كردهوكانيان بەدەستدەينن. ھەندى جار نوئىگەرى سىياسى له رووى بەرفراوان بوونى بەشداری و ھۆشيارى سىياسىيەوہ ژيانىكى نوئى به دامەزراوہ تەقلىدىيەكان دەبەخشىت. نەجمى نەم بارودۆخەش سەرھەلدانى كولتورى سىياسى تىكەلآوہ دەكرى رەگەز گەلىك لەم كولتورە تىكەلە بەھىزگەر يا خود به پىچەوانەوہ لاوازگەرى بنەما و ئاستە گىرىيەكى تايبەت بن.

بۆ نمونە، نەگەر بمانەوئىت وئىنەيەكى دروست له كولتورپىكى سىياسى ئەفرىقىا بچەينەرپو پىويستە لەسەر سى مىراتى لىك جياوازى مپژووبى واتە دامەزراوہ و نەرىتەكانى پىش كۆلۆنىيال، ستراكۆرە كارگىرى، ئابورى و كۆمەلآيەتيەكانى قوناعى كۆلۆنىيال و نەزمونى دژى كۆلۆنىيال و دامەزراوہ و سىياسەتى پاش كۆلۆنىيال، جەختيان لەسەر بكرىتەوہ. نەرىتەكانى پىش كۆلۆنىيال له ولاتانى ئەفرىقىادا فرە چەشنن و له ھەندىكىياندا ئاسەوارى بەھا ديموكراسىيەكان دەبينن. له ناوچەكانىترى ئەفرىقىادا كە نەرىتى پلە بەندى (سلسلە مراتب) و بالآ دەست بوو و ئاسەوارى رەفتارى ديموكراتىك نابىنرئىت، ستراكۆرە دەسەلآخووزىيەكانى حكومەتى كۆلۆنىيالى نەم رپرەوہى بەھىزتر كرددوہ. نەگەرچى له ناو ھەندى له نوخبە سىياسىيەكانى ئەفرىقىادا كە له رۆژئاوا خوئىندىيان تەواو كرددوہ، رەفتارى ديموكراتىك دەبينرا، بەلام وەدەيەى جيو پۆلىتىكانەى نەزمونى كۆلۆنىيالى سەبارەت به كولتورى سىياسىيەوہ له گشت شوئىنەكانى ئەفرىقىادا زالبوو. به واتايەكىتر، نەم جۆرە كولتورە سىياسىيە زۆرتر حالەتى سەپىنراوى ھەبوو، نەك حالەتى ھاوگەرايى و

یەكپارچەیی میراتی كۆلۆنیال زۆرتر مەیلی بەرەو ناوەندگەراییی و رەفتاری دەسەڵاتخووانەیی هەبوو.

پێویستە نامازە بکریت کە تێکۆشانی دژە کۆلۆنیالی دەنگدانەوی بوونی نۆرمەگەلی بەرگریکردن لە هەمبەر کاربەدەستە کۆلۆنیالییەکان بوو و هیچ کاتێک نۆرمەکانی رزگاربخوازی نەتەوایی و خودموختاری نەبوو بە ئاراستەگیرییەکی پۆزەتییانەیی بەهایی بۆ لایەنگری کردن لە دیموکراسی.

نەگەرچی زۆریک لە خەلکی ئەفریقا گومان لە دەسەڵاتی دەولەت دەکەن، بەلام ئەم بەدگومانییەش زیاد بوونی رەخنە گرتن و نارەزامەندی لیکەوتەووە کە لە رووی پرۆسەیی بنیاتنانەوی کولتور و بەهێز کردنی دیموکراسی زۆر گرنگە. وەها دیتە بەر چاوە کە لە نیوان سەرھەڵدانی قەیران لە سیستەمی کۆندا و قایم بوونی سیستەمی نوی، هەستیاریترین قۆناغی پەرۆردە کردنی سیاسی بۆ بنیاتنانەوی یاخود نۆیکردنەوی کولتوری سیاسی فەراھەم بوو. یەکیک لە خالە زەقەکانی کولتوری ئەفریقا نەبوونی ھاوبەندی لە نیوان نوخەیی سیاسیدا بوو، بە چەشنیک کە هیچ جۆرە پێگەییەکی سەقامگیری جەماوەریان نەبوو. تەنیا فاکتەری پێکەووە گریدانی ئەم نوخەییە ئامرازی دەسەڵات بوو. سیستەمە مەرجدار و دیموکراسییەکان کە وەک میراتی کۆلۆنیالی لەم کیشووەدا ماونەتەووە، مۆرکی دەرەکییان پێو ديارە، هەر بۆیەش بە ھۆی دروست تێنەگەیشتن لە بنەماکانی دیموکراسی مەشروعییەتیکی نەوتۆیان نییە. لە راستیدا نۆرمە دیموکراسییەکان لە پانتایەکدا دەرەکەون کە بوونی ھەر جۆرە نمونەییەکی ھاوردە رەتەدەکاتەووە. سروشتییە کە لەم جۆرە دۆخەدا هیچ کاتێک کولتوری سیاسی لیبرال ناتوانیت زەمینەیی لە باری بووژانەوی ھەبیت. بەم جۆرەش، ھیدی ھیدی بە ھۆی نەبوونی لیبۆردەیی سیاسی، زیادبوونی دەسەڵاتی دەولەت، بچووک بوونەووی کۆمەلگا و بە کەسی بوونی سیاسەت دامەزراو ھۆی ئەوێ کە بە نەبوونی مەشروعییەتی سیاسی، نمونەکانی دەولەتی دەستەڵاتخوواز، میراتگر، خراب بە کارھێنانی دەسەڵات و سەرکوتی سیاسی بەردەوام بیت.

سه‌بارهت به ئەمەریكای لاتین پێویسته ئاماژه بەدریت كە بنیاتنانی كۆلتووری سیاسی جیوازی بریوه. دواى شەپى دووهمى جیهانى، ئاراسته گیریه نۆتیه‌كانى كاسۆلیزیم سه‌بارهت به سیاسەت له لایەن لایەنگرانی خۆشگوزەرانى كۆمەڵایەتى و پارتە دیموكرات مەسیحییه‌كانه‌وه و دواتریش له لایەن ((بزاڤى ئیلاهیاتى رزگاربخواز))ه‌وه پێشكەش (به كۆمەڵگا) كران. ئەم دوو بزاڤه له مێژووی كەنیهى رۆم دوور كەوتنه‌وه و دژی دیموكراسی لیبرال وه‌ستانه‌وه.

له سه‌ره‌تای شه‌سته‌كاندا، دیموكرات مەسیحییه‌كان له ژێر كاریگەری ((شورای فاتیكان - ۲)) بوون كە تیایدا نایه‌كسانی نابووری مەحكوم ده‌كرد و كەنیهى له هه‌مبەر دیموكراسی سیاسی پابه‌ند ده‌كرد. جینی وه‌بیر هینانه‌وه‌یه كه هەر دوو بزاڤه‌كه، به‌ریه‌چدانه‌وه‌ی به‌هێز بوونی ماركسیزمى شۆرشگێڕانه بوون. به‌لام له‌ رووی پراكتیكه‌وه ئەم بزاڤه به‌ره‌و به‌هێز كەردنى روانگه رادیکالییه‌كانى كەنیهى ئەمەریكای لاتین چه‌مایه‌وه و كەوتە ژێر كاریگەری ده‌ست‌پۆی رۆشنبیر ماركسیستییه‌كان و تیۆرییه‌كانى وابه‌سته‌یی.

له‌ پرۆسه‌ی كۆمەڵگا‌بوونی سیاسیدا و له‌ چوارچۆیه‌ی كۆلتووری سیاسی ئەمەریكای لاتین، بانگه‌شه‌كانى كەنیه‌ بۆ نه‌هێشتنى پێداویستی هه‌زاران و بێرۆكه‌كان بزاڤى ئیلاهیاتى رزگاربخواز بۆ به‌رز كەردنه‌وه‌ی هۆشیاریی سیاسی و به‌شداریكەردنى هه‌زاران له‌ ناستیكى نزمدا بوو. له‌ به‌ر‌په‌رده‌ی ئەم كارانه‌دا، ناوه‌پۆكى پله‌به‌ندیانه‌ی (سلسله‌ مراتبى) ده‌سه‌لاتى كەنیه‌ی كاسۆلیك كەوتە ژێر پرسیاره‌وه‌.

به‌راورد كەردنى داتاكان سه‌بارهت به‌ مەكزیك، كاستاریكا و نيكارگوا ده‌رپى بووژانه‌وه‌ی بێ وێنه‌ی كۆلتووری سیاسی دیموكراتیکه. ئەمه‌ش ده‌كری له‌ پشت‌گیریکردن له‌ به‌شداریی سیاسی، نازادییه‌ مه‌ده‌نییه‌كان و به‌رگریكردن له‌ مافی به‌ره‌هه‌ستكاران بیه‌رنیت. سه‌بارهت به‌ مەكزیك، توێژینه‌وه‌كان ده‌رده‌خه‌ن كه سه‌ره‌پای بوونی پێشینه‌ی ده‌سه‌لاتخوای ئەم ولاته‌ندا، به‌ هۆی گۆرانكارى كۆلتووری و

وهرچهرخان له پرۆسهی به کۆمه‌لگابوونی سیاسیدا، هاوولاتیان خاوه‌نی نازادیه مه‌ده‌نییه دیموکراتیکه‌کان و مافی به‌شداریی سیاسین. سه‌ره‌پای چوار ده‌یه نه‌زمونی دیموکراسی له کاستاریکادا، نیکاراگوا خاوه‌ن میژووویه‌کی دوور و درژی ده‌سه‌لاتخوازییه. به‌لام له‌گه‌ل نه‌مه‌شدا، توژیینه‌وه نامارییه‌کانی ده‌یه‌ی هه‌شتا ده‌برپی پێشکه‌وتنی ره‌وتی دیموکراسی له نیکاراگوایه به به‌راورد له‌گه‌ل کاستاریکادا. کۆی ئەم توژیینه‌وانه ده‌برپی ئەوه‌ن که پێویسته چاوخشانه‌وه بکریته به په‌یوه‌ندی نێوان کولتوری سیاسی و جۆری حکومه‌ت و ریگاکانی به‌رده‌ست و فره‌لایه‌ن بۆ وهرچهرخانی کولتوری سیاسی. له کاتیکدا که له کاستاریکا رووبه‌رووی ده‌سترووی دوو لایه‌نه‌ی کولتوری نوخه‌کان و جه‌ماوه‌ر، هه‌روه‌ها گه‌شه‌سه‌ندنی دامه‌زراوه‌یی ده‌بینه‌وه، به‌لام له مه‌کزیك و نیکاراگوا سه‌ره‌له‌دانی کولتوری سیاسی دیموکراتیک به نه‌وه‌یه‌ک بووه له دژی ده‌سه‌لاتخوازیی ته‌قلیدی.

بابه‌تی سییه‌م خۆتندنه‌وه‌ی کولتوری سیاسی نه‌وروپای رۆژه‌لاته. توژیینه‌وه‌کان له‌سه‌ر ئەم ناوچه‌یه ده‌برپی سه‌ره‌نه‌که‌وتنی حکومه‌ته کۆمۆنیستییه‌کان له هینانه‌وه‌ی مه‌شروعییه‌ت بووه، جۆره‌ ناکوکییه‌کی ناشکرا له نێوان ره‌فتاری کۆمه‌لانی خه‌لک له په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل ده‌سه‌لات و کولتوری سیاسی شاراوه‌ی گروپه‌ جۆراوجۆره‌کان له به‌رگریکردن له هه‌مبه‌ر ره‌فتاری حکومه‌ت ده‌بینریت. به دوا‌ی چاکسازییه‌کانی گۆر‌باچوف و درزکردنی ئەم چاکسازیانه بۆ نه‌وروپای رۆژه‌لات، ترسی خه‌لک نه‌ما و گوێپرایه‌لی بی‌چهند و چۆن له نوخه‌ سیاسییه‌کان و اتا و گرنگییه‌که‌ی له‌ده‌سه‌تداو به خسته‌ن ژیر پرساری ده‌سه‌لاتی سیسته‌م، بناغه‌کانی مه‌شروعییه‌ت حکومه‌ت سست کرا. له‌م بارودۆخه‌دا، له برواکان. سیسته‌می به‌ها و بنه‌ماکانی (مقدمات) خه‌لک گۆرانیکی بنه‌ره‌تی روویدا و، کولتوری سیاسی په‌یره‌و بۆ کولتوری مه‌ده‌نی گۆر‌درا. به‌م جۆره، ده‌بینین که هه‌ر یه‌ک له یه‌که‌ سیاسییه‌کان نه‌زمونیکی جیاوازیان له رووی په‌یوه‌ندی نێوان سیسته‌م و ژینگه‌که‌یاندا هه‌یه. خودی هه‌لسوکه‌وتی (تواصل) ستراکتۆری ده‌توانیت له ره‌وتی پێکه‌یتنانی کولتوری سیاسی و پرۆسه‌ی به

كۆمەلگاي بون رۆلى سەرەكى بگيريت، ئەم روتەش لە ئاراستەكانى خەلك و تىگەشتىيان لە رەفتار و كاركردى سيستەمى سياسى نيودەولەتى دەتوانين لە ئاست سيستەمى نيودەولەتتەيەو خويندنەو بۆ تيۆرى و نمونەكانى كولتورى سياسى بگەن، چونكە كولتورى سياسى نيودەولەتى بە شيوازى جۆراوجۆر فۆرمەكانى بە سەر ئاكتەرە حكومىيە فەرمى و نافەرمىيەكان بسەپىتت و كولتورى سياسى ھەندى لە ئەكتەرەكانيش دەتوانيت بۆ ئاستى نيودەولەتتەيەو دزە و گشتاندىن بگريت. بۆ نمونە، تا پيش شەرى دووھى جىھانى نمونەى زال بە سەر پەيوەندىيە نيودەولەتتەيەكاندا (سەرەراى بونى دوو ولاتى كۆمونيستى لە جىھاندا. واتە يەكيتى سوفيەت و مەغولستانى دەرەو) بە پىتى كولتورى سياسى سەرمایەدارى و لىبرال پىناسە دەكرا، چونكە زۆربەى ولاتى جىھانى سىيەم لە ريگەى كۆلونيالەو بەرپۆ دەبردرا و خاوەن شوناسى كولتورى سەربەخۆ نەبوون. دوای كۆتايى ھاتنى شەرى دووھى جىھانى و پىكھاتنى سيستەمى دوو جەمسەرى، روپەرووى تىكەلىك لە كولتورى سياسى سۆشاليسىتى و سەرمایەدارى دەبينەو، بە چەشنىك كە ھەر يەك لەم جەمسەرەنە ھەولتى گشتاندىن و سەپاندىنى كولتورى و ئايدىئۆلۆژياكى بەسەر ئەكتەرەكانىتى دەدا. لەم بارودۆخەدا، ئەو پىناسانەى كە لەشەر و ئاسايش، ھاوسەنگى ھىز، بەرژەوھەندى نەتەوھىي و... دەدرا، بە پىتى خەسلەتەكانى كولتورى سياسى ھەر يەك لەم دوو جەمسەرەنە بون. ئاراستەگىرىيەكانى ولاتان زۆرتەر لە ژىر كارىگەرى نۆرم، بەھاوسىستەمى ئايدىئۆلۆژىكى شەرى سارد بوو و رىساكانى گەمەى نيودەولەتى ھەلقولوى كولتورى سياسى بالادەست بوو كە دەولەتانى ناچار دەكرد پابەندى شيواز و نەرىتە دياركراوھەكان بن. ئاسەوارەكانى سەپاندىنى كولتورى سياسى لە سەپاندىنى ((شيوازى بووژانەوھى سەرمایەدارى)) و ((شيوازى بووژانەوھى ناسەرمایەدارى))دا دەبينين.

ھەرەك پىشتەر ئامازەمان پىدا، كولتورى سياسى ھەستا نىيە و بەپىتى گۆزانكارى لە ناوھەرۆكىدا لە پروا، بنەما و بەھاكان، گۆزانی بەسەردا دىت. ھەر

بۆيەش پىئويستە بزانیڭ لە ئاست ماىكرۆدا سىستەمى نۆدەولتەتى كۆلتوورى سىياسى نەگۆر نامىنىتتەوہ. شىكرەنەوہى نمونەكانى رەفتارى و رىساكانى گەمەكردن لە قۇناغى سىستەمى دوو جەمسەرىدا، دەپرې گۆرانی بنەما و ئاراستە گىرىيەكانى قۇناغى يەكەم و دووہمى شەرى ساردە. لەم دوو قۇناغەدا ستراتىژى دەولتەتان گۆرانی بە سەردا ھات و ھەرچەرخانى رىشەى لە شىوہى ھاپەيمانىيە نۆدەولتەتییەكاندا روویدا. ھەلبەت پىئويستە لە بىر نەكەين، كە لە ميانەى ئەم گۆرانكارىيانەدا، لە ئاست مىكرۆشدا ھەرچەرخانىك لە كۆلتوورى سىياسىدا روویدا، بۆ نمونە تىۆرى ((پىكەوہ نەگوئجانى سۆسىالىزم و سەرمایەدارى)) كە چەندىن جار لە لايەن چىنىيەكانەوہ خرايەروو، بەرەو ھاوکارىكردن لەگەل رۆژئاوادا گۆردرا. لە قۇناغى يەكەمى شەرى سارددا، زۆرئىك لە ولاتانى جىھانى سىيەم لە ترسى سەپاندنى نمونەگەلى رەفتارى زھىزەكان و بەرگرى لە ھەمبەر سەپاندنى كۆلتوور، چوونە پال ((بزافى بى لايەنەكان (عدم الانحياز))) تا لە كەوتنە ژىر كارىگەرى كۆلتوورى سىياسى نۆدەولتەتى پارىزراو بن. بەلام چوونكە جۆراوجۆرى كۆلتوورى سىياسى ولاتانى جىھانى سىيەم نەيتوانى بنەما و نمونە رەفتارىيەكانى ئەم ولاتانە بكات بە كۆلتوورىكى سىياسى ماىكرۆ [واتە گشت ئەم ولاتانە خاوەن يەك كۆلتوورى سىياسى بن] بۆيە ئەم بزافە كەوتە ژىر كارىگەرى كۆلتوورى سىياسى بالادەستى جىھانى و لە زۆر ولاتدا بوو بە كۆلتوورىكى پەيرەو.

پىئويستە ناماژە بكرىت كە لە قۇناغى شەرى سارددا سەرەپاى بوونى كۆلتوورى سىياسى بالادەستى جىھانى، نمونەى رەفتارى زۆرئىك لە سىستەمە لاوہ كىيەكانى (subsystem) نۆدەولتەتى ھەك رۆژھەلاتى ناوہراست، رۆھەلاتى دوور، ئەفرىقىا و ئەمريكاي لاتىن تايەتمەندىيەكانى كۆلتوورى سىياسى خۆيان پاراست، بە چەشنىك كە لەم قۇناغەدا، ئاراستە و تىگەيشتنى ولاتانى ئەم ناوچانە لىكتەر جىاواز بوون و ھەر يەك خاوەن تىگەيشتنىكى خەلك بۆ سىستەم، بەررىسارىتى و كاركردەكان بە بەردەوامى گۆرانی بە سەردا ھاتووہ و نمونەگەلى رەفتارى نۆى سەر ھەلدەدات، لە

سیتەمی نۆدەولتەتیدا بە کۆمەلگا بوونی سیاسی نوێ دەبینینەوه که تا رێژەیهکی زۆر هەلقولای سەرچاوه و پالئەرە ناوخوایەکانە. بەلگە نەویستە که چۆنیتی ئەم پرۆسەیه لە نێوان جەماوەر و نوخبە سیاسییەکاندا جیاوازه. بەواتایەکیتر، نوخبە سیاسییەکان خێراتر دەکەونە ژێر کاریگەری ئەم پرۆسەیهدا، بە چەشنیک که تەنانهت لە نێوان ولاتانی پێشکەوتوو و روژناواشدا سەرلەنوێ بە کۆمەلگا بوونی سیاسی جەماوەر لەسەرخواز و درێژترە لە بەراورد لەگەڵ نوخبە سیاسییەکاندا. بۆ نمونە، ئەو راپرسیانەی که لەم سالانەی دواییدا بۆ چوونە ناو یەکییتی ئەوروپادا ئەنجامدران، دەربەری جیاوازی روانگەکانە لە نێوان جەماوەر و نوخبەیی سیاسیدا سەبارەت بە پیکهێنانی یەکییتی ئەوروپا، هەروەها که دەبینین سەبارەت بە دانوساندنەکانی ناشتی نێوان ئیسرائیل و عەرەبەکاندا. کولتوری سیاسی ناوچه عەرەبیەکانی روژههلاتی ناوڕاست، بە بەراورد لەگەڵ دەیهی رابردوودا، وەرچەرخی گەورەیی بەخۆوه بینیوه و لەمیانەی پرۆسەیی سەرلەنوێ بە کۆمەلگا بوونی سیاسیدا، بە بەراورد لەگەڵ رابردوودا ولاتانی ئەم ناوچهیی ستراتیژی جیاوازیان پەیرهو کردووه. شایانی ناماژە پێدانه که هەروەك ئەوروپا، لە ناوچهی روژههلاتی ناوڕاستیشدا لە نێوان ناستی سەرلەنوێ بە کۆمەلگا بوونی نوخبە سیاسییەکانی جیهانی عەرەبی و جەماوەردا بۆشاییەکی گەورە هەیە.

هەروەك پێشتر ناماژەمان بۆ کرد، ژینگەیهکی بەهائیه و رێژەیی بە سیاسی بوونی کولتور پەیهوندی بە چۆنیتی پەیهوندی نێوان ستراکتۆره جۆراوجۆره کانهوه هەیە. رێژەیی لێهاتوویی سیمبولیکی (رمزیه) سیستەم لە پیکهێنانی کولتوری سیاسی ناوخوازی و نۆدەولتەتیدا کاریگەرە، بە چەشنیک که هەندی لە سیمبولەکان یارمەتیدەری مەشروعییەت بەخشین بە کارکردەکانی سیستەمیک دەربەری سەرهلدانی کولتوریکیی سیاسی نۆدەولتەتی یاخود هەریمن. لەم بارودۆخەدا، کولتوری سیاسی دەتوانیت دیارخەری رێساکانی گەمەکردن و پالئەرەکانی رهفتاری نۆدەولتەتی بیت.

ئەنجامەكان:

كولتوروى سىياسى بە يەكئىك لە نموونە گزىنگەكانى تويۇنەنەۋە پىرۇسەى گەشەسەندى سىياسى لە كۆمەلگا جۆراوجۆرەكاندا ھەژمار دەكرىت. روانگەى خەلك و نوخبەكانى كۆمەلگا بۆ سىياسەت، تىگەيشتىيان لە رەفتارى سىستەمى سىياسى و ناراستە گىرىبەكانى خەلك، پەيوەستن بە خەسلەتە كولتورىيەكان و پىرۇسەى بە كۆمەلگا بوونى سىياسىيەۋە. ۋەرچەرخانى كولتوروى سىياسى و كاركردن فاكترە سەرەتايى و دوۋەمىيەكانى (عوامل اوليە و ثانويە) بە كۆمەلگابوون لە چوئىتى رۆلگىرپاندا كارىگەرە و دەتوانىت بەرەو بەرز بوونەۋە ياخود دابەزىنى بەشدارىي سىياسى كۆتا بىت و تاك لە ھەمبەر ستراتىيى، سىياسەت و بىرپارەكانى سىستەم ھەستىيار يا خود بى لايەن (عدم الأختيار) بگەن. بەم جۆرە، چوئىتى و چەندايەتى بە كۆمەلگابوون و سەرلەنوئى بە كۆمەلگابوون لە رووى شىۋازى بەكارھىنئانى سىمبولەكان و ناسىنى ناھەركى كولتوروى سىياسى، پشكى زۆرى لە بەھىزكردن ياخود لاوازكردى دىموكراسى و دىكتاتورىدا ھەيە و بەرەو ھەلبەزىن ياخود دابەزىنى متمانەى دوولايەنەى حكومەت و خەلك كۆتا دىت.

تا ئەو كاتەى كە بەوردى لە ناۋەرپۆكى كولتوروى كۆمەلگا نەكۆلئىنەۋە، ناتوانىن بە دروستى ديار بگەين كە چ بەشگەلئىك لە كلتور توانايى بە سىياسى بوونى ھەيە، چونكە گشت كاتىك ناتوانىن ۋەھا چاۋەپوان بكرىن كە گشت بگۆرە (متغىر)كولتورىيەكان بە يەك ناست خاۋەن توانايى شاردراۋەى (بالقوہ) سىياسى بن. بەم جۆرەش نەبوونى زانىيارى تەۋاۋ لەسەر بەھا سىمبول و سىستەمى بىرواكان دەبىتتە ھۆى ئەۋەى كە بەشگەلئىك لە كلتور كە مەيليان بۆ بەسىياسى بوون نىيە، (بە سىياسى) بگەين، كە بەم چەشنە سىستەمى سىياسى رووبەرووى قەيرانى داۋاكارىي و ۋەلامدانەۋە دەبىتتەۋە. ھەرۋەھا، ئەگەر بىتو بە نەزانىنەۋە رەگەز گەلئىك لە كولتور كە مەيليان بۆ بە سىياسى بوون ھەيە لە حالەتى ((ناسىياسى)) بووندا بە جى بەئىلئىن، بەم جۆرە نەماتتوانىۋە لە توانايى شاردراۋەكانى كولتوروى بۆ بەھىز كىردى

به شداری سیاسی كه لك وهرگرین و توانایی پالاوتن (استخراج)ی سیاسی و كولتووری كۆمهلگا هەر وهك خۆی ده مینیتتهوه. له درێژ خایه نندا ئەم بارودۆخه له كارایی سیستمی سیاسی كه مده كاتهوه و قهیرانی مهشروعییته سهر هه لده دات. ئەمڕۆكه هه لسو كه وتی جه بریانه له گه ل كولتووری سیاسی به سی هۆیه وه رهت ده كریته وه:

یه كه م: كولتووری سیاسی ستراكۆزی حكومهت و كار كرده كانی ده خاته ژیر كار یگه ری خۆیه وه و توێژینه وه كان ده بری ئەوه ن كه ره ههنده كانی زانین و بنه ماكان (مقدمات) و لایه نی دادوه ری كولتووری سیاسی، له وانه له به ربه رچدانه وه به كار كرده سیستم و نه زمونه میژوو ییه كان بكیشمانی (انعطاف) هه بیته و له پرۆسه ی سه رله نوی به كۆمه لگا بوونی سیاسیدا گۆرانی به سه ردا بیته. به به رده وامی بوونی زۆرتریان هه یه له به ربه رچدانه وه یی به نه زمونه میژوو ییه كان و گۆرانكار ییه دامه زراوییه كاندا له سه ر خۆتر ده گۆرین.

دووه م: توێژینه وه كان سه بارهت به ریره ی دیموكراسی له ژماره یه ك له ولاتانی جیهانی سییه م ده بری ئەوه یه كه نه گه رچی كولتووری سیاسی كار یگه ری له سه ر تایبه تمه ندی و به رده وام بوونی ژیا نی دیموكراسی به لام ناكری رۆلی فاكته ر گه لی وهك په روه رده ی سیاسی به پیتی نه زمونه میژوو ییه كان، وه رچه رخانه دامه زراوییه كان و سه رله نوی به كۆمه لگا بوونی سیاسی، گۆرانكار ییه قووله كانی ئابووری، ستراكۆزه كۆمه لایه تییه كان و فاكته ره نیۆده وله تییه كانی وهك ده سترۆیی كولتووری بیگانه و كۆلۆنیال ره چا و نه كه ین.

سییه م: بوونی جۆره ده مارگرتییه ك له هه مبه ر كولتووری سیاسی و نه بوونی ئاماده یی بۆ رووبه روو بوونه وه ی هه ر جۆره وه رچه رخانیه ك ده بیته هۆی ئەوه ی كه وه ها وینا بكه ین كه زۆریك له ولاتانی جیهانی سییه م ناچار به په سه ندكردنی سیستمی ده سه لاتخوازی ن. به لام له پراكتیكدا سه لمینراوه كه ئەم جۆره به لگانده دووره له راستی.

بهشی حهوتهم

بهربهستهگانی پلان دانان و دیموکراسی

پلان داریژی ئابوری، له شیوه گشتگیره کهیدا، تاییه ته به کۆمه لگا سۆشیالیسته کانه وه که به پیتی ئەم پلانه دامه زراوه یه کی ناره ندی پلان دانان سه باره ت به دابه شکردنی سه رچاوه کان و گشت به ره مه مه ئابوری سه کانی کۆمه لگا بریار ده رده کات و به ره چا و کردنی ریژه ییانه ی داواکاری به کار به ران، ماشینی ئابوری ولات به ره و ناما نجه دیاری که راه کان، رینمایی ده کات.

دوای شه ری دووه می جیهانی، زۆریک له ولاته سه رمایه داری سه کانی رۆژناوا، پلان- دانانی ئابوریان به شینۆزیککی سنووردار خسته ناو پرۆسه ی کۆمه لایه تی و سیاسیه وه به چه شنیک که ئەم نمونه یه له گه ل به ها کانی زال به سه ر کۆمه لگا دا نا کۆک نه ییت. بۆیه پرسی سه ره کی له به رده م دیمو کراسیه کانی رۆژناوا دا، مه وارد و راده ی به کار هینانی ئابوری پلان بۆ داریژراو و راده ی دستیه وردانی ده ولت له کاروباری ئابوریدا بوو، چونکه ئەم ولاتانه که په یه وه ی له ئابوری سه رمایه داری ده کهن، پلان دانانی ئابوری له دژی تاکه گه رای و سیسته می ئابوری نازاد ده زانن.

له ئارادا بوونی بارودۆخی پۆلۆرالیستی بوونی دامه زراوه گه لی خاوه ن به رژه وه ندی جورا و جۆر (متعدد). گروهی گوشار، یه کیتی به کریکاریه کان، کۆمپانیا بازرگانی و دارایه کان، ته کنوکرات و سیاسه تمه داران که هه ر یه ک له مانه، ستراتیژی و بۆچوونی جۆزا و جۆریان له پرۆسه ی دابه شکردنی سه رچاوه کاندایه ی په یه وه ی ده کهن، پلان داریژره ران ده خه نه بارودۆخیککی سه ختا و له م ره وته دا ره فتاری دژی به یه ک ده بنه هۆی ئەوه ی که هه ز و داواکاری سه گشتیه کان بکه ونه وه ژیر ده ستی هه ز تاکی و گروهیه یه کاندایه ی راده ی په سه نه کردن و به کار هینانی نمونه کانی پلان دانان له نیوان گروهیه جۆزا و جۆره سیاسیه کاندایه ی جیاوازه، به چه شنیک که نمونه ی پلان دانان له گه ل نایدیۆلۆژیای پارتی کریکارانی به ریتانیا زۆرتر سازگار له به راورد له گه ل پارتی پارێزگاری ئەم ولاته دا.

له و رووه وه که یه کیتک له لایه نه کانی سیاسه ت تینگه یشت له واقعیاتی ناما نجه فره ره هه ند و جیاوازه کانه و دابه شکردنی سه رچاوه ئابوری سه کان زۆر جار وه ک سه ره له نوی دابه شکردنه وه ی ده سه لات و به ها کان هه ژمار ده کریت، بۆیه

هەر جۆره گۆرانکارییهك له ناوه پۆکی پلان دانان و بودجه دا زنجیره ناسه واریکی سیاسی لێده که ویتته وه.

لەم تۆیینه وه یه دا زۆرتر جهخت له سەر لایه نه سیاسیه کانی پلان دانان و بودجه ده کریتته وه، نهک چه مکه ورده ئابوورییه کان که له سەر لایه نه ئەقلانی و لۆژیکه گه راییدا دامه زراوه، چونکه زۆرێک له فاکتەر گه لی دامه زراوه یی و سیاسی هه ن که به کارهێنانی شیکردنه وه ی ئابووری رووبه رووی گرفت و سنوورداریتی ده که نه وه. بۆ نمونه له ولایه ته یه کگرتوه کانی ئەمریکا دا زۆر جار مشتومر له نێوان کۆنگرێس و سەرۆک کۆماردا روو دهات که به شێک له نا کۆکیه له فریگه ری سیاسیه وه هه لده قولیت، به چه شنیک که هه ردوو پارتي کۆماری و دیموکرات له سەر دیارکردنی هێلی روون و ئاشکرا له نێوان یه کتردا یه داده گرن. ئەندامانی کۆنگرێس که زۆرتر هه ولی راکیشانی ره زامه ندی لایه نگره کانیا ن ده دن، زۆرتر ده بری خواسته خۆجیه کانن و ره چاوی ستانده ره کانی کارامه یی ئابووری نا که ن. پرۆسه ی بریارانی دابه شکردن ده بیته هۆی هێنانه دی هه ستیاریه کی زۆر، بارو دۆخێک که (وایلداوسکی) به ((لۆژیکه راییه سیاسی)) ناوی ده بات. هه ر بۆیه سه باره ت به کۆنگرێسی ئەمریکا، کارامه یی ئابووری سه باره ت به تێچوونه کان ده که ویتته ژیر کاریگه ری راده ی پشتگیری سیاسی له تێچوونه کان. نه گه ر چی نه و بریارانه ی که له چوارچێوه ی پلان- دانان و بودجه داریشتن ده رده کرین لایه نی دابه شکردنیا ن هه یه، به لām هه ندی که س وهک ((ماس گریۆ)) له سی ناستدا ئەم بریارانه لێک جیاواز ده کاته وه:

- ۱- بریاره پسرۆرتیه کان (تخصی) که پێشکه شکردنی هه ندی خزمه تگوزاری بۆ ئاماغکه لێک وهک بهرگریکردن، ته ندروستی گشتی، په ره ورده و... له خۆ ده گریت.
- ۲- بریاره سه قامگیرکردنه کان که به ره بهر قه رارکردنی سه قامگیری ئابووری کۆتا دیت و به مه به ستی کونترۆل کردنی چالاکیه گشتیه کانی ئابووری له رینگه ی تێچوونه کانه وه ده رده کریت.

۳- بریاره دابهشکردنه کان که له میانیدا راده و سنوور و تیکه لکردنی داهاته کان له نیوان گروپ و ناوچه جزواوچوره کاندا دیار ده کریت. ئەگەرچی گریو له نیوان ئەم بریاراندا جیاوازی داده نیت، بە لآم بیگومان له جیهانی واقعییدا، بە تایبەتیش بە تیکه له به یه کترکردنی پلان دانان و بودجه، ئەم لیک جیاکردنه وهیه نامومکینه و گشت بریاره کان له پۆلین کردنی بریاره دابهشکردنه کاندا جی ده گرنه وه.

ئەزمونەکانی رابردو نیشاندهەن که بە درێژایی قۆناغیکی دوور و درێژدا. پلان دانان و بودجه دارپشتن خاوەن نامانج، بەرژه وهندی و هەزی جزواوچۆر بوونه و باروودۆخیکی رکابەریتیدا.

بە پیتی نەریت، هەریەک لەم دوو پرۆسەیه پەیوهەندییان بە سەرچاوه کانی خۆیانەوه هەبوو، واتە بودجه سەرقالی تینچونە گشتییه کان بوو و پلان دانانیش سەرقالی بابەتە فیزیکییه کان. بودجه ره چاوی دارایی سالانه ی ده کرد، بە لآم پلان دانان جه ختی له سەر پرۆژه کانی چەندین ساله ی ده کرده وه، بودجه دارپژهران خوازیاری پاراستنی باروودۆخی بهرقەرار بوون. بە لآم پلان دارپژهران هەولتی هینانەدی زنجیره پرسەیه کی نوێگه ریان دەدا و خوازیاری گۆرینی شیوازه باو و دووباره بووه کان بوو. بودجه دارپژهران جه ختیان له سەر پشک بهندی کردنی سەرچاوه گشتییه کان ده کرد، بە لآم پلان دارپژهران جه ختیان له سەر جوولاندنی سەرچاوه ده گمەنه کان ده کرد. بودجه دارپژهران سەر کیماسی ورد ده بوونه وه، بە لآم پلان دارپژهران جه ختیان له سەر هه له کان ده کرد. بودجه دارشتن دهرباز بوون له داهاتوو بوو، بە لآم پلان دانان بهدوای رینگه ی رزگار بوون نیستا ده گه را. به گشتی پیتیسته ناماژه بدریت که بودجه دارشتن له باروودۆخیکی تهواو پارێزگارانه دا کار ده کات، بە لآم پلان دانان نامانجی گۆران و گه شه پیدانه. چونکه له پراکتیکدا پرۆسە ی بودجه دارشتن و پلان دانان رووبه پروو دووباره کارکردنه وه [له سەر بودجه و پلان دانان] و تیکه لبوونی نەرکه کان ده بووه، بۆیه سیاسه تمه داران هاوکاری و پەیوهەندی پته و نیوان ئەم دوو کارکرده دا به پیتیستیان زانی.

بۆ نیشانداڭنى رەھەندە جۆراوجۆرەكانى سىياسەت دارشتن و پەيوەندى بە بېرىارە دابەشكردنەكانەوہ و ئاسەوارى رەفتارى سىياسى لە نىۋو ئەكتەرە جۆراوجۆرەكاندا بە تايبەتتەش پلان دارپژەران، بودجەدارپژەران، بەرپۆبەران، سىياسەتمەداران، پېۋىستە سەرەپاى سوود وەرگرتن لە نمونەگەلى وەك ((لۆژىكگەرايى پەتى)) ياخود ((لۆژىكگەرايى سنووردار))، سوود لە ((نمونەى رەفتارى سىياسى)) وەرېگرېن، نمونەى دوايى سەرەپاى رەخنەگرتن لە نمونەى يەكەم، جەخت لەوہ دەكاتەوہ كە پرۆسەى بېرىاردان ناكۆكى و مشتومرېك لەخۆدەگرې كە بە ھۆى بوونى بەرژەوہندى و بەھا دژبەيەكەكان روو دەدات. ئەم پرۆسەيە لە سەرەتاوہ تا كۆتايى لايەنى سىياسى و بەھايانەى ھەيە، بۆيە ناكړى تەنيا لە رېگەى لېكدانەوہ (محاسبات)ى وردەوہ بە ئامانجە ئايديالەكان بگەين. روانگەى ((لۆژىكگەرايى پەتى)) بېرىارەكانى بودجەدانان بە يەكېك لە رەگەزەكانى پلان دانان دەزانېت كە ھەولدەدات بەيىتې رېسا و پېۋەرەكانى كارامەيى ئابوورى سەرچاوەكان دابەشېكات. لە روانگەى ((نمونەى رەفتارى سىياسى)) بېرىاردەر رووبەرۋووى زنجيرە ئەلتەرناتىۋىتېك دەيىتەوہ كە لە رووى سىياسىيەوہ پېكەوہ گرېدراون، ھەرۋەھا لەمپەر و بەرېبەستى فراوانى بۆ دروستدەيىت. دوور نىيە ئەم چەشنە بارودۆخە بېتتە ھۆى دەركردنى بېرىارگەلېك كە دەتوانېت لە پرۆسەى بېرىاردەر كوردندا، ئەنجامى ناشياوى لېكەوېتتەوہ. لە بەكارھيتنانى ((نمونەى رەفتارى سىياسى)) دا بۆ دەركردنى بېرىارەكانى تايبەت بە دابەشكردنى سەرچاوەكان، لېك جىاكردنەوہى ئامانج و ئامرازەكان كارېكى ئەستەمە. بە چەشنېك كە بە بۆچوونى ھەندى كەس شىكردنەوہى وردى ئامانجەكان بە يەكېك پېۋدانگە سەرەكسىيەكانى پرۆسەى بېرىاردان ھەژمار دەكرېت، بەلام مەرج نىيە كە گشت كاتېك ئامانجەكان جېگېر و نەگۆر بن و نەكرېت لە پرۆسەى پلان داناندا گۆرانى بەسەردا بېت. لە سەرەتاي كادا، كاتېك كە پلان دارپژ دەست بە بېرىار دەركردن دەكات، لانېكەمى زانيارى لە بەردەستدا ھەيە، بەلام بەرە بەرە كاتېك كە زانيارى لە سەر سنووردارېتېيە سىياسىيەكان و دەرفەتەكان وەرگرت، پېداچوونەوہيەكى رېشەيى لە

نامانج و ستراتیییه کانیدا ده کات. له خویندنه وه و پلان دانان له دیو کراسییه کانیا رۆژئاوادا، رووبه پرووی فره لایه نی حمز و بهرژه وهندییه کان ده بنه وه، به چه شنیک که ههر یه که یان دهربری ویستی خۆیان و بۆ ئه و شته ی که له پیناویدا ههول ده دن ستراتیییگه لی جۆراوجۆر به کار دینن و زۆر جار بهرژه وهندی به شدار بوان له بریاره کانیا دابه شکردندا وه پیش بهرژه وهندی گشتی ده که ویت. ولاتیکی وه ک بریتانیا که پلان دانانیکی سنوورداری نابووری پهیره وی ده کریت، سیاسه مه داران له ژیرکاریگه ری گروویه کۆمه لایه تی، نابووری و سیاسییه کان، ههروه ها به پیتی راهی پابه ندبوونیان به م گروویانه وه حمز و بهرژه وهندی دیارکروایان هه یه. بۆ نمونه وه زاره تی ته ندروستی، پهروه رده و وزه بۆ به ده سه تهینانی بودجه ی زۆرتر بۆ جیه جی کردنی سیاسه ته کانیا ن رکابه ریتی یه کتر ده که ن. له م ره وته دا سیستم پتیوستی به پیشکه شکردنی خزمه تگوزاری ته ندروستی زۆرتر، پهروه رده ی باشر و سوود وه رگرتن له سه رچاوه کانی زۆرتی وزه هه یه. بیگومان به هۆی که م و کوری سه رچاوه کان، دابینکردنی گشت ئه م خزمه تگوزاریانه له یه ک کاتدا کاریکی ئه سته مه بۆیه له پرۆسه ی دابه شکردن و ته رخانکردنی سه رچاوه کان رووبه پرووی زنجیره ره فتاریکی کارگیژی و سیاسی جۆراوجۆر له پرۆسه ی بریارداندا ده بیته وه، که له ژینگه یه کی سازشکردن، بکیشمانی (انعطاف)، ریککه وتن مشتومر و ناکۆکی که ده نگدانه وه ی بۆچوونی به هایانه ی ههر یه که له به شداربوانی له بریار ده رکردنایه، نه نجامده دریت زۆر جار وه زیره کان له کۆبوونه وه کانی پلان داناندا ناره زایی ده رده برن، چونکه ئه وان له بارودۆخینکدان که هه م ده بی تینچوونه کان که م بکه نه وه، هه میش پلانی نوێ دابریژن. له وانیه وه زاره ته کانیتر هه ولتی به ده سه تهینانی بودجه یه کی زۆرتر بدن بۆیه ئه و وه زیره ی که خاوه ن پلان و نامانجگه لی سنوورداره توشی ناکامی ده بیته وه. شیکردنه وه ی بودجه دهربری توانایی سنوورداری وه زیره کانه به چه شنیک که زۆر جار ناره زامه ندی وه زیریک ریگه ی به ده سه تهینانی ره زامه ندی وه زیریکیتر قه ره بوو ده کریتته وه. ئه م ناره زامه ندیه زۆرتر په یه سه ته به نه نجام و به دواهاته کانی پرۆسه ی پلان

دانان تا شیوازی دابهشکردنهوهی سهراچاوهکان. به گشتی نارهزامهندییهکانی نهم رهوته له خهسلتهکانی پرۆسهی بودجه دارشتن ههژمار دهکریت. ههروهک ((مارچ)) و ((سایمون)) ناماژهیان پیداهه: ((سهرکردهکانی ریکخوا ههولتی دۆزینهوهی نهلتهرناقیفیک بۆ کردهکانی ههئۆکهیی نادهن، تهنیا کاتیئک نهیبت که له بارودۆخی ههئۆکهیی نارازی بن)).

به ههر حال جیهانی بودجه دارشتن و پلان دانان پره له لایهنگران. بهرگریکاران و بازرگانان لهم رهوتهدا، رۆلێ سیاسیهمدار وهک داواکاریی (مدعی) پشکیتک له سهراچاوه دهگمهنهکان لهگهژ رۆلهکهی وهک دابینکاری ((بهرژهوهندی گشتی)) بهکتر ناگرنهوه. بۆچوونی بهشداربوان له پرۆسهی پلان داناندا به دهوری لایهنه زانستی و نایدیالییهکانی گهشهسندی نابووری، سیاسی و کۆمهلایهتیدا دهخولیتتهوه بهیکتک لهو پرسیارانهی که لیژهدا گهلاڤه دهیبت ئهوهیه که تاچ ناستیک بهشداریکر له پرۆسهی بریاردان و پلان داناندا بۆچوونهکانی دهپریت؟ چۆن بۆچوونه دژ به یهکهکانی بهشداربوان بهبی بوونی دهزگایهکی پلان دانانی ناوهندی وهک ئهوهی که له سوڤیهتدا ههبوو، ههماههنگ دهکریت؟ نایا ئهجمامی بریارهکان لهگهژ بهرژهوهندی کهرتی تایبهت له کۆمهلگا دیموکراتیکه سهرمایهداریهکانی رۆژئاوا ناکۆک نییه؟ نهگهژ بیته ههر یهک له بهشدار بوان له بریارداندا ههولتی بهدیهنانی ناماچه کورت خایهنهکانی بهش یاخود وهزارهتهکانیان بدهن، لهم کاتهدا پاراستنی ((بهرژهوهندی گشتی)) و ناماچه ستراتیژییهکانی درێژخایهنی نتهوهیی چی به سهردا دیت؟ ههلبهت به بۆچوونی ((لیند بلوم)) نهگهچمی ههر یهک له بهشدار بوان روانگهیهکی تایهتیا ن ههیه بهلام ئهجمامی دانوساندنهکان به جۆریکه که تیایدا بهها گشتیهکان رۆلێ بالا دهست دهگێرن. لیند بلوم و وایلد واسکی بۆ ئهوهی که به پیی رۆژ، ههز، ستراتیژی و لیکندهوهه جۆراوجۆرهکان به زنجیره بریاریکمی ههماههنگ بگهن، لهگهژ نابوورناسه کلاسیکییهکان هاودهنگن و بۆ خسته رووی تیورییهکانیان پشت به ((دهستی شارهوی)) نادام سمیس دهبهستن. پسیپۆرانی پلان دانان و سیاسیهمداران له

ديموكراسييه كانى رۇژئاوادا له رووى تيؤورييه وه، هاوولآتيان سه ره راي به شداريكردن له ههلبژاردنه كاندا، بهرنامه و سياهتي پارتته جؤراوجؤره كان په سهند يان ره تده كه نه وه بيگومان خه لك به گشت بهرنامه كان دهنگ نادهن بهلكو ههلبژاردنه كانيان (خياريات) پشت به ستراوه به كؤمه ليك سياست و بهها ههلبهت زؤر جار جياوازي له نيتوان بهرنامه ي پارتته سياسييه كان به نه ندازه كه ليك نزيك و جيا نه كراوهن كه به دهنگدهر دهرفهتي ههلبژاردنى راسته قينه نادات. له لايه كيتره وه سه ره راي گؤرينى حكوممهت، سيستمى كارگيرى له رووى تاييه تمه ندييه بؤرؤكراسييه كانه وه بهرپه رچى گؤرينى بهرنامه كان ده دات و خوازيارى پاراستنى بهرنامه بهر اييه كانه. په رله مان به هوى كه مى پسپؤر و نه بوونى دهرفهتي پتويست توانايى ده برپرينى بؤچوونىكى قايم بؤ ئالؤزى پلان دانان و بودجه دارشتن نييه، هه ر بؤيهش زؤر جار برپاره كانى دابه شكردى (توزيعى) دهسه لآتى جيبه جى كردن وهك خوى له لايه ن په رله مانه وه په سهند ده كرپت و ته نانهت رؤلى هم دامه زراويه تا ئاست ((داشيكى لاستيكى)) داده به زينيّت له ولايه ته يه كگرتوه كانى نه مريكا دا زؤرتر له نيويه بهرنامه و پلانه كانى كه پيشنيارى كؤنگريس ده كرپت، له لايه ن به شه كانى وه زاره ته كان، گروهه خاوه ن بهر ژه وه ندييه كانى سياسى و ئابوورييه وه پيشكesh ده كرپت نهك له لايه ن ههلبژاردنه و دهنگدهر ه كانه وه، بهم جؤره ش له پراكتيكدا سيستمى ياسادانان رؤئيكى كه مى له سياست دارشتندا هه يه و زؤر جار ده بيت به نامرازيك بؤ ره خنه گرتن له و پيشنيارانه ي كه له لايه ن دهسه لآتى جيبه جى كردن و گروهه خاوه ن بهر ژه وه ندييه كانه وه پيشكesh ده كرپن.

بهلگه نه ويسته، سيستمه ديموكراسييه كانى رۇژئاوا به و چه شنه ي كه له تيؤوردا هاتوه كار ناكات، به و واتايه ي كه بؤ نمونه له بهرنيانبا سه ره راي نه وه ي كه سياسه تمه داران كه له تروپكى وه زاره ته كاندان له لايه ن خه لكه وه ههلبژيردراون، بهلام له دهركردنى برپاره دابه شكرده كاندا رؤلى كه ميان هه يه و له پراكتيكدا پسپؤره ناههلبژاردراوده كان له لايه ن خه لكه وهن كه برپاره بهر اييه كان ده رده كهن. ههلبهت

ناتوانن له گشت بابه ته كاندا و هها چاوه پروان بكریت كه سياسه تمه داران وهك كويله په پړه وي له پسرپوران بكن. هندی جاريش و هها هله پتینان ده كريت كه نه گهر بیتو پسرپوران پرياری وه زيره كان جيبه جي بكن، هه لومهرج باشتر ده بوو. به ههر حال ناييت و هها وینا بكریت كه گشت كاتيك سر كرده سياسيه كان له نابورتيكي بهرنامه بو دارپژراوی روژاوادا رينگه به پسرپوره كان بدن تا به پيی دواين تيوره كانی نابووری، سهر به خویانه بریاره گه ليك ده ربكهن به به خشيینی پينگه يه كي تايبه تی سياسی به پلان دانهران. له وانیه نوئی پينگه اتوه له كنوكراته كان سر هه ل بدات پيوسته ناماژه بكریت كه بوونی ده سه لاتيكي بي پاساو له ده ست پلان دانهراندا، ناكوكي گه ليك له بهها ديموكراتيكيه كانی سهرمايه داريدا دروستده كات كه بي بايه خ كړدنی هه لپژاردنه كان و مافي ده نگدانی ليده كه وپتته وه. زور جار پلان دانهران موديليك دروستده كهن، به چه شنك كه هندی جار زور سه خته پرسه قول ه نابووريه كان له گه ل سياسه تمه داراندا باسبكهن و شيكه نه وه. هم چه مكانه ی كه پلان دانهران له گه لپاندا كرده كهن و نهو ته كنك و زمانه ی كه به كاری دینن، بو سياسه تمه داران ناروونن و تيگه يشتن له چه مكانه سه خت نه بوونی زمانتيكي هابه ش له نيوان سياسه تمه دار و پسرپورانی پلان دارشتندا كاتيك زهق ده بيتته وه كه سياسه تمه داران جهخت له سر پرسه گرنگه سياسيه كان ده كه نه وه، به لام پلان دانهران موديله جزواو جزره نابووريه كان ره چاو ده كهن. بهم جزره ش سياسه تمه داران ناچارن به لگاندن و نه بجاگيري نهو پلان دانهرانه ی كه راسته وخو رولي كاره ده سه هه لپژاردراوه كان له لايهن خه لكه وه ده گيرن، په سه ند بكن. هاوته ريب له گه ل نالوتزتر بوونی ته كنولوتزيای پلان دانان، ليته اتوويی شي كړدنه وه، ده سه لاتی سياسی له سياسه تمه داران بو تكنيسيه نه كانه وه ده گوزرپتته وه. لهم روه ته دا ده بينن كه بوونی پسرپورانی پلان دانان كه هيچ جزره بهر پرسيارپتتیه كي سياسيان نيه و له دهره وه ی كونترولتي سياسه تمه دار و خه لكدان، بابه تی پلان دانان و دهر كړدنی برياره دابه شكړدنه كانی له كومه لگا روژاواويه كاندا نالوتزتر كړدوه.

له بهریتانیا له نیوان سالانی ۱۹۵۱-۱۹۶۴ د، پارټیزگاران رووبه‌پرووی خواست پروفشناله ټابوورییه‌کان بی ناو و نیشان بن. ټهوان لهو بروایه‌دا بوون که سهره‌پای به‌دهست گرتنی پوښته هه‌ستیار و گرنګه‌کان له بریاره به‌هایی و سیاسیه‌کاندا، له جیبه‌جی کردنی بریاره دابه‌شکردنه‌کانیشدا ده‌سترۆییان هه‌بیټ بهم جوړه‌ش ټهوان هه‌ولتی به‌دهست هیتنانی پیڼګه و پوښتی نوټی بو دامه‌زراندنی په‌یوه‌ندی راسته‌وخو له‌ګه‌ل وه‌زیره‌کانیان ده‌دا. دواى به‌ده‌سه‌لات ګه‌یشتنی پارتی کرټیکاران له سالی ۱۹۶۴ د، حکومتی نوټی هه‌ولیدا که بو چاره‌سهرکردنی ټهم تنګ و چه‌له‌مه‌یه دوو شټواز به‌کار به‌یټیټ، یه‌که‌م: سپاردنی پوښته گرنګه‌کان به ټابووری ناسان بوو که بهم جوړه‌ش ټهوان به‌هټیتر ده‌کران و دوختک ده‌هاته‌کایه‌وه که له‌میانیدا راسته‌وخو له‌ګه‌ل سهرکرده سیاسیه‌کان په‌یوه‌ندیان ده‌بوو. دووهم: دامه‌زراندنی ((به‌شی کاروباری ټابووری)) بوو که بهم جوړه‌ش دوختک ده‌هاته‌کایه‌وه که ټهوان راسته‌وخو و به بی چاودټیری کردن و ده‌ستپوه‌ردانی له لایه‌ن خه‌زینه‌وه روټی گرنګیان له بریاره‌کانی دابه‌شکردن و پلان داناندا ده‌گیټرا، له بهریتانیا یه‌کټک له سهرچاوه گرنګه‌کانی دژایه‌تیکردنی پلان دانان، خه‌زینه بووه. پسپوره پروفشناله‌کانی ټهم ده‌زګایه ده‌سه‌لاتیکى بی وټینه‌یان هه‌یه. ټهم ده‌زګایه روټیکى کاریګه‌ر له دیارکردنی باج و دابه‌شکردنی بودجه ده‌گیټرټ و کاربه‌ده‌ستانی خه‌زینه ده‌توانن له کاتی پیوښتدا، له سهر ههر یه‌ک له وه‌زاره‌ته‌کان بو کم کردنه‌وه یاخود زیاد کردنی تیچوونه‌کان کاریګه‌ری بنوټنن. هه‌لسوکه‌وتی پلان دانهران له‌ګه‌ل ټهم ناوه‌نده‌ی ده‌سه‌لات و پرسیارګه‌لټک که سه‌باره‌ت به ناسه‌واره ټابوورییه‌کانی باج و ناکوکی له نیوان پلان و ستراتیژییه درټو خایه‌نه‌کان له‌ګه‌ل بریاره ته‌کنیکیه‌کانی دابه‌شکردن، ده‌خه‌نپروو، ټهم ده‌زګایه رووبه‌پرووی هه‌ره‌شه‌ی جیددی ده‌کاته‌وه. له‌م ره‌وته‌دا، پلان دانهران سه‌باره‌ت به په‌یوه‌ندی نیوان پروژه حه‌یه‌وییه‌کان و ستراتیژی گشتی که له‌وانه‌یه به‌هټیروبون یاخود کم بوونه‌وه‌ی چاودټیری دارایی لی بکه‌وټته‌وه، زورتر له پرسه ته‌کنیکیه‌کان به‌ریه‌رچدانه‌وه‌یان هه‌یه.

له ولایه ته یه کگرتوه کانی نه مریکا دا شهو نابووری ناسانه ی که له گه له بهر یوه به رایه تی بودجه و نه غجومه نی راویژکارانی نابووری کارده کهن، ده توانن له ریڅخستنې سیاسه تی دارایی سهرۆک کۆمار و راسپارده و پېشنیاره کانی به کۆنگریس له بواره کانی پتودانگه کانی باج و تیچوونه کان کاریگه ریسان هه بیته، دامه زرانندی هیلی په یوه ندی له نیوان راویژکارانی نابووری و سهرۆک کۆماردا ده بیته هوی شهوی که راویژکاران ده سه لاتیکی زۆر له پرۆسه ی سیاسیدا به ده ست بهیتن.

به هه ر حال، هه ر چهنده سیاسه تمه داران له رووی نا کادیمیکی و نه زمونی پراکتیکی، زانیاری زۆرتریان سه باره ت به پلان دانان و بودجه دارشتندا هه بیته که متر ده که ونه ژیر کاریگه ری پسروره کاندا. بۆ خو دوورخستنه وه له م بارودوخه، پتویسته خودی سیاسه تمه داران بن به پلان دانه ری راسته قینه، نه زمونی پلان دانان له کۆمه لگا دیموکراتیکه کانی رۆژناوادا نیشانده ری شهویه که سیاسه تمه داران رۆژی شهوتویان له پرۆسه ی پلان داناندا نه بووه و شه رۆله به پسرپانی پلان دانان ده سپیرن و پسرپرانیش هندی کار نه غجامده دن که له راستیدا به شیکن له شه رکی سیاسه تمه داران، به چه شنیک که ناوه رۆکی پلاننه کان زۆرت رهنگده ره وه ی بۆچون و روانگه ی پسروره کانه، نه ک ده رپری هه لباردنه سیاسییه کان بۆ شهوی که بتوانین به شداربوونی سیاسه تمه داران له په یوه ندی نیوان فاکتیره کانی گه شه سندن و فاکتیره نابووری و کۆمه لایه تییه کان، به تاییه تیش په یوه ندی نیوان نامانجه سیاسییه کان و پلاننه سیاسییه کان تیبه گه ین. دووه م: پتویسته سیاسه تمه داران له تیوره باوه کانی پلان دانان له شیوه گشتی و لۆژیکیه که یدا ناگاداربن، به بی چوونه ناو ورده کارییه کانه وه. سییه م: په یوه ندییه کی شه قلانی له نیوان پرۆسه ی پلان دانان و پرۆسه ی بریارده رکردنه سیاسییه کاندا دامه زریته، به چه شنیک که له رپرهوی پلان داناندا روانگه و بۆچوونه سیاسییه کان فۆرمۆله بکرین.

بۆ دامه زرانندی هه ماهه نگی له نیوان دامه زراوه جۆراوجۆره کاندا که له دابه شکردن و ته رخانکردنی سه رچاوه کاندا به شدارن. پتویسته ده زگای پلان دانان له

سەنتەرى مائىسنى ھۆكۈمەتتا بېت تا پلان دانەران بتوانن رېنمايى پېتويست بۆ دارشتنى ستراتېيەكى دىرېژ خايەن پېشكەشى ھۆكۈمەت بىكەن. ھەلبەت بە بۆچۈنى ھەندى لى پىسپۆران ئاستەمە ئەو پلان دانەرانەي كە دەسەلات و پىرسىتېئىكى زۆريان ھەيە دەرفەت بە سىياسەتمەدار و بەرپۆبەرە ئاسايەكان بەدن كە بتوانن بە كەسانى ۋەك سەرۆك ۋەزىران، ۋەزىرى خەزىنە و ۋەزىرە پەيۋەندىدارەۋە، پەيۋەندى بىكەن لەۋانەيە سەبارەت بەم بابەتە ئەزمونى پارتى كرىكارانى بەرىتانيا لە دامەزراندنى ((بەشى كاروبارى ئابورى)) سەرنج راکىش بېت كە ھەلبەت ھەندى كەس دامەزراندنى ئەم پارتە بە يەككىل لە ھەلەكانى ئەم ھۆكۈمەتە لە چۆنىتى ھەلسۆكەوت كىردن لەگەل پىرسە بۆرۆكراتىكىيەكان دەزانن.

پۆلۇرايىزم و پلان دانان:

ئەمىرۆكە كۆمەلگا سەرمایەدارىيەكانى رۆژئاۋا، بە تايەتېش بەرىتانيا و ۋلايەتە يەكگىرتۈۋەكانى ئەمىرىكا، ۋەك رابردوۋ بە دىموكراسى لىبرال ھەژمار ناكىرن، چۈنكە ئەمىرۆكە لەم ۋلاتانەدا ھۆكۈمەت نەتەنیا لەگەل پارتە سىياسىيە بەرھەلستكارەكان و دەنگدەران ھەلسۆكەوت دەكات. بەلكو پېتويستە بتوانن ۋەلامدەرەۋەي خواست و گروپە بەھىزەكانى ۋەك يەكىتى كرىكاران، كۆمپانیا بازىگانى و دارايىەكان و گروپى گوشار بن. ئەم دۆخە نۆيە كە بە ((دىموكراسى پۆلۇرالىزمى)) ئانراۋە، زۆرىك لە تاك، گروپ و دامەزراۋەكان بەپىتى ھمز و بەرژەۋەندىيەكانىانەۋە دەخاتە ئاۋ پىرۆسەي سىياسىدا. لەم چەشەنە بارودۆخەدا ھۆكۈمەتەكان رۆلى ئاۋرۇپىۋان لە نىۋان داۋاكارىيە جىۋاۋز و دژ بە يەكەكان دەگىرن. لە تويۇنەنەۋەيەكدا كە لە لايەن پىرۆفىسۆر (ئانتون) ۋە سەبارەت بە دەركردنى بىرپارە دابەشكردنەكان لە ۋلايەتى ئىلى نۆيى ئەمىرىكادا ئەنجامدراۋە، بەم ئەنجامە دەگات كە ئەگەرچى لە روالەتدا قائىمەقايى ئەم ۋلايەتە بەھىزىترىن ئەكتەرى گۆرەپانە، بەلام دەسەلاتەكەي لە ژىر گوشارى گروپە جۆراۋچۆرەكانەۋە سنووردار دەكرىت. بە پىتى ئەم تويۇنەنەۋەيە، لە ھىچ يەك لە سالانى

۱۹۶۱ و ۱۹۶۳، قایم‌قایی نهم ولایه‌ته له پرۆسه‌ی بودجه دارشتمدا رۆلی کارای نه‌بووه و تنیا نهو بریارانه که پیشتر له لایهن گروپه خاوهن به‌رژه‌ه‌ندییه‌کانه‌وه درده‌کران، ره‌زامه‌ندی نیشانده‌دا.

له سیستمی پۆرالیزمدا که جۆره دابه‌شکردن و په‌رت و بلاوی ده‌سه‌لات له به‌شه جۆراوجۆره‌کانی سیستمدا هه‌یه و هه‌ر به‌شیک هه‌ولده‌دات، ناماده‌گی چالاکانه‌ی خۆی له پرۆسه‌ی ده‌رکردنی بریاره دابه‌شکردنه‌کاندا رابگه‌یینیت، پلان دانانی نابووری رووبه‌رووی گرفتگه‌لی فراوانه، چونکه پلان دانان پتیوستی به‌ ناوه‌ندگه‌راییه و ناوه‌ندگه‌راییش له‌گه‌ل رۆمی پۆلورایزمدا ناسازگار. له سیستمه‌ پۆلورالیزمییه‌کانی رۆژئاوادا، چ فیدرال چ ساده، که تیایدا ده‌سه‌لات نیوان ده‌سه‌لاتی جیبه‌جی کردن، یاسادانان، حکومه‌تی فیدرال، ولایات و حکومه‌ته خۆجیبه‌کان، گروپه‌کانی به‌رژه‌ه‌ندی، گوشار، که‌رتی حکومه‌تی تایبته به‌ ریژه‌ی جیاواز دابه‌شکراوه، نهم ناوه‌ندگه‌راییه گرفتگه‌لی فراوان ده‌خولقینیت، چونکه نهو هه‌ولانه‌ی که له ژیر گوشاره‌کانی سه‌روه نه‌نجامده‌درین، ناتوانیت سه‌رکه‌وتنی نه‌وتۆ مسۆگه‌ر بکات، هه‌لبه‌ته هه‌ندی که‌س لهو برۆایه‌دان که ده‌کری پلان دانان به‌بی ناوه‌ندگه‌راییه‌وه نه‌نجامده‌ریته. ((بورکه‌د)) له توژیینه‌وه‌کانیدا نیشانیداوه که ((هه‌تۆکه گشت ولاتانی نه‌وروپا چ رۆژئاوایی و چ رۆژه‌لاتی چوونه‌ته ناو قۆناغی ناناوه‌ندگه‌راییه له پلان دانانی نابووریدا)).

له سیستمیکی وه‌کو ولایه‌ته یه‌کگرتوه‌کانی نه‌میریکادا که به‌ پتی دابه‌شکردنی یاسایی و سیاسی نه‌رکه‌کانی حکومه‌ته دیارکراوه هه‌ر لایه‌نیک سه‌ربه‌خۆیانه بریاره دابه‌شکردنه‌کان درده‌کات. به‌ واتایه‌کیتر، جۆره دابه‌شکردنیکی کار و نه‌رکه‌کان سه‌باره‌ته به‌ پلان دانان له نیوان حکومه‌تی فیدرال، ولایات و خۆجیبه‌کان ده‌بینریت، به‌ چه‌شنیک که هه‌ر لایه‌نیک خاوه‌نی ریژه‌یه‌ک له سه‌ربه‌خۆیی کارکردن و ده‌سه‌لاتی دارایی بۆجیبه‌جی کردنی نه‌رکه‌کانی هه‌یه. ناماژده‌دان به‌و خاله‌ پتیوسته، که سه‌باره‌ته به‌ ناناوه‌ندگه‌راییه ده‌سه‌لاتی دارایی و پیشکه‌شکردنی

خزمه‌تگوزاری حکومى، دابه‌شکردنى نەرك و سه‌لاحياتى سياسى ولايه‌ته‌كان و حكومه‌ته‌ خوڭجىيه‌كان به پى‌ياسا نابورىيه‌كانه‌وه ديار نه‌كراوه.

بىنگومان له ژينگه‌يه‌كدا كه ده‌سه‌لات تيايدا دابه‌شكراوه، رۆلى دابه‌شکردن (توزيع) نافه‌رمىيه و كارکردو نەركه‌كان به ناروونى پىناسه ده‌كرين تا راده‌يه كه هەر يەك له ئەكتەرەكان و بریارەران هەولێ پىويست بۆ پاراستنى سەربەخۆيى و نازادانه كارکردن دەدهن و هەولده‌دهن كه ده‌برى به‌رژه‌وه‌ندى و داواكارىيه‌كانى خۆيان بن. بۆيه ئەم‌پۆكه به بۆچوونى زۆرىك له لىكۆله‌ره‌وان له ديموكراسىيه‌كانى رۆژئاوا دا ئەوله‌وييه‌ته‌كانى به‌كاربه‌ران ره‌چاو ناكريت و ئەمەش گرتگه‌لى زۆر له پرۆسه‌ى پلان داناندا دروستده‌كات. به بۆچوونى هەندى كه‌سىترىش پىويسته بریاره‌كانى تايبه‌ت به دابه‌شکردنى سەرچاوه‌كان به‌پى لىكدانه‌وه‌ى ورد و به‌روارد كردنى تىچوون و داهاته‌كان ئەنجام‌بدرت، به‌لام گروويىكىتر له‌و بره‌وايه‌دان كه پىويسته بریاره‌كانى تايبه‌ت به بودجه و پلان دانان به پرۆسه‌يه‌كى سياسى هه‌ژمار بكرين. بۆيه ئەگەر بانه‌ويت كه ئەم پرۆسه‌يه به ديموكراتىك و جه‌ماوه‌ريانه بىنئىته‌وه، پىويسته سه‌بارەت به‌و كه‌سانه‌ى كه هه‌لده‌بۆيردرين ده‌رفه‌تى پىويستيان بۆ خستنه‌پرووى داواكارى و خواسته‌كانيان هه‌بىت.

به گشتى ده‌بى ناماژه به‌و خاله گرنگه بدرت كه ده‌زگاكانى پلان دانان ناتوانن بۆ ولامدانه‌وه‌ى داواكارى هاوولاتيان له پشت ده‌رگا داخراوه‌كاندا بريار بدن، ته‌نيا كاتىك نه‌بىت كه ئەم ده‌زگايانه له‌گه‌ل گشت دامه‌زراوه‌كانى دابه‌شکردنى سەرچاوه‌كان په‌يوه‌ندييان هه‌بىت. پىويسته له‌بىر نه‌كرىت كه دامه‌زراندنى ئەم په‌يوه‌ندييه له نىوان سىسته‌مى پلان دانان و بودجه دارشتندا پرسگه‌لى زۆر ئالۆزى بۆ كۆمه‌لگا سەرمایه‌دارىيه‌كانى رۆژئاوا خولقاندوه، به‌چەشنىك كه پىكه‌وه ژيانى بریاره‌كانى بودجه و شى‌وازه‌كانى پلان دانان رىژه‌ى ناكۆكى و بارگرژى نىوان كه‌رتە جو‌راو‌چۆره‌كانى زۆر كردوه. به هەر حال ستراكۆتۆره‌كانى كۆمه‌لگاكانى رۆژئاوا ناتوانن له شى‌وازه ناديموكراتىكه‌كان كه له لايەن پلان دانەر و بودجه دارىژه‌رانه‌وه (و

ئەو فاكتهرانەى كە كاريگەرى لە سەر ئەم دوو گرووپە دەنوینن) لە يەك كاتدا پەيرەوى دەكریت، خۆيان دوور خەنەوہ. پرسىيارى سەرەكى كە ليرەدا گەلالە دەكریت ئەوہيە كە ئايا بە رەچاوكردنى بەرژەوہندى و حەزە دژ بە يەكەكان و ناكۆكيگەلى جۆراوجۆرى سياسى و ئابوورى كە لە كۆمەلگا پۆلۆرايزمە ديموكراتيكەكانى رۆژئاوادا ھەن، پلان دانەران دەتوانن وەلامدەرەوہى داواكارىيە لۆژيكييەكانى ھاوولائىيان بن و ((بەرژەوہندى گشتى)) داينبەكەن؟

بەشى ھەشتەم

چاكسازى و شوپش

له بابتهتی چاکسازی و شۆرش و شیوازه کانیتری وەرچهرخانی کۆمه‌لایه‌تی، زۆریه‌ی لیکۆله‌ران جهختیان له سهر گرنگی به‌ها کۆمه‌لایه‌تییه‌کان (سیمبوله‌کان) وه‌ک نامراژینک بۆ پارێزگاریکردن له ده‌سه‌لاتی ستراکتۆریکی کۆمه‌لایه‌تی دیارکراو، هه‌روه‌هاش وه‌ک فاکتیره‌ سه‌ره‌کییه‌کانی وەرچه‌خان، کردووه‌ته‌وه. بۆیه‌ش پێویسته‌ بۆ هه‌ر شیکردنه‌وه‌یه‌کی چاکسازی شۆرش، پێش هه‌لسه‌نگاندنی ئەم دوو جۆره‌ له وەرچه‌رخانی کۆمه‌لایه‌تی [واته‌ چاکسازی و شۆرش] ئەو مکانیزمانه‌ی که له ریگه‌یانوه‌ ئەم به‌هایانه‌ له سهر کرده‌ی کۆمه‌لایه‌تی کاریگه‌ری ده‌نوێنن، ده‌ست نیشان بکه‌ین.

یه‌که‌مین خاڵ که پێویسته‌ ره‌چاو بکری‌ت ئەوه‌یه‌ که به‌هاکان فاکتیره‌رگه‌لینک نین پێکه‌وه‌ گرێدراو نه‌بن و له بۆشاییدا بوونیان هه‌بێت، به‌لکو راسته‌وخۆ دیارکهری ره‌فتاری مرۆڤ و روانگه‌کانی بۆ جیهانه‌ و به‌ شیوه‌یه‌کی ئالۆز به‌یوه‌ندی دوو لایه‌نه‌یان پێکه‌وه‌ هه‌یه. هه‌ر بۆیه‌ش له وانیه‌ باشر بێت که باس له ((سیسته‌می به‌هاییه‌کان)) بکه‌ین له بری به‌ها تاکه‌کان (منفرد).

سیسته‌می به‌هاکان نه‌ته‌نیا له ده‌وروبه‌ری رۆل و دامه‌زراوه‌کانی گشت کۆمه‌لگادا بوونیان هه‌یه، به‌لکو له ده‌وروبه‌ری تاکه‌کانیشدا هه‌موو تاکه‌کان له پرۆسه‌ی کۆمه‌لایه‌تی بووندا، ئەم به‌هایانه‌ ده‌روونی ده‌که‌ن [واته‌ له ده‌روونی تاکدا جیگر ده‌بن]. ئەم به‌هایانه‌، پالنه‌رگه‌یک بۆ ره‌فتارکردن له تاکدا دروسته‌که‌ن که دیارکهری چاوه‌روانی ئەوانیتره‌ و چوارچۆیه‌یه‌کی گه‌رانه‌وه (مرجع) بۆ ئەم چاوه‌روانییه‌ دروسته‌کات. هه‌ندێ له‌م سیسته‌مه‌ به‌هایانه‌ تاکه‌که‌سین و په‌یوه‌ندییان به‌ رۆلی کۆمه‌لایه‌تی و نابووری تاکه‌وه‌ هه‌یه، به‌لام سیسته‌می به‌هاکانیتریش له کۆمه‌لگادا هه‌ن و له لایه‌ن خه‌لکه‌وه‌ په‌سه‌ند کراون و به‌ هۆکار و پاساو هێنانه‌وه‌ی بوونی دامه‌زراوه‌، کاربه‌ده‌ست و ستراکتۆره‌کانی ده‌سه‌لات هه‌ژمار ده‌کری‌ن.

گرس و میلز (Gerth and mills) سیسته‌مه‌ به‌هاییه‌کانی جۆری دووهم که مه‌شروعییه‌ت به‌ ستراکتۆری ده‌سه‌لات یاخود سیسته‌میکی جیگیرکراو ده‌به‌خشن به‌

((سیمبوله باشتره کان))، ((سیمبوله کانی مه شروعییه ت))، ((سیمبوله کانی پاساواندن)) ناو ده بن. نم به هیانه که ((مارکس))، ((مانهایم)) و ((لاسول)) به ((بیرۆکه ی گلی زال))، ((نایدیۆلۆژیا)) و ((سیمبوله کانی دهسه لآت)) ناو ده بن، تاراده یه که له لایهن خه لگه وه په سه ند کران و له دهرونیاندا جیگیر بوونه که مرۆڤه تنیا به روانگه یه کی راست و دروست له قه له میان نادات، به لکو له ریگه یانه وه دهروانیته بابه ته کانیتر، هر بلیت بابه ته گلی زهینین که پیوسته به بابه ته گلی به لگه نه ویست هه ژمار بکرتین. له ریگه ی گریدانی سهروه ری بهم بروایانه یه که فرمانه وه واکانی پاساوانه وه ی فرمانه وه وایه تیسان ده کهن و بهم جوړه ش هر جوړه دژایه تیکردنیان به دژایه تیکردنی ناکاره کان، ریزگرتن له یاساو گشت ستراکتۆری بروایی - کۆمه لایه تی هه ژمار ده کریت.

بهم پییه ش یه کیک له گرنگترین کارکرده کانی سیسته می به ها، مه شروعییه ت و دهسه لآت به خشین به حکومه تیکه که به پیی پیناسه ی ((ماکس فییر)) ((بانگه شه که ربی مۆنۆپۆل کردنی دهسه لآتی مه شروعه له چوارچیوه ی قه له مره ویکی دیارکراودا)).

زیاد له مه ش، به هاکان له ریگه ی دامه زانندی بنیاتیکی بۆ هاوکاری یه کترکردن تا راده یه کی زۆر پیوستی پشت به ستن به زۆر (قههر) کهم ده کاته وه. چونکه نم هاوکاریه کاریه گه رته له گوشار هینان، به واتایه کیتر بروای هاوبه شه.

نه و راده یه کی سیمبوله باشتره کان یاخود سیسته می به هاکان له لایهن خه لگه وه به به لگه نه ویست هه ژمار ده کرتین یاخود له دهرونی مرۆڤدا جیگیر کران، په یوه ندی به جوړی ستراکتۆری کۆمه لایه تی یاخود سیسته می جیگیر کراوه وه هه یه. به بروای گرس و میلز لیره دا دوو حالت به دیده کهین که له حالته ی یه که مدا سیمبوله باشتره کان له لایهن هیچ که سیکه وه گومان لیناکرتین یاخود هر گه لآله ناکرتین. چونکه نم سیمبولانه تا راده یه که له هزر و ههسته کانی مرۆڤدا ناماده گیان هه یه که پیوستیان بهروونکردنه وه نییه و زۆریش جهخت له سهریان ناکریت. نم دهرونی

کردنه، له خهسله ته کانی کۆمه لگا ته قلیدییه کانی خاوه ن پروا و دامه زراوی و ټیکچوو. زیاد له مەش، سیسته می بهای زان، له کاتی کدا که نامرازه کانی په یوه ندی کردن له دهست که سانی کدان که بۆ دهسه لاته که یان پاساو دینه وه، گومان لهم بهایانه ناکریت. حالته دی دووهم کاتی که روو ددهات که بها بالا دهسته کانی هندی که س روو به رووی گومان ده بنه وه. لهم چه شنه بارودوخه دا، مومکینه ((سیمبولگه لی دوو لایه نه)) سهر هه لبدنه که هیرش ده که نه سهر دهسه لاتی بهرقه رار و سیسته مگه لی بههایی نوی ده خولقینن.

له روانگه ی گرس و میلزه وه سی فاکتەر پټویسته بۆ روو به روو بوونه وه و رکابه ریتی کردنی سیمبوله کانی مه شروعییه ت:

۱. جۆراوجۆری (تنوع) پټکهاته ی دامه زراوه کان.

۲. وهرچه رخانه خیرایی دامه زراوه کان.

۳. به ناسانی دهست گه یشتنی که سانی خاوه ن بیروپرای جیاواز به نامرازه کانی په یوه ندیکردن.

ئهم فاکتهرانه ده بنه هوی دژ یه ک بوونی رۆله کان و خولقاندنی به هاگه لی جیاواز که نه مەش نه بوونی نیعتبار دروسته کات. به بۆچوونی زۆریک له بیردۆزان، نه بوونی نیعتبار مه جی سه ره کی وهرچه رخانه نه ویش له ریگه ی شوپش یان چاکسازییه وه.

شوپش و چاکسازی وهرچه رخانه گه لی هوشیارانه له ستراکتۆری کۆمه لایه تی یا خود هندی که رتی کۆمه لایه تی و وهرچه رخان له ناستی نایدیۆلۆژیکیدا له خۆده گریت. به لām پټش خویندنه وه ی گشت جۆره کانی نه و وهرچه رخانانه ی که نه م چه مکه انه له خۆده گریت، باشتر خویندنه وه ی هویه کانی هزی خه لک به م وهرچه رخانانه بزاین.

هندی له زانایانی زانسته کۆمه لایه تییه کان باس له سیسته میکی کۆمه لایه تی ناهاوسه نگ ده که ن که به ها کانی کۆمه لگا، له گه ل نه و واقیعییه تانه ی که له لایه ن به ها کانه وه ره چاو ده کران. چیتر هه ماهه نگ نین. وهرچه رخان ته نیا له سیسته می کۆمه لایه تی ناهاوسه نگدا روونادات، به لکو کۆمه لگا هاوسه نگه کانیش به رده وام

رووبه پرووی گۆران و وەرچەر خان دەبنەو لە گەل ئەمەشدا ئەم جۆرە کۆمەلگایە پێکەوه گونجانی نیوان ژینگە و بەهاکان دەپاریزیت، بەلام لە کۆمەلگای ناهاوسەنگدا کە هەلومەرجی شۆرش تیایدا بەرجەستە دەبیت، چیت ئەم تجانسە بوونی نییە.

زانایانی زانستە کۆمەلایەتیەکان ناماژەیان بە چەندین ھۆ بۆ نەبوونی تجانس لە کۆمەلگادا کردووە کە بریتین لە: جیاوازیکردن (تمیز)، سەرور نەبوونی یاسا، نەبوونی شیاویتی [واتە کەسی شیاو بۆ شوینی شیاو]، گەندەلی، بەرزبوونەوی لەرادەبەدەری نرخەکان، کەم بوونەوی توانای کرپین و بیکاری. ئەگەرچی لە قۆناغەکانی جۆراوجۆردا و لە کۆمەلگا جیاوازهکاندا گشت ئەم دیاردانە لە وەرچەر خانە کۆمەلایەتی و بزافی گشتیدا رۆتیا نەبوو، بەلام ئەم فاکتەرە دەربیری پێوانگە رێژەییەکان نین و روونکەرەوی کاریگەری نواندن یاخود کاریگەری نەواندن ئەم گۆرانکاریانە بەسەر بەهاکان و ژینگە و چۆنیەتی ئەم گۆرانکارییە نین. والاس (Wallace) فەرھەستیکیتر لەم فاکتەرە دەخاتەرۆو کە پێکدادانی ناوخۆیی نیوان گرووپە خاوەن بەرژەندیەکان لەخۆدەگریت کە وەک فاکتەریک، بەلانیکەمەوہ زەرەمەندیەکی زۆر بۆ گروویک دروستدەکات.

ئەگەرچی ئەم فەرھەستە روونە بەلام ھۆی لیکتزازانی بەهاکان روون ناکاتەوہ. ((جەبری نابووری)) مارکیش گرنگی پێویست بە رۆلی بەهاکان نادات. دۆتۆکفیل (Togeuville) لە خویندەنەوی شۆرش فەرەنسادا، تیۆری نانراو بە ((داواکاریەکانی روو لە زیاد بوون)) ھۆی شۆرش دەزانیت دۆتۆکفیل لەم تیۆرییەدا ئەو دەخاتەرۆو کە لە قۆناغی بوژانەوہی هەلومەرجی نابووریدا، لەوانەییە ھەندی گرووپ بە ھۆی دابین نەبوونی داواکاریە گەورەکانیان بۆ گەیشتن بە بارودۆختیکی باشتەر، بێ ئومید بن. ئەمەش یەکیک لەو ھۆکارانە بوو کە بە بروای دۆتۆکفیل، وەرچەر خانە ریشەیی یاخود بزافی کۆمەلایەتی لێدەکەوتتەوہ. سەرەرای ئەمەش، تیۆرییەکیتر لە ھەمبەر ئەم تیۆرەدا بوونی ھەبە کە لەو بروایە دابە شۆرشەکان بە ھۆی نادادپەرەوہی لە دابەشکردنی داھاتەکاندا روودەدات. لەگەل ئەمەشدا، ئەم

تیۆرییە هیچ ھۆیک بۆ ئەم حەقیقەتە ناخاتەرۆو کە تەنانت لە سەقامگیرترین کۆمەلگاکانیشتا نادادپەرۆری لە [دابەشکردنی] داھاتەکاندا ھەیە.

لەوانەییە باشترین شیتۆزی ھەلسوکەوتکردن لەگەڵ پرسی شیکردنەوہی ئەو گوشارانەیی کە دەبنە ھۆی دروستکردنی بزاشی کۆمەلایەتی، دیارکردنی ریشەیی دوو جۆری گۆران بیت، واتە تیکۆشانى ژینگە و شکست ھیتان لە گەشت بە بەھا نایدیالییەکانی دیارکراو.

ریشەیی گۆران لە ژینگەدا، نۆینگەری تەکنۆژیا، سەرکەوتنی سەربازی، کۆچکردنی دانیشتوان و گەشەسەندنی ئابووری لەخۆدەگریت. ریشەیی گۆران لە ستراکتۆری بەھاکان، ھزرە تازە سەرھەلداوہکان، وەرچەرخان لە بیرکردنەوہ و داھیتان لەخۆدەگریت. لیتەدا دوو پرسیار سەبازەت بە چۆنیتى روونکردنەوہی ئەفراندن و چۆنیتى پەسەندکردن یاخود رەتکردنەوہی ھزریکی نۆی لە لایەن گرووپیتک یان کۆمەلگاوە دەخریتەرۆو.

((ئەریک ئەریکسون)) (Erik Erikson) دەروونناسی ئەمریکایی ((لایەنگری چاکسازی)) وەک تاکیتک ویتا دەکات کە لە مندالیدا بۆ کیتشە تاییبەتیەکانی (شخصی) خۆی فیری شیتۆزیتکی تاییبەت [بۆ رووبەرۆو بوونەوہی ئەم کیتشەییە] بوو. کاتیتک کە تاک لە قۆناعی گەورەبووندا رووبەرۆوی کیتشە کۆمەلایەتیەکان دەبیتتەوہ، ھەمان جۆرە بەرپەرچدانەوہی [قۆناعی مندالی] ئەنجامدەدات.

ئەگەر گەندەلییەکانی کۆمەلایەتی کە ئەم تاکە (لایەنگری چاکسازی) بەرپەرچدانەوہی بدات و لە لایەن کۆمەلگاشەوہ بە گەندەلی ھەژمار بکریت، ئەم کەسە دەبیتت بە سەرکردە و وەرچەرخانەکی گەورەیی کۆمەلایەتی پۆزەتیتف یاخود نڭتیتف، ئەنجامدەدات.

لە لایەکیتر کە لایەنگرانی چاکسازی پیتشگیری لیتدەکەن ئەوہیە کە چاکسازی خوازان سەر بە پیتگەییەکی نۆی یان دوو پالتون کە مانایەکی ناروونی ھەییە، وەھا بانگەشە دەکریت کە لەم جۆرە کەسە لە بارگرژی نیتوان تاکەکان کەم بکاتەوہ و

پینگه‌ی بی سنوره‌که‌ی نهم درفته‌ی پیده‌دات تا روانگه‌یه‌کی کراوه‌تری بۆ سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تی هه‌بیت. تیۆری سییه‌م سه‌باره‌ت به بنیاتنه‌رانی چاکسازی شه‌ویه که شه‌وان خاوه‌ن پینگه و ئیعتباری‌کی به‌رزن و بۆ سه‌پاندنی هزره‌کانیان سوود له ده‌سترۆیه‌که‌یان وه‌رده‌گرن.

توانایی نه‌فراندن یه‌کێک له خه‌سلته‌ ده‌روونییه‌کانی مرۆفه که هیچ کاتی‌ک به ته‌واوه‌تی له کۆمه‌لگادا ده‌رناکه‌وێت. به‌لام هیچ کاتی‌کیش به ته‌واوی سه‌رکوت ناکریت، سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تییه‌کان له رینگه‌ی به‌ده‌سته‌پینانی بۆ‌چوونی ((لایه‌نگرانی چاکسازی)) به مه‌به‌ستی چالاکی نواندن له چوارچۆیه‌ی سیسته‌مدا و له رینگه‌ی به‌خشینی پاداشت، کۆنترۆلی ده‌سترۆیی هزره‌ نوێیه‌کان ده‌کهن. نهم کاره‌ش ده‌بیتته‌ هۆی که‌متر کاریگه‌ر بوونی نهم که‌س و ریک‌خراوانه له سه‌ر هاو‌لاتیاندا. له‌خۆگرتنی لایه‌نگرانی چاکسازی له چوارچۆیه‌ی سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تیدا، یه‌کێک له شێوازه‌کانه که کۆمه‌لگا و به تاییه‌تیش ده‌سه‌لاتداران بۆ پاراستنی هاوسه‌نگی کۆمه‌لگا که که‌وتوه‌ته ژێر گوشارگه‌لی نویدا، به کاری دینیت و نهم‌ش شێوازه‌یکه له‌چاکسازی کردن له چوارچۆیه‌ی سیسته‌مدا. له‌گه‌ل نهم‌شدا، هه‌ندێ جار گوشار وه‌ها له ناکاو تونده که رپه‌وه‌ی دامه‌زراوه‌کان و رۆژانه‌یی سیسته‌م بۆ پارێزگاری کردن له خۆی نیفلیج ده‌کات. له‌م چه‌شنه بارودۆخه‌دا ئه‌رکی سه‌رکرده‌کانی سیسته‌مه‌که سیاسه‌تگه‌لیتک له پیناو زیندوو‌کردنه‌وه‌ی پینکه‌وه گونجان و یه‌که‌پارچه‌یی دابریژن. سه‌ره‌کیتین خه‌سلته‌ی سیسته‌می‌ک که هاوسه‌نگیه‌که‌ی له به‌ین چووبیت، شه‌ویه که به‌هاکان چیت روونکردنه‌وه‌یه‌کی په‌سه‌ندکراو و سیمبولیک بۆ ژیان ناخه‌نروو. نهم دۆخه‌ش ههم له ناستی تاک و ههمیش له ناستی دامه‌زراودا رووده‌دات. چونکه کاتی‌ک که دامه‌زراوه‌کان له‌گه‌ل ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تیدا ناگو‌نجین، ناما‌نجه‌کانی تاکیش نانۆرماتیف و ناسازگار دینه به‌رچاو و بارگرژی ده‌روونی لیده‌که‌وێته‌وه، نه‌گه‌رچ تاک له‌گه‌ل سیسته‌می کۆمه‌لایه‌تیدا هاوسان نییه. به‌لام په‌یوه‌ندییه‌کی پته‌و له نیوان نهم دووانه‌دا بوونی هه‌یه و تاک و سیسته‌م له سه‌ر یه‌کتردا کاریگه‌ری دوولایه‌نه‌یان هه‌یه.

له سیستمی سه قامگیردا، کردهوه له ریگه لادراوه کانی تاکه کان که هه لسوکه وتیان له گه ل چوارچیوهی په سه ندرکراو کۆمه لگا یه کتر ناگریته وه، وه ک کردهیه کی تاوانکارانه و ناتهقلانیانه هه ژمار ده کریت، نه گهرچی ئەم که سانه کرده کانیان به ((شۆرشگیتپی)) ده زانن. له گه ل ئەمه شدا، له سیستمی ناهاوسه نگدا، هه ر تاکیک هه ست به رادهیه که له بارگرژی ده کات و له وانیه به ره وه ره فتاریک هانی بدات که پیش ناهاوسه نگ بوونی سیستم، به کردهیه کی له ریگه لاده رانه هه ژمار کرابا. ههروه ها له م جۆره بارودوخدا بۆ ئەندامه کانیتری کۆمه لگا سه خته که ره فتاری ده برینی ناره زامه ندی دژی هه لومهرجی کۆمه لایه تی له ره فتاری تاک و سیستمی کۆمه لایه تیدا. کاتیک ده بیته هۆی زانیی ده سه لاتداران له رووداوه کانی داها توو که هیزه شۆرشگیتیه کان به ته واوی ری کخرا بن. خه سه له ته کیتری سیستمی ناهاوسه نگ نه وهیه که کۆمه لگا هه ز له درزتی که وتن له چالاکی گروویگه لیک ده کات که هه ندی له ئەندامانی پیشنیاریتر بۆ وه لانانی ستراکتۆری به ها کۆنه کان په سه ند ده که ن، به م جۆره ش به رژه وه ندی ئەم گروویانه دژی به رژه وه ندی کۆمه لگا ده وه ستیته وه. به هاگه لیک که پینگه و رۆله کۆمه لایه تییه کۆنه کان به هیز ده کات و سه قامگیری و واتایان پیده به خشیته، له هه لومهرجی ناهاوسه نگیدا بارگرژی و ناره زایه تی زۆتر به ره هم دینن. کاتیک که ستراکتۆری به هاکان و دابه شکردنی کار له گه ل یه کتردا ناگونجاو ده بن، به رژه وه ندییه شاراوه کان له گۆرینی ستراکتۆری به رقه راردا (که تایبه ته به پینگه ی خوارووه کانه وه) سه ر هه لده دن. کاتیک که ناهاوسه نگی زۆتر ده بیته. بارگرژی تاکه کان له گشت پینگه کاندای دروسته بیته و پاش ماوهیه که نه و که سانه ی که له پینگه ی خویان رازی نین. یه کتر ده گرنه وه و گروویه له ریگه لاده ره کان و بزاقه به ره له تستکاره کان داده مه زرتین. کاتیک ئەم گروویانه که به رژه وه ندییه شاراوه کانیان ناشکرا بوونه و نایدیۆلۆژیای خویان هه لده بۆرتین، به واتایه کیتری ستراکتۆری کۆمه لایه تی و به ها سیاسییه کانیتر په سه ند بکه ن، کۆمه لگا به سه ر دوو گروویه وه دابه ش ده بیته: گرووی یه که م که هه ز

له پاراستنى ستراکتورى بەرقەرار دەکات و گروپى دووم که نامانجى گۆپىنى ستراکتورى بەرقەراره.

ئەم ئایدیۆلۇژییەنە بە کەم کردنەوہى بارگرژى نىوان تاکەکان و خولقاندنى ناسۆيىك بۆ پىنکەوہ گونجانی بەھاکان و ژینگە، یارمەتیدەدەن لەگەڵ ئەمەشدا ھەندى لە ئایدیۆلۇژییەکان ھەر بە کەم و کۆپى دەمىننەوہ و بە سىستەمى بەھاکانى ھاوسەنگ ھەژمار ناکرین.

کاتیک کہ ئایدیۆلۇژییەتیک بە ناستیک لە پىگەيشتن بگات کہ بىت بە ئایدیۆلۇژییەكى شۆرشگىپى کاملبوو، نامانج، نامراز و بەھاکان تىکەل بە یەکتر دەکات، بە واتایەکیتر سىستەمىک لە کارکردەکان دیاردەکات کہ لە کاتى بەدیھاتنىدا دەتوانىت کولتورى بەرقەرار بە کولتورى وىستراو بگۆپىت. ئایدیۆلۇژییەکان بە سىاسەت و چاکسازى ھەژمار ناکرین، چاکسازى بەرنامەگەلینکن لە پىناو دووبارە پىنکەوہ گونجاندنى سىستەم و لەو ھەزەوہ سەرچاوە دەگرن کہ بەشگەلینک لە ستراکتور، کۆمەلایەتى کۆن بيارىزىت و لە میانەى ئەنجامدانى ئەم بەرنامەيەدا توندوتىژى بەکار نەھىنریت. بە گشتى سىاسەتەکانى تايبەت بە چاکسازى، ھەر وەك ئایدیۆلۇژییەکانى شۆرشگىپى، لە سىستەمىكى ناھاوسەنگدا دروستدەبن. بەلام لە لایەن کەسانیکەوہ پىشکەشەکرین کہ ھەز لە پاراستنى سىستەمى بەرقەرار دەکەن و بە ھۆشیارییەوہ بۆ کەم کردنەوہى کردەوہى توندوتىژى و شۆرشگىپىیانەى گروپە بەرھەلستکارەکانەوہ، ھەولتەدەن.

ئەم سىاسەتانە کہ لە لایەن سەرکردە سىاسیەکان یاخود لایەنگرانى چاکسازىیەوہ پەپەرەوہ دەکرین، بەبى ئەوہى کہ ھاوسەنگى سىستەم تىکبەتات یاخود دەسەلات لە بەین ببات، کەرتگەلینک لە ستراکتورى کۆمەلایەتى دەگۆپىت. لە راستیدا، ئەم سىاسەتانە ستراکتورى دەسەلاتى بەرقەرار بەھىز دەکات. بۆ نمونە، چاکسازىیەکانى ئەنجامدراو لە ولایەتە یەکگرتووەکانى ئەمریکادا بووبە ھۆى گۆپىنى کرىکارە ((یەخە شىن))ە کان بۆ پارىزگارترین گروپ لە کۆمەلگای ئەمپۆکەى

ئەمەرىكادا و بەم جۆرەش تا ئاستىكى بەرز روانگەي ماركس لاوازكرا كە لەو پىروايدەدا بوو كە كرىكاران لە كۆمەلگاي سەرمایەداریدا تارادەيەك لەخۆيىنگانە دەبن كە دواجار دەست بە شۆرش دەكەن.

كرده گەليتك كە سەركرده كاني سيستم لەكاتى كەم بوونەوهى دەسلالت دەتوانن ئەنجامى بەدن، لە وەرچەرخانى پارىزگارانهوه تا كردهيەكى دوولايەنەى وەك كە لە دەقى نوخبەكان لە هەلبەزىن و دابەزىن داىە. سەركەوتنى وەرچەرخانى پارىزگارانه ياخود چاكسازى كردن بە دوو فاكترهوه بەندە: ناشنابى نوخبەكان بەهەلومەرجى كۆمەلايەتى و، توانابى ئەم نوخبانە لە دياركردنى رەگەزگەليتك لە ستراكترۆرى بەهاكان كە بۆ پاراستنى كولتور پىويستە. ئەركى نوخبەكان گونجاندنى ستراكترۆرى بەهاكانە لەگەڵ ژىنگە، كاتى دياركراو، دارشتنى ياساى گونجاوى نووى بۆ رەفتارى پراكتيەكە. ئەگەر نوخبەكان لە ئەنجامى ئەم كارەدا سەركەوتوو بن، سيستم دووبارە بەرەو پىكەوه گونجان هەنگاو دەنيت و شۆرش روو نادات و لە پرى ئەمەشدا، وەرچەرخانىكى پارىزگارانه يان چاكسازىيەكى وەك ((پلان نووى New Deal))ى ولايەتە يەكگرتووە كاني ئەمەرىكا و (ياساى چاكسازى Reform Bill)ى ۱۸۳۲ى برىتانىا روو دەدات. سياسەتە ناشياوە كاني نوخبەكان زۆرتر لە ئەنجامى جيا بوونەويان لە كۆمەلگايە، نەك مەيلە دژە كۆمەلايەتییەكەيان. مومكىنە نوخبەكان بە هۆى ستراكترۆرى نابكىشانى چىنايەتى، گەندەلى خىزان و گرووبى دەسلالتدار، كەنالە داخراوە كاني جولانەوهى كۆمەلايەتى، راسپاردنى رۆلەكان بە ئەندامانى ناشياو، گۆشەگىر بن.

پىداگرتنى نوخبەكان كە برىتییە لە پەيرەوه كردنى سياسەتى داخراوەيى و خۆ دوور خستەوه لە ئەنجامدانى چاكسازىيەكان، فاكترەى سەرەكى سەرھەلدانى شۆرش بوو. لە نىوان ئەم دوو كرده دوو لايەنەدا ((چاكسازى هۆشيارانە)) و ((پىداگرتنى نوخبەكان))، چەند قۆناغىكى ليك جياوازى چاكسازى و سياسەت هەن. يەكيتەك لە گشتى ترين چاكسازىيەكان برىتییە لە ناسانكردنى هاتووچۆى تاكەكان لە شوينيتەك بۆ شويتىكىتر، لە ئەنجامى ئەم كردارەدا. سەركرده راستەقىنە كاني شۆرش، بەرەو لايەنى نوخبەكان

رادە كېتىشىن. ماۋەيەكە ئاشكرا بۈۋە كە ۋەرگرتنى رۆشنىبىرانى لېنھاتوو بۆ ناۋ گروۋىيى نوخبەكاندا، شىۋاۋىتىكى دژە شۆرشيپانەي سەر كە وتووۋە. چۈنكە دەبىتتە ھۆي لە كار خستنى گروۋپىت كە لە كاتى نارەزايى دەرىپىندا دەتوانىت ئايدىۋلۆژىيى شۆرپش داپرېۋىتت ئەم سىياسەتەش دەبىتتە ھۆي گەرانەۋەي سەقامگىرى سىستەمى سىياسى لە ژىر سىبەرى بەھا كۆنەكان، ئەگەرچى چاكسازى و ۋەرچەخانى كۆمەلايەتەش لەخۆدەگرىت.

ئايدىۋلۆژىيەكانى شۆرشيگىرى، بۆ دژايەتەكردى ئەم جۆرە چاكسازىيەنە، خوازىارى ۋەلاتانى تەۋاۋى ستراكتۇرى بەھاكانى كۆنن چۈنكە ئەم ئايدىۋلۆژىيەنە بەھاگەلىك بۆ داھاتوو لەخۆدەگرن، ستراكتۇرى بەھاكانى كۆن و ئايدىۋلۆژىيە ركابەرەكان لە ناۋ دەبەن. خەسلەتەكىترى ئايدىۋلۆژىيەكانى شۆرشيگىرى ئەۋەيە كە خوازىارى ۋەرچەرخانى خىزا بە دواخستنى ئامانجەكانى بۆ كاتىكىتر پەسەند ناكات. ئەم خىزايە ۋە رەگەزەكانىترى ئايدىۋلۆژىيى شۆرشيگىرانە كاتىك كە لە گۆشە نىگاي دژايەتەكردى ستراكتۇرە كۆنەكان كە پىۋىستە لە بەين بېرىن سەير بكرىت، ياخود كاتىك كە شۆرپش سەردەكەۋىت ئەم خىزايە ۋە كارىگەر دەبن.

شۆرپش دوو جۆرى پىداۋىستى كە پەيوەندى پتەۋيان بە يەكتەرەۋە ھەيە بەلام فاكترى راستەۋخۆي شۆرپش نىن: يەكەم گوشارگەلىك ھەن كە لە لايەن سىستەمى كۆمەلايەتى ناھاسەنگ، ياخود لە لايەن كۆمەلگايەكەۋە دروستدەبىت كە لە دۆخى گۆراندايە و بۆ درىۋەدان بە ژيان پىۋىستى بە گۆرانى زۆرتەر ھەيە. خەسلەتەك كە لە نىۋان گشت تايبەتەندىيەكانى سىستەمى كۆمەلايەتى ناھاسەنگ بەبى ناۋبۇيوان يارمەتى شۆرپش دەدات كەمبۈنەۋەي دەسەلاتە كەمبۈنەۋەي دەسەلات، دەبىتتە ھۆي ئەۋەي كە ئەۋانى خاۋەن دەسەلاتى فەرمىن، بە بەرفراۋانى لە پىناۋ پاراستنى سىستەم ھىز بە كار بىنن.

دوۋەمىن كۆمەل لە فاكترە پىۋىستەكان، رەفتارى كاربەدەستانە لە ھەمبەر گرافتە كۆمەلايەتەيە سەرھەلداۋەكان. ئەم كۆمەلە توانايى كاربەدەستان لە ئەنجامدانى چاكسازىگەلى ئامانجدار لە كاتى ناھاسەنگ بوۋنى سىستەم لەخۆدەگرىت. ئەگەر بىتو كاربەدەستان نەتوانن چاكسازى ئەنجامبەن ياخود سىياسەتەك پەيرەۋە بكنە كە متمانەي

كەسانى دژ بە سىستەم بۆ دووبارە پىنكەۋە گونجان بىيارتۇت، ئەم كارە بى ئىعتبار بوون دروستدەكات. ئەمەش واتە بە كار ھىنانى ھىز لەلايەن دەسەلاتدارانەۋە، مەشروع ھەژمار ناكىت. دواين فاكتمى شۆرش، دياردەى شۆرش لە دەروونى سوپادايە كە بە گشتى لە ناكاوۋە روودەدات. ئەم شۆرشە چەكى نوخبە و كاربەدەستان بۆ سەپاندنى رەفتارى كۆمەلايەتى لە دەستيان دەردىنيت، ياخود گروپە شۆرشگىزەكان رازى دەكات كە توانايى و ھىزى بەرپەرچدانەۋەى دەسەلاتى نوخبەكان لە دەست بگرن. ئەم ((فاكتەرانەى خىراكەر)) ياخود ھۆبەكانى خىراتر كوردنى شۆرش، گوشارگەلىكن كە دەتوانن لە كۆمەلگايەكدا كە دەسەلات تيايدا بوونى نەماۋە، شۆرش ھەلبىگىرسىنن. لەگەل ئەمەشدا لە كۆمەلگا كرىكارىبەكاندا، ئەم گوشارانە بەبى ھەلبىگىرسانى شۆرش پوۋچەل بگىرنەۋە. زىاد لەمەش، خىراكەرەكان فاكتمىرىكن كە دياركەرى كاتى ھەلبىگىرسانى شۆرش، سەر كەوتن و سەرنەكەوتنى شۆرشگىزىران لە سەقامگىر كوردن و بەدەستەيتىنانى پىنگەبەكى نوى بۆ دەسەلاتن.

ھەر ۋەك پىشتر نامازەمان بۆ كرد، خىراكەرەكان فاكتمىرگەلىكن كە بە ئاشكرا كوردنى ناتوانايى نوخبەكان لە پاراستنى قورغىكردنى دەسەلات، روودانى شۆرش فەراھەم دەكەن. ھەنۆكە دەتوانن جۆرەكانى ئەم خىراكەرانە ناو بىبەين لە قۇناغى يەكەمدا، خىراكەرەكان فاكتمىرگەلىكن كە راستەوخۆ لە سەر ھىزى چەكدارى ولات، دىسپلن، پىنكەتەى دامەزراۋە و ۋەفادارتىيان كارىگەرى دەنوئىن. فاكتمەرەكانىتر پەيوەستن بە پرۋاى نايدىۋلۇژىكانەى گروپى بەرھەلىستكار و دەرفەت بۆ دەرەخسىنيت كە بە سەر توانايى سەربازى نوخبەكان سەر كەون و ئۆپراسىۋنى دژ بە ھىزەكانى چەكدار ئەنجامبەدن. شىكردنەۋەى سىياسىيانەى ھىزە چەكدارەكان لە ھەر سىستەمىكدا، بۆ خوتىندەۋەى ھەر شۆرشىك زۆر پىۋىستە. چونكە ھەلبىگىرساندى شۆرش لە پىناۋ گۆرپنى سىستەمدا توندوتىۋى لەخۇدەگرىت، بۆبە پىۋىستە شۆرشگىزىران بەرەنگارى كەسان و گروپىگەلىك بىنەۋە كە كۆنترۆلى دەسەلاتى كۆمەلگا دەكەن. ھەر ۋەك يەككىل لە نووسەرەكان دەلىت: ((شۆرش كاتىك سەردەكەۋىت كە بارودۆخى قورغىكردنى دەسەلات، بانگىشتى مەلمەلىنى

دەكرىت و ئەم كارەش تا رادەيەك بەردەوام دەيىت كە جارىكىتر قۆرغىكردى دەسلەت فەراھەم بېيىتەو)).

كاتىك كە توندوتىژى شۆپش بە كوتا دىت چى روودەدات؟ ھەروەك ھانا ئارنت دەلىت: ((لە بنەپەتدا زاراۋى شۆپش بە ماناى گەراندنەو (Resyora tion) دىت كە سەرپاى لەخۆكرتى ماناگەلى جياواز لە كاتى ھەنۆكەدا، بەلام نامانجى شۆپشگىرانى سەدەى ھەفدەيەم و ھەژدەيەم ھەژمار دەكرا)). بە واتايەكىتر، دواجار، پىويستە شۆپش وەك ھەولداينىك بۆ جىگىر كەندەو ستراكلتورى نۆى لە برى ئەو شتەى كە بەرەو نەمان دەروات، بناسرىت. لەم قۆناغەدا، رەچاوكردنى سەرەكى بزاڭ بە خستەنەرووى نۆرمگەلىك لە پىناو ھىنانەدى گشت كاركردە سەرەككەنى سىستەم، لە ۋەرچەرخانى سىستەم بەرەو پاراستنى سىستەم، ئاراستە دەكرىت.

((رەوتى ئاسايى كەندەوى كاروبارەكان))، ((بنياتانەو)) لايەنى جۆراوجۆرى وەك رىكخستى و پەيوەندىكردن لەخۆدەگرىت. پەيوەندى، ئامرازىكە كە بۆ بەدەستەيتاننى رەزامەندى و كامل كەردنى گۆران بەكار دەھىنرىت، رىكخستى برىتئىيە لە دووبارە بنياتانەو پەيوەندىيە گۆراۋەكان لە ناو خودى گروپى شۆپشگىردا.

((ھانا ئارنت)) دوو فاقتى ئەم بارودۆخە بەم چەشنە دەردەبرىت: ((رۆحىيەى شۆپشگىرپى دوو رەگەزى ھەيە كە بە بۆچوونى ئىمە ناشتى نەكراو و تەننەت دژ بە يەكن. كەدەى دامەزراندنى حكومەتى نۆى و دامەزراندنى شىۋازەكى نۆى دەولەت پىويستى بە رەچاوكردنى قوولنى سەقامگىرى ستراكلتورى نۆى ھەيە. لە لايەكىترەو، ئەزمونىك كە كەسانى گىرودە بەم پەرسە قوولە رووبەرووى دەبنەو، زانىنى توانايى مرۆقەكانە لە دەسپىكى كارەكان، ھەروەھا رۆحىيەكى بەرزە كە ھاوكات بە خولقاندنى دياردەيەكى نۆى سەرھەلدەدات. ئەم دوو رەگەزە، واتە رەچاوكردنى سەقامگىرى و رۆحىيەى نۆى، لە زاراۋە و ھزرە سىياسىيەكاندا چەمگەلى دژ بە يەك ھەژمار دەكەين. يەكىك لەم دوانە بە پارىزگارى ناوبراۋە و ئەو پىشەرە)).

بەشى نۆيەم

لەمپەرەكانى بەردەم كۆمەلگاي مەدەنى

له راستیدا باسکردن له کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی و ده‌ولت. دیارکردنی پانتای ده‌سه‌لاتی هه‌ر یه‌ک له‌مانه‌یه، به‌و مانایه که تا چ راده‌یه‌ک کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی ده‌توانیت پانتای تایه‌ت به‌خۆی هه‌بیت و تا چ راده‌یه‌ک ده‌ولت ریتز له‌م پانتایه ده‌گریت؟ له راستیدا هه‌لسه‌نگاندنی راده‌ی دیموکراسی له کۆمه‌لگا جۆراوجۆره‌کاندا به‌ پتی راده‌ی ئەم جۆره پانتایه کولتووری، سیاسی، ئابووری و کۆمه‌لایه‌تییه. له‌م بارودۆخدا پتویسته بزاین که تاک و گرووپه‌کان تا چ ناستیک ده‌توانن ده‌نگ و داواکارییه سیاسییه‌کانیان له‌سیاسه‌تی گشتیدا ره‌نگ بده‌نه‌وه و تا چ راده‌یه‌ک ده‌توانن سنووریکی سیاسی بۆ به‌رفراوان بوونی ده‌ست‌وێبی ده‌ولت دابریژن.

رووبه‌ری پانتای ده‌سه‌لات له‌م دوو بواره‌دا (کۆمه‌لگا و ده‌ولت) ده‌کری به‌ پتی گه‌مه به‌ کۆی گشتی سفر هه‌لسه‌نگینریت. چونکه هه‌ر ئەندازه به‌ره‌و دامه‌زراندنی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی هه‌نگاو بنیین، کۆمه‌لگا گه‌وره‌تر و ده‌ولت بچووکتر ده‌بیته‌وه و به‌ هه‌ر ئەندازه به‌ره‌و ده‌ولته‌تی ده‌سه‌لاتخواز هه‌نگاو بنیین. ده‌ولت گه‌وره‌تر و کۆمه‌لگا بچووکتر ده‌بیته‌وه.

لیزه‌دا مه‌به‌ست به‌رامبه‌ر یه‌ک وه‌ستانی ده‌ولت و کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی نییه. گه‌شه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی به‌ مانای سه‌ربه‌خۆیی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی له‌ ده‌ولت نییه. به‌لگه نه‌ویسته ده‌ولت و کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی ده‌توانن هاوکاری یه‌کتر بکه‌ن، چونکه ده‌ولت به‌ فراهه‌مکردنی چوارچێوه‌ی یاسایی زه‌مینه‌ی مانه‌وه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی فراهه‌م ده‌کات و ده‌سه‌لاتی سیاسیش ناتوانیت به‌بی بوونی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی له‌ درێژخایه‌ندا به‌رده‌وامی به‌ ژيانی بدات. له‌م بارودۆخدا ده‌ولت بۆ پاراستنی مه‌شروعیه‌ته‌که‌ی و به‌رزکردنه‌وه‌ی کارامه‌یی پتویستی به‌ کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی هه‌یه. پتویسته بزاین که کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی ده‌توانیت له‌ ژێر هه‌ر سیسته‌میکدا (لیبرال ده‌سه‌لاتخواز و دیموکراتیک) سه‌ره‌له‌بدات. ته‌نیا سیسته‌میک که پانتا بۆ گه‌شه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی نیوان خه‌لک و ده‌ولت فراهه‌م ناکات تۆتالیتاریزمه. چونکه له‌م سیسته‌مه‌دا ده‌ولت و هه‌ا بواره‌کانی ژيانی مرو‌ف کونترۆل ده‌کات. که پانتا بۆ گه‌شه و کامه‌لبوونی دامه‌زراوه مه‌ده‌نییه‌کان نامینیته‌وه.

بەم جۆرەش ئالۆژىكى نىيە كە كۆمەلگاي مەدەنى بە گشت تايىبەمەندىيە كانىيەۋە لە دەۋلەت جىياىكەينەۋە. بەرچاۋكردنى ئەم پىشەكىيە، پىيۋىستە بۆ زانىنى خەسلەتەكانى كۆمەلگاي مەدەنى پىناسەى ئەم كۆمەلگايە بىكەين: بەم جۆرەش كۆمەلگاي مەدەنى برىتییە لە: پانتايەك لە دامەزراۋەكانى سەرىبەخۆ، ژىر پىشتىگىرى ياسا، كە تىايدا تاكەكان و ئەنجۋومەنەكان بەھا و باۋەرگەلى جۆراۋجۆريان ھەيە، گروپگەلى خۆ بەپىرەبەر ھەن كە لە پىكەۋە ژيانى ئاشتىانەدان و ۋەك دامەزراۋەگەلى ناۋبىۋان و خۆبەخش لە نىۋان دەۋلەت و كۆمەلگاي مەدەنىدا كار دەكەن.

بەپىي ئەم پىناسەيە پىداۋىستى سەرھەلدىنى كۆمەلگاي مەدەنى برىتییە لە: زۆرى و جۆراۋجۆرى ئەكتەرەكان، رىكابەرىتى گروپى، بەشدارى بەرفراۋانى سىياسى، سەرچاۋگەى جۆراۋجۆرى دەسلەت، سەرىبەخۆى كاركردن و ھەلسۋرانى نوخەكان. بەم جۆرەش كۆمەلگاي مەدەنى دەرفەت بۆ گروپە جۆراۋجۆرەكان دەپەخسىنىت تا سەرچاۋە سىياسىيەكان لە پىناۋ دابىنكردنى بەرژەۋەندى و بەھا تايىبەتییەكان مۆيىلزە بىكەن. بوۋنى ئەم جۆرە دامودەزگايانە دەپىتتە ھۆى سنورداركردنى، كۆنترۆل و دەسلەت و جۆرە باسكردن، مشتومپ، رازى كردن و سازش لە نىۋان ناۋەندە جۆراۋجۆرەكانى دەسلەتدا بەرقەرار دەپىت.

لە پىرۆسەى دامەزراندىنى كۆمەلگاي مەدەنىدا، لە رىنگەى دەنگەكانىانەۋە لەسەر سىياسەتى گىشتى كە لەلايەن كاربەدەستانى سىياسىيەۋە دادەپىژرىن (لە ميانەى دامەزراۋە فەرمى و نا فەرمىيەكانەۋە) كارىگەرى دەنۆپىن و زۆر جار دەتوانن داۋاكارىيەكانىان بۆ سىياسەت بىگۆرپن بەم جۆرەش دامەزراۋەگەلى ۋەك ئەنجۋومەنەكانى ياسادانان، پارتە سىياسىيەكان، ئەنجۋومەنى خوجىيەكان و سەندىكاكان كە ھەموو جۆرە رىكخراۋە خاۋەن بەرژەۋەندىيەكان لەخۆدەگرن، خەلك بە سەركرەكان گرىدەدەن، بەرزىۋونەۋەى پەيوەندىگەلى سترىكتۆرىي (ناۋخۆيى و نىۋدەۋلەتى) كە بە ھۆى شۆرشى پەيوەندىيەكان لە سەرەتاي سەدەى بىست و يەكەمدا سەرى ھەلداۋە، سنورە نەتەۋەيىيەكانى تىكىشكاندەۋە و سەرەپاي كەمكردنەۋەى بەردەۋامى دەسلەتلى

دەولەتەتەن، ژمارەى ئەكتەرە ناھكۆمىيەكانى زۆر كىرەوۋە تا رادەيەك كە لە زۆر بابەتدا پىتويستە دەولەت دەسلەتەكى لەگەل ھەندى لە دامەزراوھ ناھكۆمىيەكان دابەشېكات. كۆى ئەم گۆرانانە زەمىنەى كرانەوھى سىستەم فەراھەم دەكات و قەبارەى ئالوگۆرى نىوان سىستەمى سىياسى و ژىنگەى ناوخۆى، ھەرەھا لە نىوان كۆمەلگەى ناوخۆى و نىودەولەتتەيەوھە زىاد دەكات.

پەرەسەندى ئەم رەوتە دەبىتتە ھۆى ئەوھى كە خەلك بە ((ھاوولائى)) نەك ((رەعىيەت)) ھەژمار بىكرىت. ئەم بارودۆخە دەبىتتە ھۆى ئەوھى كە ھەر وەك رابردوۋ بى رىزگرتن و بى متمانەى كە وەك نازادىي بالا، بىكارى بە ناۋى بەشدارىي سىياسىيەوھە، پىشگىرىي كىردن لە گەشەى ھزرە سەرەخۆكان و رەعىيەتى راستەقىنە بە ھاوولائى راستەقىنە ھەژمار نەكرىت. كرانەوھى سىستەمى ھۆكارىكە بۆ ئەوھى كە ھەر يەك لەم چەمكەنە پىنگەى راستەقىنەيان بەدەستبەھىن بە گىشتى وەرچەرخانە گەورەكانى بواری پەيوەندىكرىد بويە ھۆى ھاتنە ناوھى گروپىكى گەورەى ((بى دەسلەتەكان)) بۆ ناۋ پىرۆسەى سىياسى، ئابوورى و كۆمەلەيەتى، تا سەرەپاى چاۋدىرى كىردى دەسلەتەى دەولەتەن لە ھەمبەر داۋاكارىيە پەرت و بلاۋەكانى كۆمەلگە، ھەستىارتەر و ۋەلامدەرەوھە بىكات. سىرۋىتتە كە بەپىي تايبەتمەندىيە سىراكتورى و كۆلتوورە سىياسىيەكانى زال بە سەر كۆمەلگە جۆراۋجۆرەكاندا، رادەى گونجانى سىستەمە جۆراۋجۆرەكان لەگەل ھەلومەرجە گۆردراۋەكانى ناوخۆى و نىودەولەتى جىاۋاز بىتت و بەرپەرچدانەوھىيان بۆ ھەر يەك لەم ۋەرچەرخانە شىۋازى جىا لەخۆبىكرىت. بەپىي زانىيارىيەكانان لە سەر كۆمەلگەى مەدەنى، ھەنۇكە پىتويستە ئامازە بە گىزىگىزىن فاكىتەرەكانى لەمپەر نەوھى بەردەم ھاتنەدى كۆمەلگەى مەدەنى بىكەين. لەم وتارەدا لەمپەرەكانى بەردەم ھاتنەدى كۆمەلگەى مەدەنى بەسەر پىنچ گروپ دابەشكراۋەكە خوتىندنەوھى ھەر يەك لەم فاكىتەرەئەى دەكەين.

۱. نافرەیی ستراکتۆری و نەبوونی سەربەخۆیی

رێژی سێستەمە لاوەکیەکان (SUB- SYSTBM)

دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی بە سروشتی و خۆرسکانه و بەپیتی پێداویستیەکانی ستراکتۆری و لە رێپەوی وەرچەرخانە ئابووری، سیاسی و کولتورویەکانەوه سەرھەڵدەدەن بەم جۆرەش بنیاتنانی دامەزراوەگەلی وەك پارتە سیاسییەکان، یەکیتیەکان، سەندیکاكان و ئەنجومەنە خۆجێییەکان بۆ روونکردنەوی گەردبوونی خواست و داواکارییە جۆراوجۆرەکانەوه سەرھەڵدەدەن تا لە پرۆسەى گۆڕینی ئەم داواکارییانە بۆ سیاسەت کاریگەر بن. بۆیە بۆ ھاتنەدی کۆمەڵگای مەدەنی، ئەم دامەزراوانە لە خوارەوه بەرەو سەرەوه سەرھەڵدەدەن و جۆراوجۆر بوونیشیان پەيوەستە بە پێداویستیە راستەقینەکانی سیاسی، ئابووری و کولتووری. ئەم جۆرە دامەزراوانە لە لایەكەوه بە خەلك و لە لایەكیترەوه بە سیاسەتی گشتییەوه پەيوەندن بەم جۆرە ھەر جۆرە ھەولدانیک بۆ لە ناو بردنی ئەم كەنالانە، دەبیتە ھۆی لەمپەرنانەوه لە بەردەم پێگەیشتنی کۆمەڵگای مەدەنی و دەسەلات بەخشینی زۆتر بە دەولەت. پەيوەندییە بەردەوامەکانی نێوان دامەزراوە مەدەنییەکان بە ھۆی شوێش، زۆر بوونی داواکارییەکان پەيوەندیگەلی زۆر ئالۆز دروستدەکات. بە چەشنیک كە ناکرێ لە رینگای دەرکردنی یاسا و بریار لە سەرەوه ئەم دامەزراوانە لە بەین ببری، چونکە پۆلۆرالیزمی کۆمەلایەتی ھەلقۆلاو لە فرە ستراکتۆری لەمپەرە بۆ ئەوێ كە دامەزراوەیەکی تاییبەت کارکردی ئەم جۆرە دامەزراوانە كونترۆل بکات. بۆیە پارتیک كە لە ھەلبژاردنە ئازادەکاندا سەردەكەوێت و کابینە پێکدێنیت، ئەویش بە یەكێك لە دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی ھەژمار دەکرێت و ناتوانیت بە تەنیا گشت دەسەلات بە دەستەوه بگریت. لەم جۆرە بارودۆخدا یاسادانان و دیارکردنی ستراتیژییەکان و رێکخستنی سیاسەتی گشتی لە رینگەى ھاوکاری، دانوساندن، سازشکردن و گفتوگۆ لەگەڵ گشت گروپەکان دادەپێژرین، زۆریەى دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی بە جۆرێك لە جۆرەکان لەم پرۆسەیدا بەشداری. بە پێچەوانەوه، واتە

نافرایی بوون و تهنیا بهشیکی بچووک بهشداریی له پرۆسهی سیاسهت دارشئندا دهکات
 و زۆرینهی کۆمه‌لگا له مافی دیارکردنی چاره‌نووسیان بئ بهشن.

فره ستراکتۆری بۆ سه‌ره‌لڠای کۆمه‌لڠای مه‌دهنی مه‌رجی پئویسته نهک بهس. چونکه ده‌کرئ له رواله‌تدا سیستهم خاوه‌ن فره ستراکتۆری بئت، واته دامه‌زراوه‌گه‌لی وهک پارت، یه‌کئتییه‌کان، سه‌ندیکا و ئه‌نجومه‌نه خۆجئیه‌کان، به‌لام له پراکتیکدا سه‌ربه‌خۆیان نییه. له‌م جۆره بارودۆخدا ئه‌م دامه‌زراوانه که ساخته‌ن و له سه‌روهه دامه‌زراون. له راستیدا پاشاوه و پۆپئکن له دامه‌زراوه‌ی جئیه‌جئیکردن و جئیه‌جئیکه‌ری بریاره‌کانی ده‌سه‌لاتی جئیه‌جئئ کردن. له‌م بارودۆخدا که‌نالی راده‌ربین و کۆکردنه‌وه‌ی داواکارییه‌کان بوونیان نییه و له راستیدا ده‌ولت داواکارییه‌گه‌لیک ده‌خاته‌روو و وه‌لام‌گه‌لیکیش ده‌دۆزئته‌وه، به‌بئ ئه‌وه‌ی که له پرۆسه‌ی بریارده‌رکردندا، هاوولاتیان به‌شدار بن، فره ستراکتۆری پئویستی به سه‌ربه‌خۆ بوونی سیستهمه لاوه‌کییه‌کانی هه‌یه. تهنیا له‌م چه‌شنه بارودۆخدا به‌که خه‌لک و گرووپه کولتووری، سیاسی و ئابوورییه جۆراوجۆره‌کان ده‌توانن به‌شداریان هه‌بئت و به‌شیک له ده‌سه‌لات بۆ خۆیان ته‌رخانبکه‌ن. چونکه پۆلۆرالیزم که له‌گه‌ل خۆیدا فره ستراکتۆری دئینئته کایه‌وه، پئویستی به‌ دابه‌ش بوونی ده‌سه‌لات له نئوان ده‌ولت و دامه‌زراوه‌کانی کۆمه‌لڠای مه‌ده‌نیدا هه‌یه. به پئچه‌وانه‌وه دامه‌زراوه‌گه‌لی وهک پارت، سه‌ندیکا، یه‌کئتییه‌کان، ئه‌نجومه‌نه خۆجئیه‌کان و... له بری ئه‌وه‌ی که به‌شیک له ستراکتۆری کۆمه‌لڠای مه‌ده‌نی بن، ده‌بن به ستراکتۆرگه‌ی سه‌ر به ده‌ولت. بۆ ئه‌مونه، ئه‌رکی سه‌ره‌کی پارتی سیاسی ناوئێوانی کردنه له نئوان داواکارییه جیاوازه‌کان و گۆرئیان بۆ سیاسهت. پئویسته پارت بتوانئت له هه‌مبه‌ر پئشئیلکارییه‌کانی دیموکراسی و ژئیر پئ خستنی یاسا، به‌ره‌به‌رچدانه‌وه‌ی جئیددی هه‌بئت و به‌رگری له مافی هاوولاتیان بکات. به‌م جۆره‌ش کاتئیک که ئه‌م دامه‌زراوانه له سه‌روهه و له لایه‌ن ده‌ولته‌وه داده‌مه‌زرئین، بئگومان ده‌بئ پالئستی کاری هه‌لسوکه‌وتی حکومهت بن نهک وه‌ستان له دژی حکومهت. سروشتیه نافرایی ستراکتۆری و

نەبوونی سەر بە خۆیی سیستەمە لاوەکییەکان وەک دامەزراوەگەلی ناوڤیوان، لەمپەرە بۆ دروستبوونی رۆحیە لیبۆردەیی و پێکەوه ژیانی سیاسی و ئەگەری هەر جۆرە رەخنەگرتن لە کارکردی دەولەت و دامەزراوەکانی لە ناو دەبات و لە ئەنجامدا کاربەدەستانی حکومەت لە هەمبەر داپینکردنی خواست و داواکارییەکانی خەڵک بەرپرسیار و ەلامدەرەوه نابن. ئەم دۆخەش هێدی هێدی دەبێتە هۆی گەورەتر بوونی دەولەت و نوشتی کۆمەڵگای مەدەنی.

بە هەر حال بۆ دامەزراندنی کۆمەڵگای مەدەنی، پێویستە خەڵک دامەزراوەگەلی سەر بە خۆیان هەبێت و لە ژێر پشتگیری یاسا و لە رینگەي ئەم دامەزراوانەوه داواکارییەکانیان بۆ سیاسەتمەداران بەرزتر بکەنەوه و کاریگەری بە سەر بپارە گرنگ و ستراتییەکاندا بنوێنن.

سروشتییه هەر جۆرە گورز وەشاندن و پشتگیری نەکردن لەم دامەزراوانە بەییتی یاسا، بە تێپەر بوونی کات نوشتی کۆمەڵگای مەدەنی و بەرفراوان بوونی پانتای دەسەلاتی دەولەتی لێدەکەوێتەوه.

رەنگدانەوهی فرە ستراکتۆری و سەر بە خۆیی رێژەیی سیستەمە لاوەکییەکانیش دەکرێ لە پەيوەندی نێوان سێ دەسەلاتی جێبەجێ کردن، یاسادانان و دادوەریدا ببینرێت. ئەگەر ئەم سێ دەسەلاتە بتوانن پارێزگاری لە سەر بە خۆ بوونی رێژەییان بکەن و دەسەلاتی جێبەجێ کردن، هەر دوو دەسەلاتەکەیتەر نەخاتە ژێر کۆنترۆڵ و دەستۆری خۆیدا، بە شیوێهەکی راستەقینە دامەزراوەی جێبەجێ کردن، یاسادانان و دادوەری دەبن بە کەنالی متمانە پێکراو بۆ کۆکردنەوهی داواکارییەکان و لە بان دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنیدا دەتوانن بە چالاکانە بەشداری لە گۆرینی داواکارییەکان بۆ سیاسەت بکەن.

۲. دژه یاسا بوون:

هر وهك بینرا، به پیتی شو پیناسه یه ی که له کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی کرا، کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی بریتیه له پانتایه‌ک له دامه‌زراوه سه‌ربه‌خۆکان و له ژیر پشتگیری یاسادا. به‌م جۆره‌ش نه‌بوونی یاسا و دروست جیبه‌جی نه‌کردنی و ریتز لی نه‌گرتنی سه‌ره‌پای شه‌وی که فاکته‌ری له‌مپه‌ر نانه‌ویه له به‌رده‌م گه‌شه‌ی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نیدا، له هه‌مان کاتدا ده‌توانیت ده‌ستکه‌وته‌کانی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی به‌ فیرو‌ بدات. له بنه‌ره‌تدا پیویسته یاسا له په‌یوه‌ندییه ئالۆزه‌کانی ئابوری، سیاسی و کۆمه‌لایه‌تیدا جینگیر بکریت، نه‌ک ته‌نیا له لایه‌ن چه‌ند یاسانانه‌وه گه‌لاله و لیکنانه‌وه‌ی بۆ بکریت. ده‌بی یاسا له په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان هاوولاتیان، نیوان نوخبه‌کان و نیوان خه‌لک و نوخبه‌کاندا، پینگه‌ی راسته‌قینه‌ی خۆی بدۆزیته‌وه، لیکنانه‌وه‌ی بی به‌ربرسانه له یاسا، جینگیر بوونی په‌یوه‌ندی له بری ریتسا، مه‌یلدار بوون به‌ره‌و تاییه‌تگه‌رایه له بری گشتگه‌رایه، نایه‌کسانی له هه‌مبه‌ر یاسادا، بوونی بۆشایی له نیوان یاسا و واقیعییه‌تدا، جیبه‌جی نه‌کردنی راست و دروستی یاساکان، کۆمه‌له فاکته‌ریک که به‌ توندی له به‌رده‌م سه‌ره‌له‌دانی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نیدا له‌مپه‌ر ده‌نویتن و سه‌ره‌پای خولقاندنی نانه‌منی و که‌ش و هه‌وای ترس و تۆقاندن، متمانه‌ی دوو لایه‌نه‌ی نیوان خه‌لک و ده‌وله‌تیش له به‌ین ده‌بات، تاراده‌یه‌ک که ملکه‌ج نه‌بوون بۆ یاساکان و سه‌رپیتی کردن له ریتساکان وه‌ک به‌هاو ریتز لیئان له یاسا و ریتسا به‌ دژه به‌ها هه‌ژمار ده‌کریت.

شایانی ناماژه پیدانه که دابینکردنی مافی سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری وه‌ک گشت نمونه (نموذج) کاتی ره‌فتاری ته‌نیا له سه‌ره‌وه په‌ره‌ی پینادریت. چونکه یاسادانه‌ران و جیبه‌جیکاران نمونه‌ی (نموذج) هزری و ره‌فتارییه‌که‌یان له جه‌سته‌ی کۆمه‌لگاوه و ده‌ده‌گرن، بۆیه پیویسته له پرۆسه‌ی به‌ کۆمه‌لگا بووندا، کولتووری نابه‌ربرسیاریتی له به‌ین بریت و کولتووری وه‌لامدانه‌وه جیتی بگریته‌وه. بیگومان گه‌ره‌نتی کردنی مافی تاکه‌کان له رینگه‌ی دام و ده‌زگا کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه دابین ده‌کریت نه‌ک ته‌نیا له رینگه‌ی راسپارده‌گه‌لی ره‌وشتی و تاکه که‌سییه‌وه.

۳. دەرياز بوونى ناسەرگەوتوانە لە قۇناغى بنىياتنانى دەولەت - نەتەوہ

چۆنئىتى دەرياز بوون لە قۇناغى بنىياتنانى دەولەت- نەتەوہ لە بەردەوام بوونى ژيانى كۆمەلگاي مەدەنىدا رۆلئىكى گرنكى ھەيە. ھەندى جار بۆ دەرياز بوون لەم قۇناغە ئەوپەرى زۆر لىكردن بۆ تىكەل بە يەكتر كردنى (ادغام) سياسى لە پىناو دامەزراندنى حكومەتئىكى ناوھەندى بەھيژ، بەكار دەھيژنرئىت، ياخود مومكینە ئەم پرۆسەيە لە ميانەي سازشكردن، دانوساندن و گفتوگۆ و بە شىتوازيكى ناشتى خوازانە ئەنجامبدرئىت. ئەگەرچى پىويستە لە پرۆسەي نوئىگەرى سياسيدا وابەستەيى بوونى (التبعيە) نەژادىي و خۆجىيى بۆ وەفادارىتى نەتەوہيى بگۆردرئىت و چەمكەگەلى وەك ئاسايشى نەتەوہيى، گەشەسەندنى نەتەوہيى و بەرژەوہەندى جىنگەي چەمكە بەرتەسكەكان بگرنەوہ و ئەم كارەش مىكرۆ ناسيۆنالىزمەكان بۆ مايكرۆ ناسيۆنالىزمەكان دەگۆرئىت، بەلام لە رووى پراكتىكيەوہ رووبەرئوى جۆرە پارۆدۆكسيك (لوغز)مان دەكاتەوہ. چونكە لە لايەكەوہ وردە ھولتورەكان لەمپەر لە بەردەم دامەزراندنى حكومەتئىكى ناوھەندى بەھيژ دروستدەكەن، لە لايەكيتەرەوہ سەركوتكردنى ئەم رەگەزانە (وردە كولتور) لە قۇناغەكانىتردا گرفتگەلى جىددى، وەكو قەيرانى بەشدارى سياسى دەخولقيئىن، تا رادەيەك كە پىشگىرى لە ھاتنە ناوہەي تاك و گروپە جۆراوجۆرەكان بۆ ناو پرۆسەي سياسەت دارشئندا دەكەن و ھەستان لە دژى فرە ستراكئۆرى، بەرفراوان بوونى پانتاى دەسەلاتى دەولەت و نوشتى كۆمەلگاي مەدەنى لىدەكەوتتەوہ.

بە ھەر حال ئەگەر بتوانرئىت قەيرانى يەكپارچەسازيى لە رىنگەي ناشتى خوازانەوہ چارەسەر بكرئىت و لەو ميانەيەشدا گروپەبەندى دەستەيى بەرەو گروپەبەندى ئەنجومەنى بگۆرئىت، ئەم كارە يارمەتيدەرى گەشەي كۆمەلگاي مەدەنى دەبيت. لە زۆرئىك لە كۆمەلگاكاني جىھانى گەشە نەسەندوودا بە ھۆى دەرياز بوونى ناسەرگەوتوانە لە پرۆسەي بنىياتنانى دەولەت- نەتەوہ و دامەزراندنى حكومەتئىكى ناوھەندى، ئەويش لە رىنگەي يەكپارچەكردنى زۆردارى، لە سەرھەلئانى گروپە جۆراوجۆرە سياسى، نابوورى

و كولتوورى پشتگيرى دهكرىت كه خودى ئەمەش گرفتگەلى جۆراوجۆر بۆ بنياتنانى دامەزراوه مەدەنىيەكان دروستدەكات. ترس لە سەرھەلدانى گروپگەلى دژى ناوھەند، يەكئىك لەو بابەتانەيە كە دەولەتەكان يەكگرتوو بوون (وحدويە) لە پۆلۆراليزم بە باشتر دەزانن و فرە ستراكٲورى بە رىگە خۆشكەرى دابەشكردنى دەسلەت و سەرھەلدانى ركبەرى نوئى لە پانتاى سياسەتدا ھەژمار دەكەن.

٤. دەولەتگەرايى (ناوھندگەرايى)؛

يەكئىك لە ھزرە زالەكانى لە كۆمەلگا گەشە نەسەندووھەكان (كە خۆشى ھەلقوللوى چۆنئىتى ۋەرچەرخانە سياسى، كۆمەلەيەتى و نابوورىيەكانە)، جەختكردن و پشت بەستنى لە رادەبەدەر لە سەر رۆلى دەولەتە، چونكە لە زۆرئىك لەم كۆمەلگايانەدا لە پرۆسەى بنياتنانى دەولەتدا زۆرئىك لە رىكخراوھ جەماوھەريەكان لە ناو چوون و تەنيا دامەزراوھى حكومىيەكان بە سەر كۆمەلگادا زالن. بۆيە دەولەت دەسلەتەكەى بە سەر گشت بەشەكانى كۆمەلگادا سەپاندووھە و لە نيوان خەلك كولتوورئىك سەريھەلداوھە كە بەبى يارمەتيدانى حكومەت ئەوان ناتوانن ھىچ كارئىك ئەنجامبەدن. ئەم دۆخەش كاتئىك كە خەلك بۆ بەدەستھيئەتەى بژئوى ژيان گوئرايەلى حكومەت بن، ئالۆزتر دەبيتەوھە، ئەگەرچى يەكئىك لە تايبەتمەنديەكانى كۆمەلگاي مەدەنى سەربەخۆيى رىژەيى نابوورى خەلك لە دەولەتە، بەلام لەم جۆرە كۆمەلگايانەدا، خەلك دەولەت و دام و دەزگا بۆرۆكراسيەكانى ۋەك دەزگايەكى خيئراخوازى وئنا دەكەن. كە پئويستە بەردەوام بە كەسانى ژئير سەربەرشتى خۆى يارمەتى بەدات. ئەم جۆرە بۆچوونە سەرھەراى ئەوھى كە بارقورسى بۆ بۆرۆكراسى دروستدەكات و داخوازيەكانى خەلك لە دەولەت زىاد دەكات، لە ھەمان كاتدا بە فاكٲەرى سەرھەكى لە ناوېردنى سەربەخۆيى كەسايەتى، داھيئەتە، متمانە بە خۆكردن و رۆحىەى خۆ بەرئيوھەردن (كە لە پئداويسيئىيەكانى گەشەى كۆمەلگاي مەدەنىيە) ھەژمار دەكرئىت. بەم جۆرەش كاتئىك كە دەولەت مۆبيليز كردنى سياسى، بە كۆمەلگا بوونى سياسى، پەيوھەندى

سیاسی، گردبوونەو و دەربیرینی داواکارییه‌کان قۆرغ دەکات، بواری بۆ چالاکیی کۆمەڵگای مەدەنی نامینیتەو.

لە چوارچێوەی گەشەیی کۆمەڵگای مەدەنییدا، دەوڵەت چاودێرییەکەی بۆ لایەنە کە چاودێری مشتومڕ، سازش و رێککەوتنی نێوان گروپە جۆراجۆرەکان دەکات. پرسی بۆ لایەنی دەوڵەت بەندە بە بوونی حکوومەتی سنوورداری و لێک جیاکردنەوێ ژبانی تایبەتی لە ژبانی گشتی لە چوارچێوەی پۆلۆزالیژمدا. دەبۆ دەوڵەت بۆ گەشەیی کۆمەڵگای مەدەنی وەک چاودێرییەکەی بۆ لایەن دەرفەت بڕەخسینیت کە شیتاژە لێک جیاواژەکانی ژبان پێکەوێ بۆین و لە هەمان کاتدا سەرەخۆیی کەسێش پارێزراو بێت. هەلبەت پێویستە بە پیتی پۆلۆزالیژمەو سەرەخۆیی کەسی روون بکرتتەو. بەم جۆرەش ئەگەر تاکێک چەندین هەلبژاردنی (خیاارات) پەسەندکراو، لە رووی ئاکارییه‌و، هەبیت، ئەو کات ئەو دەتوانیت ژبانییەکەی سەرەخۆیی هەبیت. بەم پێیە ئەگەر لە چوارچێوەی کۆمەڵگای مەدەنییدا سەرەخۆیی کارکردن بە ئایدیالیێک هەژمار بکرتت، لەم جۆرە بارودۆخدا پێویستی هەلسوکه‌وتیێکی روشتی لەگەڵیدا ئەنجامبدریت.

5. بۆرۆکراتیزە بوونی سیاسەت و بە سیاسەت بوونی بۆرۆکراسی،

هەندێ جار دامەزراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی وەک پارته‌کان، سەندیکاکان، ئەنجومەنەکان و یەکیتییەکان تا رادەیه‌ک گیرۆدەیی رێساکان، دیسپلینی ئالۆز و پلەبەندی (سلسلە مراتب) دەبنەو کە ئەندامانی ئەم دامەزراوانە و هاوولاتیان ناتوانن بە ئاسانی خواست و داواکارییه‌کانیان بۆ ئاستە بەرزەکانی برباری دەرکردن و سیاسەت داریشتن بەرز بکەنەو. بە چەشنێک کە بوونی جۆرە ئۆلیگارشییه‌ک لەمپەرە لە بەردەم گۆزپیتی داواکارییه‌کان بە سیاسەت. لەم جۆرە بارودۆخدا دامەزراوەکان دەبن بە دامودەزگای بەرفراوان و بۆ کەلێک کە ئامانجەکان دەکەونە ژێر رکیفی ئامرازەکاندا.

هەرۆه‌ها سیستەمی کارگێڕی کە پێویستە لە جیبەجۆی کردنی برباری و سیاسەتەکاندا رۆلی هەبیت، چونکە سەرکردە سیاسییەکان بۆ بەدەستپێنانی

زانباریه‌کان جیا له بۆرۆکراسی هیچ کهنالیتیکی تریان له‌به‌رده‌ستدا نییه، بۆیه سیستم ده‌بیتت به سیستمیکی سیاسی‌کراو و زۆرجار ده‌رکردنی بریار دابه‌شکراون و به‌هاییه‌کان که بارگایی سیاسیان هه‌یه. کارکردنی بۆرۆکراسی که جیبه‌جی کردنی بریاره سیاسییه‌کان ده‌خاته ژێر رکیفی خۆیه‌وه. ده‌ستی‌وه‌ردانی حیزبی له دامه‌زراندنی که‌سه‌کان له ئاسته مامناوه‌ندی و خواروویییه‌کانی کارگیریدا، سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که فاکته‌ره‌کانی ناسه‌قامگیری سیستمی کارگیری فه‌راهه‌م ده‌کات، یارمه‌تی به سیاسی بوونی بۆرۆکراسی ده‌دات. گشت ئه‌م فاکته‌رانه له پاشای ده‌سه‌لاتی کۆمه‌لگای مه‌ده‌نی که‌م ده‌کاته‌وه و سه‌ره‌رای له‌ناو بردنی ده‌ستکه‌وته‌کانی، زیاد بوونی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی لێده‌که‌وته‌وه.

ئەنجامگىرىسى:

ئەر لەمپەرەنەى بەردەم دامەزراندنى كۆمەلگەى مەدەنى كە خوتىندەنەومان بۆ كىرد لىك جىا نىن. بەلكو ھەر يەك لەم لەمپەرەنە بەشىۋەيەكى بەرەو ژۆر (تصاعدى) كارڈەكەن خالە لاوازەكانى كۆمەلگەى مەدەنى زۆرتر دەكەن.

بىنگومان باسكردن لە كۆمەلگەى مەدەنى لە ميانەى پرۆسەى نوڭگەرى سىياسى، ئابوورى و كۆمەلايەتيدا گەلەلە دەبىت و ئەوئىش لە كاتىكدايە كە بەھۆى پەيوەندى زۆرى نىوان سىستەم و ژىنگەى ناوخۆ، ھەرۋەھا ئالوگۆرى روو لە زىاد بوونى نىوان ژىنگەى ناوخۆيى و نىودەولەتى ھىزگەلى نوڭ سەرھەلدەن و داواكارى نوڭ گەلەلە دەكەن كە بەدەيھىنانيان پىويستى بە گۆرىنى سىستەمى ھەيە. بۆيە سەرھەلدانى دامەزراوە ئاھكومىيەكان و سەرپەخۆيى رىژەيى ئەم دامەزراوانە لە كارەكاندا دەتوانىت لە ھەموار كىردنى دەسەلات لە نىوان دەولەت و كۆمەلگادا رۆلى گىرنگى ھەبىت. ئەم رەوتەش بەرپەست لە بەردەم كەلەكە بوونى دەسەلات دروستدەكات و بوار بۆ سەرلەنوڭ دابەشكردنەوہى دەسەلات دەپەخسىت. لەم بارودۆخەدا زۆرىك لە كار كىردن كە پىشتىر لە قورغى دەولەتدا بوون (بەتايىبەتئىش بە كۆمەلگا بوون، پەيوەندىيەكان و دامەزراندنى سىياسى) بۆ دامەزراوەكانى كۆمەلگەى مەدەنى دەگوازىتتەوہ و بەم جۆرەش پانتاۋ بوارگەلى نوڭ لە نىوان خەلك و دەولەتدا دروستدەبىت كە لە ژىر پىشتگىرىي ياسادا يارمەتى دامەزراندنى خەلك سالارى دەدات.

بەشى دەيەم

بۆرۆكراسى و ديموكراسى

زۆرتر له يەك سەدە و نۆه كە توێژەران و سیاسەتمەداران باس له پەيوەندی نێوان ديموكراسی و بۆرژوكراسی دەكەن. له راستیدا، بەیستی نەریتهکی لیبرالیستی، دەزگا كارگێڕییەكان ناچار بە جێبەجێ كردنی پریارە سیاسییەكان. هەندێ بە رەشبینییەوه سەیری بۆرژوكراسی دەكەن و رزگار بوون له كۆت و بەندەكانی بۆرژوكراسی بە ئاسانی نازانن، تارا دەیهك كە ئەم دیاردەیه بە یەكێك له واقیعه كانی ژبانی سەردەم هەژمار دەكەن. بە پرۆای ماركسیستەكان له كۆمەلگا سەرمایەدارییەكاندا گشت دامەزراره كانی هەڵبژاردن و ئۆرگانە كارگێڕییەكان لەلایەن بۆرژوازییەوه كۆنترۆڵ دەكرێن كاتیك كە سیستەمی سیاسی رووبەرۆوی نەبوونی بەها ديموكراسییەكان دەبێتەوه، لەم كاتەدا زەمینی توش بوون بەم ناخۆشییه [واتە بۆرژوكراسی] فەراهەم دەبێت. ماركس و ئەنگلز حكومەتە هەڵبژاردراوه كانی رۆژئاوا بە نامرازی دەستی چینی بۆرژوازی دەزانن. بەبۆچوونی ماركس، بریتییە له دام و دەزگایەك كە چینی دەسەلاتدار (بورژوا) له رینگەوه پارێزگاری له بەرژوهندییە كانی خۆی دەكات. ماركس له شۆتێنێكی تردا دام و دەزگا جۆراوجۆره كانی دەولەت بە چاو و گوێ و دەست و پێی خاوەنداران وەسفەكات. له سانفیتستی كۆمۆنیزمیشدا، دەسەلاتی جێبەجێ كردن و دەولەتانی سەرمایەداریی وەك دەستە بەرپۆهەران كە تیايدا چینی بۆرژواز پۆلی پریار دەری راستەقینەیی هەیه، دەزانێت. بە بۆچوونی ئەم گرووپە گشت مشتومرێ ركا بەریتییەكان كە له چوارچێوهی دام و دەزگا كانی بۆرژوكراسیدا ئەنجام دەدرێن، دژ بە يەك بوونێكە له نێوان ديموكراسی، ئۆریستۆكراتی دەسەلاتدار و بەدەستپێتانی مافی دەنگدان.

ئەم دژ بە يەك بوونە هێدی هێدی دەبێت بە مشتومر و جیاوازی راستەقینەیی چینیایەتی. بەم جۆرهش ئۆرگانێ بۆرژوكراسی دەولەت، بە شێوازه زۆردارییەكە (قەرەبە)، یەكێكە له خەسلەتە زەقەكانی كۆمەلگای سەرمایەداریی، كە بەردەوام نامرازی دەستی چینی بورژوایه.

هەلوێستی دوژمنكارانە ماركسیست و لیبرالەكان، له نێوان سالانی كۆتایی سەدەیی نۆزدەهەم و شەری یەكەمی جیهانی، بەلگەن لەسەر پەرسەندنی ماشینی بۆرژوكراسی وەك دامەزراره یەكی بەهێزێ كۆمەلگا پێشەسازییەكان. ماركس فێر سەرەرای شیکردنەوهی ساكارانە له بۆرژوكراسی، ناماژە بە گزنگرین رەگەزی پێكەیتەری بۆرژوكراسی، واتە دەسەلات، دەكات. ئەو پرۆای بە سێ جۆره دەسەلات هەبوو كە بریتین له:

۱. كاریزماتیک

۲. تەقلیدی

۳. یاسایی، عەقلانی

بە بۆجۈنۈ ئۆيى، دەسلەئى كارىزمانيك كە زۆرتر پەيۋندى بە دۆخىكى قارەمانانە و پىرۆزگەرايىمە ھەيە، دياردەپەكى كورت خايەنە كە لە قۇناغىكى يىشۈي كۆمەلەيتىدا سەرھەلئەدات. پەيۋەندى نىۋان سەركردە و پەيۋە ھەل و مەرجىك دروستدەكات كە لە ميانەيدا لە پەرسەندى دامەزراۋە سىياسى، كارگىرى، كۆمەلەيتى و ئابۋورى كەم دەكاتەۋە، بە چەشنىك كە نەمانى سەركردەي كارىزما بۆشايىپەكى گەۋرە لە نىۋان ستراكئۆرە جۆراۋجۆرەكانى كۆمەلگادا دروستدەكات.

دەسلەئى تەقلیدی، بەيى بنەماگەلى بىراۋ بوۋ بە نەرىتە كۆنەكان، كە مەشروعىيەت بە سىستەم دەبەخشىن و دەسلەئى جىيەجى دەكرىن، سەرھەلئەدات. لە كاتىكنا كە لاۋازى دەسلەئى كارىزمانيك لە سەقامگىر نەبۈنىدايە، بەلام لاۋازى دەسلەئى تەقلیدی لە ناۋەرۋكى ھەستاي (جھود) نەم دەسلەئەدايە. ھەر بۆيەش، دەسلەئى ياسايى عەقلانى لىۋورى كاركردەۋە لە دوو دەسلەئەكەيدا باشترە. بە بىراۋ ئۆي نەم جۆرە دەسلەئە كاتىك دروستدەيىت كە تاكەكانى ناۋ سىستەمى كارگىرى، بىراۋيان بە ياسايى بۈنى ياسا بەرقەرارەكان ھەيىت، يىنگومان كەسانىك كە لە تىۋىكى سىستەمى بۆرۈكراسىدان، دەتوانن لە ھىئانەدى نەم دەسلەئە رۆلىكى گىرنگ بگىرىن. ھەلبەت ئۆي لە چۈرچىۋەي ۋەرچەرخانەكانى كۆمەلگا پىشەسازىيەكاندا، خوتىندەۋەي بۆ گەشەسەندى بۆرۈكراسى كىرۋە، بە چەشنىك كە بۆرۈكراتىزە بۈن لە نەنجامى گەشەسەندى سىستەمىكى ئالۋى ئابۋورى و سىياسى دەزانىت و تەننەت لەمەش زۆرتر دەۋرات و دەلىت كە سەقامگىر بۈنى سىستەمى بۆرۈكراتىك دەتوانىت يارمەتىدەرى گەشەسەندى گىشت دامەزراۋەكانىتىرى كۆمەلگا يىت.

ئەگەرچى لىۋانىيە لە قۇناغى يەكەمدە ۋەھا يىتە بەرچاۋ كە بۈنى سىستەمىكى كارگىرى كارامە دەتوانىت لە بەرزكردەۋەي توانايى سىستەم بۆ ۋەلامدانەۋە بە داۋاكارىيەكانى خەلك كارىگەر يىت، بەلام بۈنى سىستەمىكى بۆرۈكراتىك، لىۋانىيە لەگەل بەھاكانى دىۋوكراسى ئاكوڭ يىت. واتە پەرسەندى سىستەمى بۆرۈكراسى لەگەل دامەزراندى دامەزراۋەكانى ھەلئىۋاردن ئاكوڭى ھەيە. ئۆي تەنازت كاتىرانەۋە. بە بۆجۈنۈ ئۆي بۆرۈكراتەكان تەنيا بىراۋگەلىك جىيەجى دەكەن كە لەلايەن

سیاسەتمەدارەکانەو دەركرا بن. سەرەرای بۆچوونەکانی ڤیتر سەبارەت بە ئەمرکی جێبەجێ کارانەى بۆرۆکراتەکان، لە پراکتیکدا دەبینن کە لە زۆرێک کۆمەلگادا، بەتایبەتیش لە ولاتانی لە دۆخی گەشەسەندندا، بۆرۆکراسی ناتوانیت چاودێرێکی بێ لایەن بێت و لە سیاسەت دووربەریز بێت. چونکە لە زۆرێک لەم کۆمەلگایاندا، چونکە سیاسەتمەداران بۆ دەركردنی بپارە گرتگەکان و دیارکردنی رێبازی سیستەم، جیا لە بۆرۆکراسی هیچ کەنالتیکی تری متمانە پێکراویان نییە، بۆیە سیستەمی بۆرۆکراسی لە حالەتی بێ لایەن بوونەو دەردی و دەبی و دەبی (سیاسی بوون).

لەبوو ولاتانی رۆژئاوا، سەرەرای بوونی سیستەمی هەلبژاردن، بەهۆی پێداویستی دامەزرێوانەکان بە کەسانی پەسپۆز، هەولەدەرت کەسانی هەلنەبژێردراو بۆ دەركردنی بپارە بەهائیهەکان، بەکار بەیترین. ئەگەرچی لەوانەبوو بوونی کەسانی دامەزراو (انتخابی) لەگەڵ بەها دیموکراتیکەکانی رۆژئاوا ناکۆک بێت، بەلام لێرەدا، کارامەیی لەسەر حسابی کەمکردنەوی دیموکراسی دیت، بۆشاییه کێتر کە لە مودیلی نایدەبالی ڤیتردا هەبە، پەيوەستە بە ماشینی بوونی بۆرۆکراسییهو. جەختکردنەوی لە رادەبەدەری ڤیتر لەسەر حکومەتی یاسا، پەلەبەندی (سلسلە مراتب) و گوێراپەلانی بێ چەند و چۆن لە بپارەکانی سەرورتر لە دام و دەزگای بۆرۆکراسیدا، بوو هۆی پشەتگۆی خستنی لایەنی مەرۆفی و رەوشتی. چونکە ئەو شتە یارمەتی دامەزراوە دەدات کە بە نامانجەکانی بگات، بوونی پەيوەندی مەرۆفانەیی ساغلهم، رۆحیە بەرز و بوونی پالەمەر، کە گشتیان لە نوێگەر و کارامەیی بۆرۆکراسیدا کاریگەرن. چونکە دیاردەى دیکتاتۆری تواناییهکی شاراوێ تاییەتی هەبە (تەنەنەت لە کورنخایەنیشدا)، هەر ئەم خەسەتە یارمەتی بنیاتنانی بۆرۆکراسی چەتگرتوو لە ژێر حوکمی دیکتاتۆریدا، دەدات. لەوانەبە لە قۆناغەکانی سەرەتادا پشت بەست بە سیستەمی نۆتۆکراتیک و بەکارهێنانی زۆر و سەرکوت کردن، لە رووکەشدا مەشروعیەتی سیستەم بەرز بکاتەوه، بەلام لە درێخایەندا بە پەيوەندی نێوان زۆر لێکردن و گوشار لەگەڵ مەشروعیەتی سیاسیدا، ئەنجامی پێچەوانەى لێدەکووتەوه. ڤیتر بە رەخنە گرتن لە مارکسیستەکان سەبارەت بە بۆرۆکراسی، وەها بۆی دەجیت کە گەشەسەندنی بۆرۆکراسی جۆرە هێزێک بە دەولەت دەبەخشی و دەتوانیت خۆی لە تەوقی بالادەستی بۆرۆوازی رزگاریکات. بەم جۆرەش کاتێک کە مارکس تەنیا جەخت لە سیستەمی بەرەمەهێنان دەکات، ڤیتر جەخت لە سەر سیستەمی دەسەلات دەکات. ڤیتر بە هیچ شتوێهە بۆچوونی مارکسیستەکان سەبارەت بە لە ناو چوونی دەولەت لە ژێر سیستەمی سۆشالیستیدا پەسەند

ناکات، بەلکو بە کۆمەلایەتی بوونی نامرازەکانی بەرھەمھێنان تەنیا لە ڕنگە [چۆنەتی] بەرپەرەبەردنی دەولەت و سیستەمی بۆرۆکراسی دەزانێت.

((رێرتومیشل)) لە پەرتووکی کەیدا بە ناوێشیانی ((پارته سیاسییەکان)) بەشێک لە تیزی ڤیتری سەبارەت بە گەشە دەسەلاتی کاربەدەستە بۆرۆکراسییەکان، خۆبندنەوی بۆ کردووە. میشل دەلێت کە ستراکتۆر و ینکھاتە ناو پارته دیموکراتیکە جەماوەریەکان بە جۆرێکە کە سەرەرای مەیلدار بوون بۆ ناوەندگەرابی و ستەمکاری، پاش ماوەیەک بڕیارەکان دەکەونە دەست ژمارەییەکی کەم و کۆنترۆڵکردنی حیزب لە دەست ئەندامانی دەردەحییت و دەگۆردریت بۆ سیستەمیکی ئۆلیگارش. ئەم لە تۆزەینەو کەیدا ناماژە دەدات کە لە پارته سۆشیالیستیەکان و یەکییتی کرێکاران] لە رووی بوونی کەسی کاربەدەستە چالاکەکانی ئەم دامەزراوانە [پارتی سوشیال و یەکییتی کرێکاران] لە رووی بوونی کەسی شارەزا تیادا ینگیەکی بەهێزتریان ھەیە و لە پڕۆسەی رکابەرتی نێوان پارتهکاندا وەپیش رکابەرە ناماتۆرەکان دەکەون. ھێدی ھێدی مشتومر و رکابەرتییە حیزبیەکان لە چوارچۆی حیزبەو دەردەکەوت و گشت دامەزراوە بۆرۆکراتیکەکان دەخاتە ژێر کاربەرییەو، لەوانەیە ھۆی دژایەتیکردنی ڤیتر لە دەستیۆرەدانی بۆرۆکراتەکان لە کاروباری سیاسیدا، ترس لە بۆرۆکراتیزە بوونی دامەزراوە سیاسییەکان و بە سیاسی بوونی بۆرۆکراسی بووینت، کە لە ئەنجامی ئەم دۆخەدا سیستەمی کۆمەلایەتی رووبەرۆوی ناژاوە و لیکرازان بێتەو. میشل لەو بڕوایدا بوو کە بە سیاسی بوونی بۆرۆکراسی دەیتە ھۆی ئەوێ کە فەرمانبەرە فەرمییەکانی دام و دەزگاگان ینگیەکی بەهێزتر لە ھەمبەر سیاسەتەداران وەرێگرن. ھەلبەت لەم پڕۆسەیدا ئەگەری ئەو ھەبە کە سیاسەتەدارە توندپەرەوێکانی سۆشیالیستی بەرەو پارێزگاری مەیلدار بن و دواتر لەگەڵ بۆرژوادا کە لە دۆخی بەرقەرار رازین سازش بکەن. لەم پڕۆسەیدا، چونکە بۆرۆکراتەکان ناتوانن لە گشت پابەندی (التزامات) سیاسەتەدارە ھەلبۆاردراوەکاندا ھاویشک بن و بۆ لە نەستۆگرتنی ئەم جۆرە بەرپرسیارتییە نامادەگیان نییە، بۆ ینکدادان و ناکوکیگەلێک سەر ھەلەدەن سەری رمی ھێرشکردنی میشل ئاراستە سۆشیال دیموکراتەکان کراوە، چونکە بە بۆچوونی ئەم ئەم تاقمە ھەولەدەن کە لە ڕنگە کۆنترۆلی دەولەتەو لە میانە پارتهی سیاسی جەماوەریەو لە ڕنگە ناشتیخوازانەو ھاندەری گۆپران و وەرچەرخانەکانی کۆمەلایەتی بن. میشل بە ئاراستەو خۆیانە ناماژە بە پرسگەلێک دەکات کە پرولتاریا دوای کۆنترۆڵکردنی نامرازە سیاسییەکان رووبەرۆوی دەیتەو لە لایەکیترەو، ((مۆسکا)) باس لە جەبری

بونی دەسلاتی چهگرتوو (ناوندگهرا) له ولاتانی سۆشالیستی دهکات و سیستەمی ئۆتۆکراتیکی به بمریستیک بۆ گهیشتنی دامەزراره دیموکراتیکهکان به ناوهندی دەسلالات دەزانیت. نمو دەلیت که چ بۆۆکراته فرمییهکانی دهولەت پینگهیهکی بههیزتریان ههییت و چ سیاسهتەمداران له ژیر ئەم چەشنه بارودۆخدا له بری خزمەتکردن به خەلک بێن به بۆۆکرات، له کارکردی سیستەمدا ههچ گۆرانیک روو نادات. له ههلوومەرچی فره لایەنی ستراکتۆره راستهقینهکانی کۆمه‌لگادا، لیک جیاکردنوهی بۆۆکراتهکان له سیاسهتەمداران ناستەمه. ئەگەر سیستەمی سیاسی توانایی بهرچاوی ههییت و بتوانیت وهلامدەرەوهی داواکارییهکانی خەلک ییت، لێم کاته‌دا بۆۆکراتیزه بونی سیاسهتەمداران و به سیاسی بونی بۆۆکراتهکان، ناتوانیت بههاکانی دیموکراسی لاسهنگ بکات. بۆ پاراستنی ئەم به‌هایانه، پێویسته پشتگیری له قورغکردنی دەسلالات بکریت. بۆ دوورکەوتن له سه‌رهه‌لدانی ئۆتۆکراسی پێویسته بههیز بونی دامەزراره دیموکراتیکیهکانی جه‌ماوه‌ری (که نه‌وه‌یش ده‌توانیت بییت به فاکتەری رێگر یاخود که‌م‌کردنوهی قورغکردن) پشتگیری نه‌خ‌ریت. بونی ژێده‌ری هیزتر ده‌توانیت له قه‌باره‌ی قورغکردن که‌م بکاتوه و له درێژخایه‌ندا سه‌ره‌رای لاوازکردنی ئۆتۆکراسی زه‌مینه بۆ نازادی و به‌رقه‌رارکردنی مافه سیاسی، کۆمه‌لایه‌تی و نابوو‌ریه‌کان هه‌مواریکات. به‌م جۆره‌ش له رینگه‌ی کۆنترۆڵ و چاودێری کردنی کاروباری نابوو‌ری و سیاسی – له رینگه‌ی که‌ناله‌ نا‌حکومی و نا بۆۆکراتیکه‌کانه‌وه و له رینگه‌ی به‌جه‌ماوه‌ریکردنی دامەزراره جۆراوجۆره کۆمه‌لایه‌تییه‌کانه‌وه – ده‌کری بوار بۆ دیموکراتیزه کردنی بۆۆکراسی و دامەزراره سیاسییه‌کان فه‌راهه‌م بکریت. به‌ پروای ((کا‌وو‌تسکی)) بۆۆکراتیزه بونی له‌سه‌رخۆیانە‌ی سیستەمی سه‌رمایه‌داری رینگه‌یه‌که که له میانیدا سه‌رمایه‌داران ده‌کونه ژیر کۆنترۆلی ده‌وله‌ته‌وه، لێم کاته‌دا پێویسته پڕۆلتاریا له رینگه‌ی به‌کار هێنانی نامرازه کۆنترۆلی ده‌وله‌ته‌وه، لێم کاته‌دا پێویسته پڕۆلتاریا له رینگه‌ی به‌کار هێنانی نامرازه مه‌شروعه‌کانی په‌رله‌مانی و سیاسی و هه‌ندئێ جارێش له رینگه‌ی مانگرتنی گشتییه‌وه، جله‌وی ده‌وله‌ت بگرنه ده‌ست، به‌لام ده‌بێ هه‌ول بۆ له ناو بردنی [واته ده‌وله‌ت] نه‌دریت به‌م جۆره‌ش ده‌بینین که کائۆتسکی پرووسه‌ی بۆۆکراتیزه بونی سیستەمی بۆۆروازی به نامزاتی بۆ لاوازکردنی سه‌رمایه‌داری ده‌زانیت به‌ بۆچوونی نمو نه‌گه‌رچی مومکینه له سه‌ره‌تادا په‌رسه‌ندنی بۆۆکراسی هه‌ندئێ له به‌ها دیموکراتیکه‌کان لاسهنگ بکات. به‌لام له درێژخایه‌ندا ده‌کری

سەرەرای پاراستنی دەولەت، ھیدی ھیدی دەتوانزیت کە ناسەوارەکانی بۆرۆکراسی بۆ پاراستنی نازادییەکانی مرۆڤ لە سیستەمی سیاسیدا دوور بھێتەوہ.

((لینین)) کائوتسکی بە ھۆی کەمتەرخەمی لە ناسینی بیروکەمی مارکسیزم سەرەنشت دەکات. (کە تیایدا دەولەت بە دام و دەزگای چینی فەرمانرەوا دەزانیت و تەنیا رینگە بەرھەنگاریبونەوی دەولەتی بۆرژوازی لە رووخاندنیدا دەزانیت). لە پراکتیکدا بئینرا کە دواي سەرکوتنی بلشویکەکان لە شۆرشى ئۆکتوبرى ۱۹۱۷دا، پێویست بوون بە دەولەتیک کە خاوەن ھێز و دەسەلاتی سەرکوتکردن بۆ بەرھەنگار بونەوی نیاریانی شۆرش بیت و بتوانیت کۆمەلگایەکی سۆشیالیستی بنیات بنیت، ھەستییکرا تارادەیکە کە دام و دەزگای بەرھەنگاروانی حیزب یوو بە دیتۆکی زەبەلاحی بۆرۆکراسی. نەبوونی ریکخراو و دام و دەزگای بەرھەنگار بە فاکتەریکی پەرەسەندنی بۆرۆکراسی ھەژمار دەکرا. بەم جۆرەش پێداچوونەوہ لە ناوھەزۆکی بیروکەمی مارکسیزم بووہ ھۆی بەھێز بوونی دەولەت و گەشەسەندنی بۆرۆکراسی، تارادەیکە کە ((ستالین)) سەرەرای پیادەکردنی ((سۆشیالیزم لە ولایتیکدا))، بە بیانوی نەھیشتنی مەترسی ھێزە بۆرژوازییەکان و تا [کاتی] سەرھەلدانی ((شۆرشى سۆشیالیستی جیھانی))، نەک تەنیا بوونی بۆرۆکراسی بە پێویست دەزانی، بەلکو رۆژ لە دواي رۆژ پەرە بە پانتای دەسەلات و کاری بۆرۆکراسی دا. بەم جۆرەش دەبینن کە شۆرشگێڕانی سوڤیەت ((لینین و ستالین)) دواجار ناچار بوون کە بەشیک لە واقعییەتی بۆرۆکراتیک پەسەند بکەن و رەتی لایەنە نانارنێستەکانی تیۆری مارکس و ئەنگلز بکەنەوہ. لینین و ستالین سەبارەت بە نەگەری روودانی ناکوکی لە نێوان پەرلتاریا (بە ناو کونترۆلکارانی دەولەت) و کاربەدەستانی بۆرۆکراتیک (کونترۆلکارانی راستەقینەیی دەولەت) بۆ دەنگی دەنوینن، ئەو رۆلە گرنگەمی کە شۆرشگێڕانی سوڤیەت لە پیش و پاش شۆرش بە حیزبیاندا، ھەرھوہا جەختکردنەوہی لە رادە بەدەر لە سەر بیروکەمی ((چەقگرتنی (تەزک) دیموکراتیک)) وەک پەرەسەندنی ریکخستن، فاکتەرگەلیتک بوون کە لە پەرەسەندنی بۆرۆکراسی لە سوڤیەتدا رۆلی گرنگیان گێرا. نەنجام نەوہ یوو کە بۆرۆکراتیزە بوونی سیستەمی سیاسی بارودۆخێکی خولقاند کە بژاڤی کۆمۆنیستی بە پێچەوانەیی ناراستە دیارکراوەکەمی ھەنگاوی نا. باسکردن لە سەر ئەم جۆرە بابەتانە درێژی خایاند تا ئەو کات کە بە لیتوانەکانی (میلوان جیلاس) سەبارەت بە پارٹی کۆمۆنیزمی یوگوسلاڤیای پێشوو دەگەین. ئەو لە پەرتووکە کەیدا بە ناوی (چینی نوێ) دەلیت کە لە کۆمەلگای کۆمۆنیستیدا، پارت لە رینگە پێکھاتەییکی بۆرۆکراتیک کە کاربەدەستانی حیزبی وەک

چینیکی نوی دسه لاتدار له ترۆیکی حیزب داده نیت، بمریوه دهردریت. نه گهرچی ده کری سهارهت به چینیستی به کار هیتانی زاراوهی ((چین)) ره خنه له میلوان بگریدریت، به لام به سهختی ده کرت ره خنه له شیکردنوهی نهو سهارهت به چینیستی دابهشکردنی دسه لات له کومه لگا کومونستییه کاندایا، بگریدریت.

چونکه بۆرۆکراسی حیزی و حکومتی کارلیکیان ههیه، بۆیه رادهی نه م کارلیکیکردنه به پیی کارکردی دامه زراوه جۆراوجۆره کانهوه جیاوازه، له روانگی جیلاس، کومه لگای بۆگوسلافیای پیئشو له رووی پیئکهاتهی دسه لاتمه وه ک سیسته میکی دوو لایه نه بووه که سهره پای چار دیریکردنی دام و ده زگا جۆراوجۆره کان به سمر بۆرۆکراسی و حیزدا جۆره هاوسهنگی و کومه لگایه کی بۆلورالیستی دروست کردبوو، توئینه وه کانی جیلاس سهارهت به سهره لسانی چینیکی نوی له کومه لگا کومونستییه کاندایا و بکچوونی زۆری له گه ل شیکردنوهی ((جیمز برنهام)) دا ههیه. برنهام له سمر کومه لگا سهرمایه داریه کانهوه توئینه وهی کردووه به بچوونی نهو له سمرده می هه نه که دا بمریوه به ران له بری خاوهن کومپانیا و دام و ده زگا کاره کان نه غامده دن و به له بمرده ست بوونی گشت پیئدوستیه کان، به گروویتیکی بالاده ست له کهرتی پیئسه سازی کومه لگا سهرمایه داریه کان هه مار ده کرین، نه م گروویه بووه به هۆی پهرسه ندنی دسه لاتیه بمریوه به ره بۆفشناله کان. پیئسته له بیرمان نه چیت که زالبوونی چینی بمریوه به ران به سمر داموده زگا حکومتیه کانهوه زه مینه بۆ دورخسته وهی ده ولت و دام و ده زگا حکومتیه کان فراهه م ده کات. به چه شنیک که له قوناغی دواتردا، نه م چینه خۆی به جیا له دام و ده زگا کانی حکومت ده زانیت و به سهره خۆیانه کار ده کات. بۆ نمونه نه مریۆکه ده بینین که زۆرک له یاساکان، له ده ره وهی کۆنگرئسی نه مریکا دا داده پیرین، چونکه دامه زراوه کان له دارشتنی هیله نابووری، کومه لایه تی، سیاسی و سویدا رۆلی گرنگیان ههیه.

له وانیه شیکردنوهی برنهام هه ندی ناومیدکمر بیت، چونکه نهو له گشت توئینه وه کاندایا بۆرۆکراسی به شتیکی جهری ده زانیت. به لام ده بی ره چا و بکرت که سیسته مه بۆرۆکراتیکیه کان به پیی نه م سیسته مهی که تیایدا کارده کمن، له رووی په یوه ندیانه وه به گشت ستراکتوره کانی کومه لگه وه (نابووری، سیاسی، کومه لایه تی، نایدیۆلۆژیکی و په یوه ندیکردن (اتصالات)) وه که به کارناکمن. ترسی برنهام له وهیه که به بریای نهو گشت دامه زراوه کان له سمرتاسمری جیهاندا له رووی کارکردنوه رۆژ له دوی رۆژ به رهو بۆرۆکراتیزه بوون ههنگاو ده نین. به لام نهو ناماژه ناکات بهو

نامانجانەى كە بونە ھۆى دامەزاندنى دامەزراوہ جۆراو جۆرەكان، ياخود چ كەسانىك لہ تروپكى دامەزراوہ كاندا كاردەكەن ياخود چۆن دەكرى ئەم دامەزراوانە لہ ناو بېرىن و چ جۆرە بزواتگەلىك دەتوانن لہ ناو پىكھاتەكانى دامەزراوہ كاندا سەر ھەلبەدن. لہ دەرەوہى بلۆكى كۆمۆنىزىمدا. زۆرەى كۆمەلناسان گرنكى نەتوۆ بە پەرسەندنى بۆرۆكراسى نەداوہ. بەلام زۆرتەر جەخت لەوہ كراوہ كە ئەنجامە گرنگەكانى ئەم رەوتە [واتە پەرسەندنى بۆرۆكراسى] بۆ پىداچونەوہ لە سترەكتورى ھىزى نەتەوہى سوود وەرگىردىتە تا سەرەپاى كە مەكردەنەوہى زىانەكانى بۆرۆكراسى بىتتە ھۆى كارامەى و بەرزكردنەوہى بەھاكانى كۆمەلگا.

لە پەرتووكى (تى. بى. باتامۆر) بە ناوئىشانى ((نوخبەكان و كۆمەلگا))، رەخنە لہ دامەزاندنى خەلك لہ پۆستە بەرزەكانى دامەزراوہ كاندا، دەگرىت بە بۆچونى باتامۆر پۆستە بەرزەكانى قۆچكى دەسەلات لہ دامەزراوہ كارگىرپىە كاندا لہ لایەن كەسانىكەوہ داگىر كراوہ، كە سەرەپاى پەسپۆر و شارەزا بونن لہ پىتتا پاراستنى بەرژەوہ ندىيەكانى چىنى سەرمايەدار كار دەكەن.

ھەندى جارىش پەيوەندى لہ نىوان بۆرەكانى كۆمەلایەتى، راھىتان و پەسپۆرتى، ھەرەھا پەيوەندى لہ نىوان بەرژەوہ ندىيەكان و پابەند بونى ئەم نوخبانە لہ ھەمبەر چىنى دەسەلاتدار (سەرمايەدار)دا، بە ھىچ جۆرەك پاساو نانەوہى بۆ ناكرىت بە بۆچونى ((مىلى بند)) بۆرۆكراتەكان لہ نىوان كەسانىك ھەلدەبۆرۆرتىن كە بىتتە بەھا بەرقەرارەكان، پەپرەوى لہ نايدىلۆژىيە بەرقەرار دەكەن و سەرەپاى پاراستنى بارودۆخى بەرقەرار، لہ ھەر جۆرە پىكەلدا نىك خۇيان دوور دەخەنەوہ تەنەنەت كاتىك كە بۆرۆكراتەكان دەسەلات دەگرە دەست، بە گىترانى رۆلى بىلايەن يارمەتى پاراستنى بارودۆخى بەرقەرار دەدەن. ((مىلى)) بەرەشىيىيەوہ دەلىت كە چاوەروان نەكراوہ كەسانىك كە نەركى ھەلسۆراندنى كاروبارى و لات لہ نەستۆ دەگرەن، بەرژەوہ ندىيە خەلك لہ پىشمەوى بەرژەوہ ندىيە تاييەتتەيەكانى خۇيان دابىنن، بەلگەنەوہىستە لہ زۆرتىك لہ كۆمەلگاكانى سەرمايەدارىدا، بۆرۆكراسى و دام و دەزگاكانيان، رۆلى نارىويان لہ نىوان خواستە دژ بە يەكەكانى كۆمەلگا دا دەگىرن، بەم جۆرەش دامەزراوہى بۆرۆكراسى گرنگىرىن جياو كە كۆمەلایەتى، نابورى و سياسىيەكان بۆ چىنى سەرمايەدار تەرخاندەكەن.

يەكەك لہ قوتابجانەكان كە ھىرش دەكاتە سەر بۆچونى ماركسىستەكان سەبارەت بە بۆرۆكراسىيەوہ قوتابجانەى لۆرالىستە. ھەر وەك پىشتەر ناماژەمان بۆ كرد، مۆسكا يەكەك لەو كەسانە بوو كە دامەزراوہ نابورى و سياسىيەكانى كۆمەلگاى سەرمايەدارى بە فاكتەرگەلى بەرەست نانەوہ

بۆ ناوهندگهرا بوونی (چەق بەشی) دەسەلات هەژمار دەکرد. بە پروای ئەو ناوهندگهرا، بەشیکی جیاڤه کراری سیستەمی سۆشیالیستی، بەم جۆرەش لیکدانەوهی مۆسکا بۆ واقعیهتەکان و یتکچوونی زۆری لە گەمڵ شیکردنەوه کانی بیردۆزگەلی وەک ((میلی بند))ی هەیه. جیاوازیوچوون لە نێوان ئەم دوو کەسه لەوه دایه که مۆسکا هێزی سەرمايه داران به فاکتەری لەمەراوه بۆ بەردەم بەرزبوونەوهی هێزی دەولەت و بۆرژوکرسی دەزانیت، بەلام ((میلی بند)) هێزی دەولەت و هێزی سەرمايه دار له نەنجامی سیستەمی ویتکچوو بۆ زالبوونی چینیەتی هەژمار دەکات. لە لایه کیتەرەوه پۆلۆرالیزمه هاوچەرخیه کان به واقع بینییهوه خۆتندنهوهی لیکدانەوهی مارکیستیەکان سەبارەت به دەولەت و بۆرژوکرسی دەکەن، بیردۆزگەلی وەک ((دال))، ((لیبست)) و ((نارژون)) و ((گالبرایت)) له سەر ژێدەرەکانیتری دەسەلات ورد دەبنهوه. به چەشنیک که ئەوان دامەزراوه گەلی وەک یه کیتی کریتیکاران، پارته سیاسییه کان و رتکخواه خۆیه خشه کان به فاکتەری دروستکردنی هاوسەنگی له نێوان هێزی دەولەت و هێزی سەرمايه داران دەزانن و گرنگی زۆر بهم دامەزراوانه دەدن، بۆیهش، دەرەنجامی هزری ئەم بیردۆزانه له تیۆری نوخهبی دیوکراتیکدا بەرجهسته بووه. ئەم تیۆریه تیکه لیککی خوشبینانهیه له کۆمه لئاسی سیاسی و فەلسەفه ی سیاسی که له زۆر بابەتدا دژی تیۆری رهشبینانه و پارێزگارانە ی مۆسکا دوهستیتهوه.

شرۆڤه کارانی تیۆری پۆلۆرالیزمی هەولیانداوه بۆ نههیتشتنی تارمایی و گومان توێژینهوه کانی کەسانی وەک ڤیتر مۆسکا و میشل سەبارەت به توانایی سیاسه تمەدارانی هەلبۆژاردراو بۆ کۆنترۆل کردنی ماشینی بۆرژوکرسی.

چەقی پشت پێوه بەستنی تیۆری پۆلۆرالیزمی هێزه دەسەلاتدار و دەستزویه کانه که له دەرەوهی ژینگه ی فەرمی سیاسی، پالپشتی له سیاسه تمەداره هەلبۆژاردراوه کان دەکەن. ئەگەرچی ئەم تیۆریه به هیچ جۆرێک ویتکچوونی له گەمڵ تیۆری نایدیالیستی ((دیوکراسی راستەموخۆی)) نییه، بەلام سیستەمی پۆلۆرالیزم هەلومەرجێک دەخولقیینیت که گروپه خاوهن بەرژوهندییه کان یه کتر کۆنترۆل دەکەن و بەم جۆرەش دەسەلاتی جێبه جێ کردن و دواچار بۆرژوکرسی سنووردار دەکرت، له خۆتندنهوهی چۆنییتی کارکردی ئەم سیستەمانه دەبینین که به هۆی گوشاری هەمه لایه نه ی بۆرژوکرات و سیاسه تمەدارانهوه، زۆرینه ناتوانیت به سادەیی به سەر که مینه دا فەرمانڕه وایی بکات کەم و کورپی ئەم سیستەمانه لەوه دایه که چونکه هەر جۆره نوێگهری و بریاره گرنگه کان دەبیته هۆی بەریمەرچدانەوهی

بهره‌لستكاران دژى بۆرۆكراسى، بۆيه بۆرۆكراتەكان به پارىزگارسيهوه هه‌لسوكوت ده‌كهن و هانى حكومهت ده‌دهن بۆ پاراستنى بارودۆخى بهرقه‌رار. هه‌لبه‌ت گرتنه‌به‌رى نهم شىوازه بيشىلكردى بنهماكانى ديوكراسيه و گوشارى گروهه‌كانى خاوه‌ن به‌رژوه‌ندى ئابورى و سياسى ده‌بىته هۆى شيفليج بوونى خزمه‌تگوزارى گه‌ياندن به كۆمه‌لگا. نهم پرسه‌ش زه‌مىنه بۆ تاوانبار كردنى بۆرۆكراسى به ناليهاتوبى و ناكارامه‌بى فراهه‌م ده‌كات. به‌م جۆره‌ش ده‌بينن كه نهم شىوازه‌ى پۆلۆراليه‌مه‌كان بۆ به‌رنگاروبونه‌وى بۆرۆكراسى ده‌گره‌به‌ر، ته‌نيا له بۆرۆكراتيزه بوونى سيسته‌مى سياسى كه‌م ناكاته‌وه. به‌لكو خودى خۆى ده‌بىته هۆى له‌ناوبردى به‌ها ديوكراتيكه‌كان، بۆيه‌ش ((سى. رايت ميلز)) سه‌ره‌پاى لى‌كده‌نموى ره‌شيبانه له سه‌ر بۆرۆكراسى، ده‌لێت كه ((ليبراليزم)) زۆرتر ره‌چاو نازادى و تاكگه‌راى ده‌كات، به‌لام ماركسيزم ره‌چاوى رۆلى مرۆڤ ده‌كات له دروستكردنى ميژوى سياسيدا. ليره‌وه بۆمان ده‌رده‌كه‌وت كه بۆچى شىوازه‌كانى نازادى و... له كۆمه‌لگا سه‌رمايه‌دارى و كۆمونيستيه‌كانى سه‌رده‌مى نه‌مرو تا نهم راده‌يه ليل و تارمايه، ليره‌وه ده‌زانين كه بۆچى ليبراليزم به ده‌رياز بوونى له ريگه‌يه‌كى لىك داپراو بۆ داپوشىنى راستيه‌كان، روخسارى خۆى داده‌پوشىت، چونكه ليبراليزم ناتواينت زۆرێك له روه‌ته سه‌ره‌كيه‌كانى شىكردنه‌ويان بۆ بكات نهم ده‌لێت كه گشت كه‌م و كورپه‌كانى نهم سه‌رده‌مه هه‌لقولاوى په‌رسه‌ندى له راده‌به‌ده‌رى بۆرۆكراسيه، كه هه‌چ يه‌ك له تيۆريه‌ سياسيه‌كانى ناوبراو (ماركسيزم و ليبراليزم) نه‌ياتوانيووه روونكردنه‌ويه‌كى لوژيكيانه بۆيان بدۆزنه‌وه.

بۆرۆكراسى، تاكه‌كان ده‌كات به داشىكى بى بايه‌خ و به ليه‌سندنه‌وى نازادى، له‌مپه‌ر و گرتى فراوان بۆ بوورانه‌وى توانايه‌كان ده‌خولقينت. له‌وانه‌يه يه‌كێك له به‌ريره‌چدانه‌وى رۆژناوايه‌كان بۆ نهم ديارده‌يه سه‌ره‌لداى ((بان ماترياليزم)) بىت. چونكه به پراكتيكه‌وه سه‌لميتراوه كه بۆرۆكراتيزه بوونى دام و ده‌زگاي حيزب و سه‌نديكاكان ده‌بىته هۆى له‌مپه‌ر نانه‌وه له به‌رده‌م به‌رفراوان بوونى به‌شارى سياسى و به‌شدار بوونى تاكه‌كان له دياركردنى چاره‌نووسياندا. هه‌ر بۆيه‌ش له‌م سالانه‌ى داويدا راده‌ى وه‌فادار بوونى خه‌لك به پارته سياسيه‌كان كه‌م بووه‌ته‌وه مه‌يل بۆ چونه ناو دامه‌زراوه‌گه‌لى وه‌ك براهه ناشتى خوازه‌كان، لايه‌نگه‌رانى ژينگه و... ده‌بينريت نهم جۆره وه‌رچه‌رخانه له ره‌فتاردا بووه هۆى نه‌وى كه مرۆڤ به روانيىكى نوپه‌وه به‌روانپه‌رته ژيان و ژينگه‌ى ده‌وره‌به‌رى و له هه‌مبه‌ر بۆرۆكراتيزه بوونى كۆمه‌لگادا، هه‌ر له سه‌ره‌خۆيه‌ى خۆى و رزگار بوون له كۆت و به‌نده‌كانى بۆرۆكراسى بكاتمه‌وه.

Berbestekani
geşesendini Siyasi

Ebduleli Qewam

Hîwa Mecid Xelîl

2009

